АГРОСВІТ

№ 18 вересень 2021

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: **Кучеренко Г. Б.**

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)
Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова
Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі
Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»
Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Пантєлєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»
Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет
Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України
Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет
Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

АГРОСВІТ

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 18 вересень 2021 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019 р.
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:
— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 30.09.21 р.
Підписано до друку 30.09.21 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 8,9.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення №3009/1.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2021

АГРОСВІТ

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 18 вересень 2021 р.

У НОМЕРІ:

Могильний О. М.
Земельні проблеми козацької доби в руслі українського державотворення: проєкція на сьогодення 3
Третяк А. М., Третяк В. М., Курильців Р. М.
Основні методи та інструменти управління земельними ресурсами і землекористуванням в Україні 12
Вініченко І. І., Самілик Т. М., Олексюк В. О.
Бізнес-процеси в теорії інвестиційної діяльності підприємств 22
Заруцька О. П., Качула С. В.
Фінансова самостійність місцевих бюджетів як підгрунтя їх стійкості в умовах бюджетної децентралізації 28
Орлова-Курилова О. В., Держак Н. О., Сухомлин Л. В., Бачкір І. Г.
Моделювання життєвого циклу інноваційного проєкту в умовах трансформації національної економіки: управління маркетинговим потенціалом 36
Неустроєв Ю. Г.
Модернізація економічної системи регіону 44
Красовська О. Ю.
Структурно-функціональна схема моделювання маркетингової діяльності у сфері цифровізації 50
Паша Л. Г.
Оцінювання ефективності регулятивної функції основних податкових інструментів на регіональному ринку 56
Кватирко О. М.
Еколого-економічні засади формування механізмів використання конкурентних переваг лісового сектору регіону 62

№ 18 / 2021

CONTENTS:

Mohylnyi O.
LAND PROBLEMS OF THE COSSACK ERA IN THE ROUTE OF UKRAINIAN STATE FORMATION: A PROJECTION FOR TODAY 3
Tretiak A., Tretiak V., Kuryltsiv R.
BASIC METHODS AND TOOLS OF LAND RESOURCES AND LAND USE MANAGEMENT IN UKRAINE 12
Vinichenko I., Samilyk T., Oleksiuk V.
BUSINESS PROCESSES IN THE THEORY OF INVESTMENT ACTIVITY OF ENTERPRISES 22
Zarutska O., Kachula S.
FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL BUDGETS AS A BASIS FOR THEIR SUSTAINABILITY IN THE CONDITIONS OF BUDGET DECENTRALIZATION 28
Orlova-Kurilova O., Derzhak N., Sukhomlyn L., Bachkir I.
MODELING THE LIFE CYCLE OF AN INNOVATIVE PROJECT IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE NATIONAL ECONOMY: MARKETING POTENTIAL MANAGEMENT 36
Neustroiev Y.
MODERNIZATION OF THE ECONOMIC SYSTEM OF THE REGION 44
Krasovska O.
STRUCTURAL-FUNCTIONAL SCHEME OF MODELING OF MARKETING ACTIVITY IN THE FIELD OF DIGITALIZATION 50
Pasha L.
ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE REGULATORY FUNCTION OF THE MAIN TAX INSTRUMENTS IN THE REGIONAL MARKET 56
Kvatyrko O.
ECOLOGICAL AND ECONOMIC BASES OF FORMATION OF MECHANISMS FOR USING COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE FOREST SECTOR OF THE REGION 62

УДК 330.342.21

О. М. Могильний,
д. е. н., професор
ORCID ID: 0000-0002-9802-1701

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.18.3

ЗЕМЕЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ В РУСЛІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ПРОЄКЦІЯ НА СЬОГОДЕННЯ

O. Mohylnyi,
Doctor of Economic Sciences, Professor

LAND PROBLEMS OF THE COSSACK ERA IN THE ROUTE OF UKRAINIAN STATE FORMATION: A PROJECTION FOR TODAY

Серед низки причин зародження унікальної соціальної верстви — українського козацтва слід виділити трансформації земельних відносин на північноруських територіях, становлення приватної власності на земельні ділянки, розвиток систем землеробства, протести селян проти феодальної залежності й інших соціальних утисків та необхідність збройного захисту своїх родин, заселених і освоєних земель. Під час інституту Гетьманату (1649—1764 рр.) відбулося суттєве розшарування землеволодінь за розмірами ділянок з-поміж різних майнових станів — селян, низових козаків, старшини та інших впливових соціальних груп. Це значно ослабило гетьманську вертикаль влади і призвело до її розколу на окремі території по обидва береги Дніпра. Зрештою, саме через земельне питання була втрачена можливість створення незалежної суверенної держави на більш, ніж три століття.

Очевидно, що між історичними подіями козацької доби та їх наслідками для процесу українського державотворення в контексті вирішення земельного питання й нинішнім завершальним етапом реформи земельних відносин існує тісний причинно-наслідковий зв'язок. Як і за Гетьманату розгорнулося взаємопоборювання рентоорієнтованих кланово-олігархічних угруповань і політиків, що їх обслуговують, та окремих представників владних структур. Через безмірний популізм парламентських партій і тривалу політику за принципом "розділяй та володарюй", суспільство (електорат) поділено на прихильників західної і східної цивілізацій. Про це також свідчить опитування групи "Рейтинг" серед громадян України стосовно тези статті В. Путіна "Об историческом единстве русских и украинцев" про те, що українці і росіяни є одним народом.

На 30-му році відновлення незалежності й державного суверенітету реальними постають ризики того, що земельне питання ("запуск" ринку земель) вчергове випробовує державні інститути на спроможність вирішити його на конституційних засадах в інтересах українського народу та селян.

The article reveals a number of reasons for the emergence of a unique social stratum — the Ukrainian Cossacks, in particular, the transformation of land relations in northern Russia, the formation of private ownership of land, development of agricultural systems, protests of peasants against feudal dependence and other social oppression and the need for armed protection. During the institute of the Hetmanate (1649—1764) there was a significant stratification of land holdings by the size of plots among various property classes — peasants, grassroots Cossacks, sergeants and other influential social groups. This significantly weakened the hetman's vertical of power and led to its split into separate territories on different banks of the Dnieper. Eventually, due to the land issue, the opportunity to create an independent sovereign state was lost for more than three centuries.

Disagreements and conflicts between the rich Cossack foreman and other representatives of the Ukrainian elites of that time over the choice of reliable external protection of their possessions accelerated the division of the Cossack

Christian Republic in interstate relations into western and eastern protectorates. In the future, in rough ways, the powers of the Ukrainian statehood were narrowed in every possible way, especially with regard to the management of their eternal lands, turning them into colonial territories.

Under the limited functions of hetmans, during the eighteenth century the Moscow and Polish military and high-ranking officials, as well as landowners and gentry, were appointed latifundists. Feudal oppression of peasants and Cossacks intensified. In addition to serfdom, new monetary and in-kind taxes were introduced, and rights to resettlement and other freedoms were restricted. Discrimination on religious, linguistic and national grounds and other harassment and humiliation of common Ukrainians were widely practiced.

It is obvious that there is a close causal link between the historical events of the Cossack era and their consequences for the process of Ukrainian state formation in the context of resolving the land issue and the current final stage of the reform of land relations. As under the Hetmanate, there is a mutual struggle between rent-oriented clan-oligarchic groups and the politicians who serve them and individual representatives of power structures. Due to the immeasurable populism of parliamentary parties and long-term policy on the principle of "divide and rule", society (electorate) is divided into supporters of Western and Eastern civilizations. As evidenced by the survey of the group "Rating" among the citizens of Ukraine, regarding the thesis of Vladimir Putin's article "On the historical unity of Russians and Ukrainians" that Ukrainians and Russians are one nation.

In the 30th year of the restoration of independence and state sovereignty, there are real risks that the land issue ("launching" the land market) once again tests state institutions for the ability to resolve it on a constitutional basis in the interests of the Ukrainian people and peasants.

Ключові слова: земельне питання, Запорізька Січ, Українська козацька держава, інститут Гетьманату, конституція Пилипа Орлика, латифундії, Гайдамацький рух.

Key words: land issue, Zaporizhzhia Sich, Ukrainian Cossack state, Hetmanate institute, Pylyp Orlyk's constitution, latifundia, Haydamatsky movement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На 30-й рік відновлення незалежності України "запущено" ринок земель. За два місяці укладено 11,5 тис. угод купівлі/продажу загальним розміром 25,6 тис. га, середня ціна одного га коливається в межах 40 тис. грн. Цифра орієнтована, оскільки лише 54% угод мають зафіксовану ціну в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Як би там не було, це лише початок. Тож завчасно прогнозувати, які тектонічні зрушення очікують нас у віддаленому майбутньому, особливо щодо їх впливу на українську державність. Проте важливо усвідомлювати ризики через умови, в яких здійснюються земельні трансакцій тепер і що Україну може очікувати, особливо після другого етапу, починаючи з 2024 року, коли юридичні особи "в одні руки" зможуть придбавати земельні ділянки розміром до 10 тис. га.

Очевидно, що траєкторію "запуску" ринку земель задає стартова ситуація в аграрному секторі, якому притаманні такі риси: а) усі підприємства функціонують у мінливому (нестабільному) інституційно-правовому полі, тому відбуваються трансмутації форм господарювання при збереженні ними спекулятивної ринково-комерційної суті й утриманні великим капіталом у будь-який спосіб контролю за "земельним банком" через механізм оренди; б) спостерігається агресивне поглинання надвеликими вертикально — інтегрованими структурами з офшорною юрисдикцією, у тому числі з іноземним капіталом, не лише середніх за розмірами підприємств, а й малих фермерських господарств. Адже за 20 років свої бізнес-моделі агрохолдинги вибудували на ефекті від масштабу виробництва; в) активізовано тіньовий перерозподіл корпоративних прав на земельні ділянки серед агрохолдингів та інших рентоорієнтованих структур, звичними стали земельні оборудки, в тому числі рейдерські захоплення за покровительства впливових осіб; г) частково зарегульовується ведення мікро- і малого аграрного бізнесу, під приводом виведення з "тіні" операцій щодо оренди земельних ділянок та бо-

ротьби з неформальною зайнятістю посилюється податковий тиск; г) водночас не створено належних можливостей отримання селянами позики для придбання земельної ділянки; д) агрохолдингізація галузі призвела до формування в Україні архаїчної експортосировинної моделі економіки з обмеженими можливостями для нарощування доданої вартості шляхом її масштабування в харчовій індустрії та інших переробних галузях.

Крім того, з 1990-х років, економіка нашої країни, всупереч загальносвітовим тенденціям, здійснила структурний реверс із індустріально-аграрної на аграрно-індустріальну. Звідси надмірна залежність стабільності макропараметрів від мінливості світових цін на зернові, олійні, технічні й інші експортоорієнтовані культури.

На внутрішню ситуацію в Україні та в її аграрному секторі накладаються несприятливі зовнішні чинники. Зокрема, на світових ринках загострюється конкурентна боротьба за аграрні угіддя серед агрохолдингів, ТНК і різноманітних фондів багатих країн — державних, пенсійних, добробуту, геджевих та інших структур. Земельні правочини здійснюються, як правило, зі спекулятивною метою, або як надійна застава під зобов'язання великих товаровиробників. Уже не приховується, що верстати для друкування вільно конвертованих валют працюють у три зміни, а площа земель, придатних для ведення сільського господарства, фізично обмежена й постійно зменшується на тлі збільшення чисельності населення планети. У кінцевому підсумку деструктивні переплетіння внутрішніх і зовнішніх чинників у земельних відносинах негативно позначаються на добробуті населення, продовольчій безпеці країни, демографічних і міграційних процесах та екологічній ситуації, що надто загострюється в умовах катастрофічної зміни клімату.

Історія відносин власності на землю періоду козаччини і Гетьманату (1649—1764 рр.), як і будь-яка інша такого кшталту, нічому не вчить, тому може повторитися сценарій з минулих часів, коли земельне питання розкололо українську еліту й суспільство на західний і східний вектори розвитку, а по суті, призвело до колоніальної залежності від трьох імперій і менших держав.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Завдяки грунтовним працям українських і зарубіжних дослідників маємо уявлення про історію української державності, про роль і місію Запорізької Січі у становленні й розвитку козацької християнської республіки, про діяльність очільників інституту Гетьманату, про причини внутрішніх суперечок провідників селянських і козацьких мас та про міждержавні земельні відносини періоду козацької доби. Серед них дослідження Голубоцького В.О. [2], Коваліва О.І. [4], Крупницького Б.Д. [5], Леміша Ю. [6], Небрат В.В. [8], Смолія В.А., Степанкова В.С. [9], Ходаківської О.В. [11], Чуткого А. [12], Яворницького Д.І. [13; 14] та інших.

Попри фахове і всебічне розкриття порушеної тематики в опублікованих дослідженнях, нами здійснено спробу розкрити місію й значимість земельних відносин періоду козаччини у процесі українського державотворення та зосередити увагу на нинішній ситуації в аграрному секторі й можливих ризиках досягнення суспільної згоди в умовах суперечливого відкриття ринкового обігу прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

МЕТА СТАТТІ

Переосмислити уроки земельного питання за козацької доби через призму становлення української державності й наголосити на можливих внутрішніх і зовнішніх ризиках з відкриттям ринкового обігу прав на сільськогосподарські угіддя.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

За основу досліджень слугували загальнонаукові та економічні методи, праці українських учених з питань земельних відносин Запорозької Січі й етапу існування Гетьманату (1649—1764 рр.), електронні ресурси та інші доступні джерела. Історико-інституційний та монографічний підходи використано у процесі аналізу наслідків внутрішньої та зовнішньої боротьби за українські землі сільськогосподарського призначення та їхнього впливу на державотворення періоду козаччини. Принцип критичного мислення та історичних аналогій сприяв з'ясуванню системних ризиків від "запуску" ринку земель у сучасних умовах України. Залучення абстрактно-логічного інструментарію дало змогу сформулювати проміжні й прикінцеві висновки до публікації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Земельне питання як першопричина виникнення козацтва. За фундаментальними розвідками Яворницького Д.І. [13, с. 13], серед низки причин зародження українського козацт-

ва слід вказати трансформації земельних відносин на південноруських територіях після переходу Київського князівства (1471 р.) до Литви і перетворення його у воєводство. Литовське князівство ввело феодальний устрій, який змінив принципи общинного (громадського) землеволодіння, що існувало протягом багатьох століть на окремих теренах нинішньої України, на приватну власність государя. За його повелінням земля наділялася представникам вищого і середнього станів, що добре показали себе у військовій справі, або як вправні адміністратори, чи на службі при дворі. Лише ці категорії осіб вважалися правоздатними на користування земельними ділянками.

Українські ж селяни, як представники нижчого стану, позбавлялися права приватної власності на земельні ділянки. У такий спосіб їх обезземелювали, тому вони були змушені переселятись із центральних районів новоутвореної держави на окраїни із незайнятими землями. Спонукали до переселення на нові території також перспективи освоєння земельної ділянки, розмір якої обмежувався лише господарськими можливостями дати їй раду своїми силами.

Друга важлива причина зародження українського козацтва, як вважає історик [Там само, с. 14], пов'язана з мисливсько-збиральним періодом використання земель. До першої половини XVI ст. у Великому Литовському князівстві цінними вважалися ліси, болота й землі під водою, адже можна було полювати на дичину, рибалити, добувати мед тощо. Чорноземи вважалися малоцінними, бо їх обробіток потребував додатково робочої худоби, працівників і спеціальних знарядь, тож землеробство практикувалося лише для внутрішніх потреб двору. Через це, до укладення Люблянської унії (1569 р.), литовські поміщики відмовлялися від окраїнних чорноземів і уряд віддавав їх у володіння селянам. Проте, отримавши земельні ділянки, українські селяни на власний страх і ризик мали захищати їх від набігів войовничих сусідів. Тобто вони завжди мали бути насторожі, а в разі потреби терміново взятися до зброї, об'єднавшись у загони самооборони, або козацькі гурти.

Третім чинником утворення особливої соціальної верстви — українського козацтва — стала близькість незайнятого степу. Ця історична обставина викристалізувана у прислів'ї, що дійшло й до наших днів: "степ та воля — козацька доля" [Там само, с. 15]. За часів польсько-литовського панування, селяни південної Русі заради збереження особистої свободи почали поповняти лави козацтва, що значно посилило його вплив на перебіг військово-політичних подій того часу [Там само, с. 29].

Смолій В.А. і Степанков В.С. також вважають, що до XVII ст. завершилося формування засадничих принципів організації козацтва, якими передбачалося "несприйняття феодальної залежності й станової дискримінації; рівність у праві власності на землю й сільськогосподарські угіддя; можливість займатися промислами й торгівлею; вільний доступ до козацького осередку будь-кого, незалежно від станової чи національної приналежності; право участі в органах самоуправління" [9, с. 41]. Фахівці з історії суспільних перетворень припускають, що козаччина була прообразом формування, яке виходило далеко за межі суто фермерського укладу життя та праці [Там само, с. 40].

Яворницький Д.І., досліджуючи основи ведення сільського господарства запорізькими козаками, вважає, що: "більшість орних земель, сіножатей, рибних та мисливських угідь належали січовому товариству, яке жеребом визначало порядок користування ними. Козакам-зимівникам деякі землі надавалися у повну власність. Окрім землеволодіння, інші майнові відносини базувалися переважно на принципах приватної власності. Козаки, які займалися конярством, вівчарством, розведенням на продаж великої рогатої худоби, володіли десятками тисяч голів" [14, с. 281].

У подальшому, із збільшення чисельності населення й виснаженням раніше освоєних земель, виникла потреба в обробітку незайнятих чорноземних ділянок. Польські пани (шляхта) почали частіше клопотати про отримання королівських грамот на право володіння різними маєтностями на території сучасної України. Для цього їм була потрібна дармова робоча сили. Так вільні селяни й козаки перетворювалися на безправних кріпаків.

Відродження української державності та її занепад. Унаслідок переможних народно-визвольних битв (1648—1654 рр.) значну частину українських земель було звільнено від польського протекторату. Богдан Хмельницький скористався історичним шансом для відродження української держави, перейнявши досвід державотворення Київської Русі, Галицько-Волинського князівства та Запорізької Січі. За період його гетьманства (1648—1657 рр.) відбулися суттєві зміни у сфері зе-

мельних відносин. Було "ліквідовано велике і середнє землеволодіння, фільварково-панщинну систему господарювання й кріпацтво. Натомість поставала козацька, селянська та державна форми власності на земельні ділянки. Змушені були залишити Україну польські магнати й католицька шляхта, католицьке духівництво — ті верстви, що тримали в своїх руках владу до початку національно-визвольної війни" [4, с. 145].

Через постійну загрозу з боку завойовників землекористування до середини XVII ст. велося спільними зусиллями — кошами, що згуртовувало низове козацтво у разі загрози збройного захоплення їхніх земель. Водночас заможніші козаки відстоювали право приватної власності на земельні ділянки, яке гарантувала збереження їхніх майнових статків. Така суперечливість щодо різних форм власності на землю, як вважає Чуткий А.І. [12], загрожувала у перспективі створенню самостійної держави.

Завдяки Гетьманщині козацька старшина, прагнула в різний спосіб розширити свої повноваження щодо розпорядження всіма підконтрольними їй землями. Богдан Хмельницький змушений був знаходити порозуміння між селянами, низовими (нереєстровими) козаками і козацькою верхівкою, які разом брали участь у народно-визвольних змаганнях, але мали принципові розбіжності у поглядах на розв'язання земельного питання. Він також використовував земельні відносини як інструмент стримування Речі Посполитої: в періоди замирення закликав козаків та селян відмовитися від захоплення нових земель і навіть обіцяв повернути їх польській шляхті, а у разі загострення ситуації, навпаки, закликав їх до повстання та винищення польської шляхти — земельних власників.

Серед інших факторів нестабільності суспільно-політичної ситуації, це свідчило про слабкість гетьманської влади і створювало передумови для реалізації агресивних намірів сусідніх держав. Козацькі лідери Правобережжя більше схилялися до річпосполитської традиції у сфері земельних відносин, а старшина Лівобережжя пов'язувала захист своїх земельних володінь і маєтностей із Московією. Остання щедро дарувала козацькій верхівці землі, які належали Війську Запорізькому. До чого це призвело в контексті становлення української державності докладніше йтиметься далі.

На думку згаданого дослідника Чуткого А.І. [12], унаслідок аграрного гамбіту Богдана Хмельницького козацька старшина й інші представники української провідної верхівки того часу відповідальні за те, що як державне утворення Хмельниччина через неузгодженість форм власності на землю та захист великих маєтностей розкололася на східний і західний вектори колоніальної залежності, а Україна на більш, ніж три століття втратила нагоду створити свою національну, незалежну і суверенну державу.

Після повернення Правобережжя до Польщі під правлінням гетьманів Війська Запорізького залишилася лише третина території від тієї, що раніше була під владою Богдана Хмельницького. Ці землі українці звали Гетьманщиною, а Московія — Малоросією [3]. За таких складних внутрішньо— і геополітичних умов розпочалося гетьманство Івана Мазепи (1687—1708 рр.).

Цей період гетьманату з-поміж інших вчених також досліджував Крупницький Б.Д. [5, с. 240]. Як і раніше, земельні відносини залишалися невпорядкованими, рангові маєтки надавалися полковим старшинам як плата за вірну військову службу. Лише в окремих випадках у перші роки свого правління гетьман жалував землі в "спадкову посесію" (від лат. possessio — володіння), аби здобути симпатії та підтримку авторитетних старшин. Тож право розпорядження маєтком мало дещо умовний характер, адже воно не було спадковим. Гетьман всіляко захищав свої повноваження наділяти старшин землями за особисту відданість. Широко практикувалося позбавлення старшин маєтків, які раніше їм були даровані московським царем, незважаючи на Коломацький договір (25.07.1676 р.), статті якого забороняли гетьману розпоряджатися військовими землями.

Лише з дозволу Івана Мазепи новоприбулі могли селитися на вільних чи завойованих землях. Він відстоював право селян, козаків і старшин на спільне використання лісів, озер, луків та інших природних угідь. Проте у разі конфліктів рішуче ставав на сторону монастирів, якими сумлінно опікувався.

Козаки, що служили у війську, на відміну від селян, не платили податок на землю. У той час це була своєрідна пільга за їхню ратну працю, оскільки грошового забезпечення зазвичай не передбачалося. Такі земельні відносини гальмували розвиток сільського господарства, адже до нього, як кажуть, "доходили руки" лише в перервах між походами, які теж часто припадали на осінньо-зимовий період.

Після поразки шведського короля Карла XII від Московії у Великій Північній війні (27.06.1709 р.)

поблизу м. Полтави царський режим із новою силою сіяв розбрат і ворожнечу серед козацької старшини та домігся її розколу. Суттєво звужувалися повноваження та функції Хмельниччини, перетворюючи її на колонію. На думку істориків, українська державність була зруйнована. Цей період відзначено знищенням Батурина — резиденції гетьманів Лівобережної України, загальним занепадом та кровопролитними сутичками.

У першій конституції Пилипа Орлика, наступника Івана Мазепи, обраного гетьманом Війська Запорізького у 1710 р., йшлося, зокрема, про звільнення земель Війська Запорізького від Московської імперії, яка брутально спорудила на його оброблюваних землях і угіддях самарські городи (в гирлі р. Самари) і збудувала по Дніпру фортеці, щоб перешкоджати господарській діяльності, завдати непоправних матеріальних втрат та морально принизити козаків.

Крім того, на 150 років раніше, ніж від Російської імперії пропонувалося скасувати кріпацтво. Військовим очільникам усіх станів і урядовцям заборонялося "виконувати панщину та інші приватні роботи силами козаків і посполитих ?...? не посилати на сінокіс, ані на жнива, не силувати гатити греблі, не чинити насильства захопленням грунтів, чи примусом до невигідного їх продажу і не конфіскувати за будь-яку провину усе майно — рухоме і нерухоме" [7].

Конституція Пилипа Орлика, відома також як "Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького", була схвалена 5 квітня 1710 р. в м. Бендери між новообраним провідником, козацькою старшиною та запорожцями. Нею обмежувалися гетьманські привілеї, скасовувалась експлуатація низових козаків і селян, зберігався особливий статус запорожців. Популярним серед всього козацтва був заклик до боротьби за політичне й церковне відокремлення України від Московії. Проте через військову поразку гетьман втратив підтримку й довіру українського населення, змушений емігрувати, а прогресивні для того часу конституційні засади державотворення не були реалізовані.

Утвердження Російською імперією феодальних земельних відносин. У колективній монографії, присвяченій історико-інституційному аналізу становлення підприємництва в Україні, зокрема зазначається: "після Прутського походу (1711 р.) царський уряд роздавав українські землі російським та іноземним поміщикам. Найбільші земельні пожалування дістав Олександр Меншиков — його власністю стали Ямпольська волость у Ніжинському і Погарська волость у Стародубському полках, які раніше були гетьманськими маєтностями. В цей же час Петро І наділяв українськими землями сербських, чорногорських, волоських дворян, які під час Прутського походу перейшли на російську сторону. Так утворилися великі земельні маєтності Милорадовичів та інших вихідців з балканських територій" [8, с. 79].

Разом із тим зростали масштаби і старшинського землеволодіння, яке самодержавна Московія жалувала за лояльність режиму й віддану службу монархії. У такий спосіб, "по-перше, зміцнювалися кріпосницькі привілеї старшини, укорінювалися відносини залежності та підлеглості селян, козацтво нівелювалося як самостійна й економічно незалежна політична верства, по-друге, розширювалася соціальна база російської держави, оскільки обмежувалася влада гетьмана і старшини. Позбавивши гетьмана найголовнішого права — права наділяти землю — цар перетворив старшину на слухняну, схильну до політичних поступок, залежну і керовану. Це означало остаточне утвердження імперських засад у політиці уряду Петра І стосовно України" [Там само, с. 80].

Якщо за правління гетьманів Івана Мазепи (1687—1708) й Івана Скоропадського (1708—1722) ще зберігалися деякі повноваження щодо виділення земель козакам і старшині, то після проведення "Генерального слєдствія о маєтностях" (1729—1730 рр.) за гетьмана Данила Апостола (1727—1734), лише цар міг визначати "законність" володіння землею і кріпосними селянами. За колоніальної політки впродовж XVIII ст. власниками величезних багатств стали магнати Кочубей, Галаган, Лизогуб, Миклашевський, Гамалія, Маркович і багато інших. При цьому, як нами зазначалося, розширення старшинського землеволодіння часто відбувалося за рахунок селянських і козацьких земель [Там само, с. 80]. Звичайно, таке самоправство викликало невдоволення в обезземелених господарів і суспільних прошарків, які їм співчували.

Останнім гетьманом України був Кирило Розумовський (1750—1764). У цей період сільське господарство ставало дедалі більш впливовою галуззю економіки, поступово удосконалювалася система землеробства, відбувався перехід від трипілля до багатопілля, на значних площах почали вирощувати нові культури — кукурудзу, картоплю, соняшник,

цукровий буряк та інші. З розширенням кормової бази набули розвитку тваринництво й інші види аграрної діяльності [10].

В особистому володінні козацького провідника було майже 100 тис. селян і багато хуторів. Після скасування Московією інституту Гетьманату (1764 р.) і полкового адміністративно-територіального устрою козацької держави (на початку 1780-х рр.) на споконвічних українських теренах латифундистами назначалися московські й польські чиновники, а також поміщики і шляхта. Для прикладу, голові Малоросійської колегії Петру Румянцеву в 1770 і 1775 р. було подаровано 30 маєтків.

Голобуцький В. О., підсумовуючи цей період в історії державотворення, вважає, що "на час ліквідації автономії України (1783 р.), тобто через 130 років після визвольної війни, вільних військових посполитих уже майже не було. При цьому маєтки з селянами роздавалися головним чином "у вічність", не "на ранг", тобто лише на час царської служби" [2, с. 134]. Це означало остаточне утвердження імперських засад у політиці уряду Петра І та колонізацію України.

На Лівобережжі та Слобожанщині посилювалося феодальне гноблення селян і козаків. Вони змушені були щотижнево відробляли триденну панщину, постійно уводилися нові грошові та натуральні податки. Як зазначається в історичних джерелах [1], в умовах збільшення тягаря феодальної експлуатації селянсько-козацьких верств набули практики позбавлення особистої свободи і дискримінація за релігійною та мовно-національною ознаками. Зокрема, обмежувалися права селян на переселення в інші території задля уникнення нестерпного ярма, переслідувань за правопорушення, для ведення одноосібного господарства тощо. За непокору багатьох селян засилали до Сибіру.

На Правобережжі також було запроваджено феодальні відносини. У Галичині польські поміщики і шляхта володіли загалом 3 млн га сільськогосподарських земель, а це майже половина її території. Графи Потоцькі мали у власності 129 тис. моргів, Т. Дідушицький — 42 тис., К. Бадені — 40, князь К. Сапега — 36 тис. моргів (довідково: 1 морг = 0,53 га). Водночас 598 тис. селянських дворів цього краю мали менш як по 2 га землі, а безземельні та малоземельні селяни становили 80% від їх загальної кількості [6, с. 5].

У відповідь на неекономічні методи примусу до праці, жорсткої кріпосної залежності, нестерпні умови життя та насаджування католицької віри, польської мови й культури зародився масовий Гайдамацький рух (1768 р.), відомий в історії також як "Коліївщина". Селянське народно-визвольне повстання, підтримане й іншими верствами населення та православним духовенством, поширилося на Правобережжі, а далі — на Східну Галичину, Лівобережжя та Слобожанщину. За іншими даними [1], центром формування гайдамацьких загонів було степове Запоріжжя. Придушене російськими й польськими військами, повстання підтримувалося невеликими мобільними загонами. Найбільшого піднесення Гайдамацький рух отримав під проводом отаманів Максима Залізняка та Івана Гонти.

Попри поразку розрізнених селянських повстань через відсутність єдиного лідера і координуючого центру, вони завдали відчутного удару феодально-кріпосним режимам Російської імперії та Польщі. А в подальшому мали значний потенціал впливу на генерування протестних настроїв у всіх колоніально залежних землях України і живили надію на створення незалежної української держави.

Як відомо, становлення Української козацької держави було перервано розгромом Запорізької Січі в 1775 р. Втрата автономії означала утвердження феодальних порядків самодержавної Московії. Після придушення антифеодальної народно-визвольної боротьби офіційно царським указом від 1783 р. було запроваджено кріпацтво. З кінця XVIII ст. степи Північного Причорномор'я почали інтенсивно заселяти неавтохтонні народи. Царський уряд роздавав великі земельні масиви російським поміщикам, чиновникам та офіцерам, які поселяли у нових володіннях своїх кріпосних. Сюди прибували також колоністи-іноземці — серби, болгари, молдавани, німці [10].

ВИСНОВКИ

Перше. Серед витоків Запорізької Січі було споконвічне прагнення селян самостійно працювати на своїй землі без кріпосної залежності й іншого обмеження в правах з боку сусідніх імперій. Своїм існуванням Українська козацька держава руйнувала підвалини феодального устрою. Земельні ділянки переважно знаходились у селянській, козацькій та державній власності. Здійснювалися трансакції із землею, яка могла бути заставою під грошові позики та інші майнові зобов'язання. Поступово створювались інституційні передумови для приватного фермер-

ства. Це передбачала й перша конституція Пилипа Орлика. Проте з ліквідацією Московською імперією Запорізької Січі й інституту Гетьманату на землях України остаточно утвердилися феодальні земельні відносини.

Друге. Розглянуті нами історичні етапи й діяльність знакових постатей періоду козацької доби доводять, що питання власності на землю завжди перебувало в епіцентрі українського державотворчого процесу, оскільки торкалося життєво важливих потреб та інтересів усіх верств населення. Земельні відносини переплелися у складний вузол нерозв'язаних проблем, неодноразово доведених до збройних конфліктів між малими і великими землевласниками, до боротьби за просторову справедливість між окремими групами й сусідніми територіями, до військового протистояння між державами за природні ресурси й вигідні геополітичні союзи тощо. Іншими словами, політекономія земельних відносин через зіткнення приватних, групових, суспільних, державних і міждержавних інтересів мала фундаментальний, всеохватний та багатосуб'єктний вплив на процес українського державотворення.

Третє. Перебуваючи під впливом трьох імперій і менших держав, українському населенню нав'язувалися земельні порядки, невластиві його працьовитості, волелюбній ментальності та прагненню господарювати своїм двором на власній землі. Між подіями козацької доби й сьогоденням існує тісний причинно-наслідковий зв'язок. За бажання можна навести приклади, які особи вже в наш час виконують ролі історичних персон 300-річної давнини і на чиє замовлення. Історія, дійсно, повторюється, тільки в нашому випадку не двічі, а значно більше, й не завжди як фарс.

Четверте. У теперішній Україні, як і за козацької доби, точиться внутрішнє взаємопоборювання кланово-олігархічних угруповань і державних політиків, для яких власні матеріальні інтереси "понад усе". Національно свідома провідна верства ще не сформувалася. Тому світоглядно суспільство залишається поділеним на два табори — прихильників західної і східної цивілізації. Як наслідок, економічно виснажена держава опинилася в задушливих обіймах зовнішньої залежності від міжнародних фінансових організацій, різних інвестиційних фондів, ТНК та інших структур. Через це поки що не запроваджено національно орієнтовану модель земельних відносин. До тих пір, поки історичні уроки козацької доби не переосмислено постануть реальними ризики стосовно того, що з відкриттям ринку сільськогосподарських земель Україна в черговий раз опиниться в жорнах агресивної політики неоколоніалізму. Можливе обезземелення селян становитиме реальну загрозу продовольчій безпеці населення через підвищення цін за одночасного нарощування експорту сільськогосподарської сировини світовими гравцями на цьому ринку. Подібне вже відбувається й сьогодні.

Література:

1. Гайдамацький рух: причини, характер, розмах. Коліївщина. URL: https://osvita.ua/ (дата звернення: 19.08.2021).

2. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. Київ: Вища шк., 1970. 300 с.

3. Громадський проєкт "Likбез. Історичний фронт". URL: http://likbez.org.ua/ (дата звернення: 12.08.2021).

4. Ковалів О.І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма: монографія. Київ: ДІА, 2016. 416 с.

5. Крупницький Б.Д. Гетьман Мазепа та його доба. Київ: Україна, 2003. 240 с.

6. Леміш Ю. Колгоспне рабство. Електронний архів українського визвольного руху. 1953. 162 с.

7. Перша конституція Пилипа Орлика. URL: https://web.archive.org/web (дата звернення: 12.08.2021).

8. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз: монографія / [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.]; за ред. д. е. н. В.В. Небрат; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Електрон. дані. Київ, 2019. 532 с.

9. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648—1677 рр.). Київ: Видавничий Дім "Альтернатива", 1999. 351 с.

10. Україна у другій половині 18 століття. Кирило Розумовський (1750—1764). Останній гетьман України. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/history/35680/ (дата звернення: 20.01.2021).

11. Ходаківська О.В., Могильний О.М. Селянське питання — від общинного землеволодіння до експансії агрохолдингів: монографія / Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки". Київ: ННЦ "ІАЕ", 2020. 184 с.

12. Чуткий Андрій. Аграрний гамбіт Богдана Хмельницького. Як нерозв'язане земельне

питання прирекло на поразку українську революцію середини XVII століття. URL: https://tyzhden.ua/ (дата звернення: 12.08.2021).

13. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка. 1990. Т. 2. 560 с.

14. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: у 3-х т. Львів: Світ. 1990. Т. 1. 580 с.

References:

1. osvita.ua (2021), "Haydamatsky movement: reasons, character, scope. Koliivshchyna", available at: https://osvita.ua/ (accessed 19 August 2021).

2. Holobutskyi, V. O. (1970), Ekonomichna istoriia Ukrainskoi RSR. Dozhovtnevyi period [Economic history of the Ukrainian SSR. Pre-October period], Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine.

3. Public project "Likbez. Historical front" (2021), available at: http://likbez.org.ua/ (accessed 12 August 2021).

4. Kovaliv, O. I. (2016), Zvershennia zemelnoi reformy v Ukraini: nova paradyhma: monohrafiia [Completion of land reform in Ukraine: a new paradigm: monograph], DIA, Kyiv, Ukraine.

5. Krupnytskyi, B. D. (2003), Hetman Mazepa ta yoho doba [Hetman Mazepa and his time], Kyiv, Ukraine.

6. Lemish, Yu. (1953), Kolhospne rabstvo [Collective farm slavery], Elektronnyi arkhiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu.

7. web.archive.org (2021), "The first constitution of Philip Orlyk", available at: https://web.archive.org/web (accessed 12 August 2021).

8. Nebrat, V. V. and Suprun, N. A. (2019), Pidpryiemnytstvo v Ukraini: istoryko-instytutsiinyi analiz: monohrafiia [Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis: monograph], NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

9. Smolii, V. A. and Stepankov, V. S. (1999), Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648—1677 rr.) [Ukrainian national revolution of the XVII century (1648—1677)], Vydavnychyi Dim "Alternatyva", Kyiv, Ukraine.

10. osvita.ua (2013), "Ukraine in the second half of the 18th century. Kyrylo Rozumovskyi (1750—1764). The last hetman of Ukraine", available at: https://osvita.ua/vnz/reports/history/35680/ (accessed 20 January 2021).

11. Khodakivska, O. V. and Mohylnyi, O. M. (2020), Selianske pytannia — vid obshchynnoho zemlevolodinnia do ekspansii ahrokholdynhiv: monohrafiia [The peasant question — from communal land tenure to the expansion of agricultural holdings: monograph], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.

12. Chutkyi, A. (2020), "Agrarian gambit of Bohdan Khmelnytskyi. As an unresolved land issue, the Ukrainian revolution of the mid-17th century was doomed", available at: https://tyzhden.ua/ (accessed 12 August 2021).

13. Yavornytskyi, D. I. (1990), Istoriia zaporizkykh kozakiv: u 3 t. [History of the Zaporizhzhia Cossacks: in 3 volumes], vol. 2, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

14. Yavornytskyi, D. I. (1990), Istoriia zaporizkykh kozakiv: u 3-kh t. [History of the Zaporizhzhia Cossacks: in 3 volumes], vol. 1, Svit, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2021 р.

УДК 332.2:332.3

А. М. Третяк,
д. е. н., професор, член-кореспондент НААН, професор кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-1154-4797
В. М. Третяк,
д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-6779-1941
Р. М. Курильців,
д. е. н., професор, професор кафедри кадастру територій,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-2059-665X

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.18.12

ОСНОВНІ МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ В УКРАЇНІ

A. Tretiak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University
V. Tretiak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University
R. Kuryltsiv,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Cadastre of Territory, Lviv Polytechnic National University

BASIC METHODS AND TOOLS OF LAND RESOURCES AND LAND USE MANAGEMENT IN UKRAINE

З'ясовано, що вирішення таких стратегічно важливих проблем, як охорона земель, організація раціонального їх використання, досягнення стійкої екологічної та продовольчої безпеки, можливо шляхом як удосконалення методів управління — регулювання земельних відносин та землевпорядного проєктування, так і запровадження нового методу — адміністрування землекористування. Вони проявляються в прямому законодавчому або дозвільному впливі на користувачів земельних ділянок з боку державних та самоврядних органів, так і формування ефективної системи економічних важелів, які забезпечують охорону прав суб'єктів земельних відносин на землю, створення умов рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування і розвиток земельного ринку. Обгрунтовано, що створення системи методів та інструментів управління в Україні призведе до розв'язання існуючих на сьогодні проблем управління земельними ресурсами та землекористуванням.

Evidently, solution of such strategically important problems as land protection, organization of their rational use, achieving sustainable environmental and food security, is possible by improving management methods — regulation of land relations and land management design, and the introduction of a new method — land administration. They are manifested in direct legislative or permitting influence on land users by state and self-governing bodies, and the formation of an effective system of economic levers that protect land rights of subjects of land relations, creating conditions for equal development of various forms of land use, formation and development of the land market. It is proposed in the article a method of state and self-government regulation of land relations that includes economic, land management and legal, organizational and land management instruments, which are implemented through differentiation of land tax and rent, compensation payments for withdrawal and conservation, payment for environmental damage and fines, legal regime and restrictions on land use, permitted use, administration of the land market process, establishment of land management regulations, distribution and redistribution of land, ecological optimization of land, as well as guarantee of property

rights. Important tools for land administration by the state are both economic and land management and legal, organizational and land management instruments, for which the basis is territorial and spatial planning of land use and land zoning by types (subtypes) of land use, land use planning and land management, maintaining the state land cadastre, regulating ecologically safe and economically efficient land use. Land management projecting as a method in the system of land resources and land use management, has tools for prognostication of land use development, planning, land management, land surveying and state land cadastre. It is substantiated that that the creation of a system of management methods and tools in Ukraine will lead to the solution of existing problems of land resources and land use management.

Ключові слова: управління земельними ресурсами та землекористуванням, регулювання земельних відносин, адміністрування землекористування, землевпорядне проєктування, територіально-просторове планування розвитку землекористування.

Key words: management of land resources and land use, regulation of land relations, land use administration, land management, territorial and spatial planning of land use development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Визначення методів управління є центральним питанням теорії і практики управління земельними ресурсами та землекористуванням. Кожен з методів управління земельними ресурсами та землекористуванням формує сукупність заходів, систему інструментів, склад і зміст яких формують специфічні для цього методу завдання, а також визначають інструменти їх вирішення. Це дозволяє кожному окремому методу управління бути відносно відокремленим напрямком управлінської діяльності у галузі використання та охорони земельних ресурсів.

Цілі управління мають бути основоположними при визначенні методів управління земельними ресурсами та землекористуванням. Крім того, наявність двох взаємопов'язаних форм екологічно раціонального використання землі, таких як організація (опосередкована форма) і здійснення її господарської експлуатації (пряма форма) впливають на вибір методу управління.

Отже, найважливішим напрямом подальшого розвитку систем управління земельними ресурсами та землекористуванням в Україні має бути створення системи методів та інструментів управління на підставі використання світового, особливо європейського, передового досвіду. До того ж Євроінтеграція України потребує впровадження європейських стандартів управління земельними ресурсами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження питань теоретико-методологічних засад системи управління земельними ресурсами та землекористування, формування їх сутності й змісту здійснили Третяк А.М., Добряк Д.С., Сохнич А.Я., Горлачук В.В., Дорош О.С., Третяк В.М., Мартин А.Г., Курильців Р.М., Гаража О.П., Третяк Н.А. та ін. Однак в умовах децентралізації влади гостро постає питання удосконалення як існуючих методів управління, так і запровадження нових, що дадуть змогу підвищити ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу країни та сприятиме сталому розвитку землекористування.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження та визначення основних методів та інструментів управління земельними ресурсами і землекористуванням в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління володінням і користуванням земельними ресурсами є ключовим елементом у визначенні того, чи можуть люди, громади та інші користувачі отримати права і пов'язані з ними обов'язки використовувати і контролювати земельні та інші природні ресурси, і якщо так, то яким чином. Багато проблем володіння і користування землею та іншими природними ресурсами виникають через неефективне регулювання, а успіх спроб розв'язати ці проблеми залежить від якості регулювання. Неефективне регулювання негативно впливає на соціальну стабільність, стале використання землі та інших природних ресурсів, інвестиції та економічне зростання.

Враховуючи важливість земельних відносин, Комітетом з всесвітньої продовольчої безпеки (КВПБ) розроблені добровільні керівні принципи відповідального регулювання питань володіння і користування земельними, рибно-

го і лісового ресурсами в контексті національної продовольчої безпеки. Зазначені керівні принципи спрямовані на такі напрями [1]:

1) поліпшення управління володінням і користуванням (у нашому дослідженні земельними відносинами) шляхом надання напрямних вказівок та інформації з міжнародно визнаною практиці щодо систем, що відповідають за права користування, управління і контролю над земельними, рибними і лісовими ресурсами;

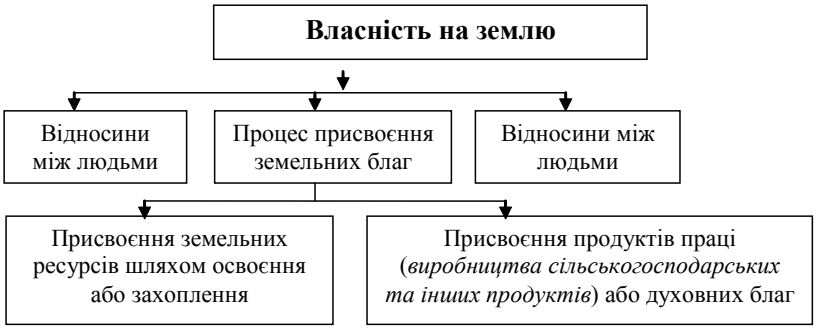

Рис. 1. Логічно-змістовна модель методологічної побудови категорії власність на землю

Джерело: [2, с. 110].

2) сприяння вдосконаленню і розробці політичних, правових і організаційних механізмів, що регулюють весь діапазон прав володіння та користування цими ресурсами;

3) підвищення прозорості та покращення функціонування систем володіння і користування;

4) зміцнення потенціалу та вдосконалення діяльності закладів і виконавців, судових органів, місцевих органів влади, організацій фермерів і дрібних виробників, рибалок та лісокористувачів, скотарів-кочівників, громад корінних народів та інших громад, громадянського суспільства, приватного сектора, наукових кіл і всіх осіб, зайнятих у сфері регулювання питань володіння і користування (земельних відносин), а також на сприяння співробітництву між зазначеними суб'єктами.

Розділ, що присвячений регулюванню питань земельних відносин розглядає їх у контексті обліку прав володіння та користування, оцінки, оподаткування, регульованого територіального планування, вирішення спорів щодо володіння і користування і транскордонних питань. Для України найбільш гострими та не врегульованими питаннями є облік прав володіння і користування та регулювання територіального планування [2; 3].

Особливий вид у практиці організації земельних відносин є регулювання, яке спрямоване на те, щоб незалежно від форми власності враховувалися інтереси, наприклад, сільськогосподарських працівників колективних, чи фермерських господарств.

Таким чином, регулювання земельних відносин необхідно розглядати як складну багатогранну проблему, що зачіпає широке коло питань, які потребують вирішення: форми власності і господарювання, ринок землі, рента, податок на землю, управління земельними ресурсами, завершення розмежування земель державної та комунальної власності, а також коштів, що надходять від плати за землю, в т.ч. оренди та обороту земельних ділянок.

Власність на землю та інші природні ресурси загалом є багатоплановою, а через це і складною соціально-економічною категорією, в якій виокремлюють економічний, екологічний, політичний, правовий, соціальний, сільськогосподарський, містобудівний та інші аспекти [4]. Відносини власності на землю — це санкціонована суспільством сукупність економічних, екологічних, правових, сільськогосподарських, містобудівних та інших відносин, які регулюють порядок отримання фізичними та юридичними особами корисності із земельних благ через систему часткової правомочності. На жаль, сьогодні (станом на 2021 р.) визначальними є саме економічні відносини власності, які детермінують їх юридичну форму. А виходячи із парадигми сталого розвитку необхідно вибудовувати відносини власності на землю та інші природні ресурси на визначальних соціально-економічних та екологічних принципах.

За дослідженнями А.М. Третяка, власність на землю — це суспільні (земельні) відносини, які в умовах неможливості задоволення всіх потреб у земельних ресурсах як благах, що присвоюються людьми за допомогою будь-якого виду праці, визначають, у чиїй зацікавленості, для задоволення чиїх потреб зазначені блага присвоюються [2, с. 110]. Керуючись вказаним формулюванням власності на землю, ним запропоновано логічно-змістову модель методологічної побудови категорії власність на землю (рис. 1), сутність якої полягає у відносинах між людьми щодо присвоєння земельних благ.

Також необхідно відзначити, що в економічних та екологічних відносинах, що складаються у процесі природокористування через певну міру відокремлення і одночасного усуспільнення, виражається сутність відносин власності на землю й інші природні ресурси. Відокремлення використання природного, в

Рис. 2. Логічно-змістовна схема сутності інструментів методу державного та самоврядного регулювання земельних відносин

т.ч. земельного, капіталу, що перебуває у державній чи комунальній формі власності, суб'єктами різноманітних форм землекористування сприяє виникненню особливих економічних інтересів у процесі використання землі та інших природних ресурсів. У цій ситуації виникають два варіанти інтересів, які потребують регулювання:

1) інтереси відокремленого суб'єкта землекористування збігаються з суспільними інтересами;

2) інтереси відокремленого суб'єкта землекористування не збігаються із суспільними інтересами.

На рисунку 2 наведено логічно-змістовну схему сутності методу і його інструментів державного та самоврядного регулювання земельних відносин. Як видно із рисунка 2 метод державного та самоврядного регулювання земельних відносин включає цілу низку інструментів.

Територіально-просторове планування розвитку землекористування представляючи собою складніший процес, ніж просте регулювання землекористування, воно зачіпає розбіжності і протиріччя, які є в політиці, що проводиться в різних секторах, наприклад, конфлікти між політикою економічного розвитку, політикою в області охорони навколишнього середовища і політикою соціальної єдності. Проте його здійсненням забезпечується надання статусу заходам із розвитку землекористування, надання статусу територіальним обмеженням (обтяженням) у використанні земель та інших природних ресурсів і їх межам, надання статусу землевпорядним регламентам (обов'язки землекористувачів, обмеження та обтяження прав) та інші управлінські заходи.

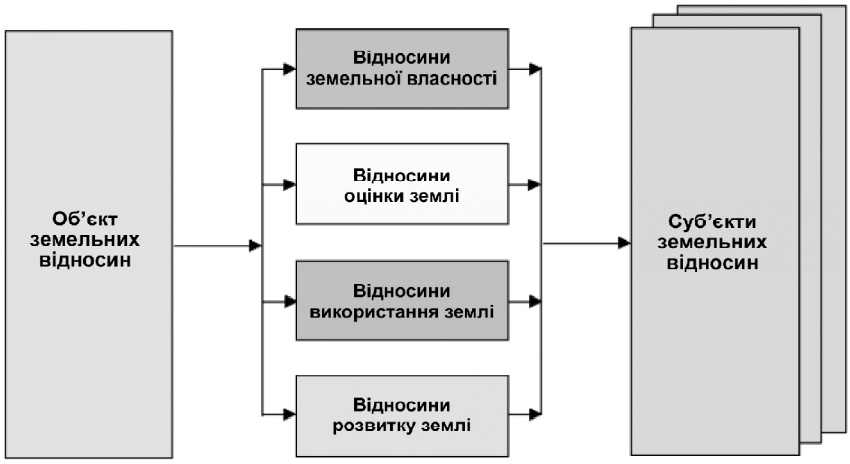

Рис. 3 Види земельних відносин у проблемній сфері адміністрування землекористування

Адміністрування землекористування є новим методом в системі управління земельними ресурсами та землекористуванням. "Адміністрування землекористування — це процеси, пов'язані із земельною власністю, вартістю землекористування, використанням землі і розвитком землекористування, які здійснюються державою шляхом використання установ суспільного або приватного сектора. Політика сталого розвитку вимагає, щоб ці чотири функції були інтегровані" [5].

Сучасна теорія земельного адміністрування забезпечує регулювання земельних відносин чотирьох видів (рис. 3):

— відносинами власності на землю;

— відносинами оцінки земель, земельних ділянок та землекористування;

— відносинами використання землі (землекористування);

— відносинами розвитку (планування) землекористування [5].

У системі адміністрування землекористування ці чотири види земельних відносин є взаємозалежними один від одного і взаємодіючими один з одним. До однієї земельної ділянки як об'єкта земельних відносин можуть бути визначені чотири види земельних відносин. З одним об'єктом земельних відносин можуть бути пов'язані один або кілька суб'єктів земельних відносин через чотири види земельних відносин.

В управлінні земельними ресурсами та землекористуванням об'єкт управління асоціюється із поняттям власності (property) щодо земельної ділянки як нерухомості. Земельний об'єкт, до якого юридичні права можуть бути приєднані, особливо права власності, називають нерухомим майном, нерухомістю, нерухомою власністю, реальною власністю (real property) [5]. Нерухоме майно в Україні трактується по-іншому, ніж у зарубіжних країнах. У цьому зв'язку для земельних відносин ключовим поняттям є земельна ділянка, інші природні ресурси, нерухомі речі, що невіддільні від неї. У більшості країн власником землі вважають особу, чиє ім'я зареєстровано в реєстрі як власник у відсутності будь-яких доказів зворотного.

Суб'єктами земельних відносин є особи, наділені чинним законодавством правами та обов'язками, що достатні для участі в тих або інших правовідносинах. Відповідно до Конституції України та Земельного кодексу суб'єктами земельних правовідносин можуть бути: — фізичні особи (громадяни, іноземні громадяни та особи без громадянства); юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України та іноземні); територіальні громади (реалізують свої правомочності безпосередньо або через органи місцевого самоврядування); держава (Україна та іноземні держави реалізують свої земельні правомочності через відповідні органи державної влади).

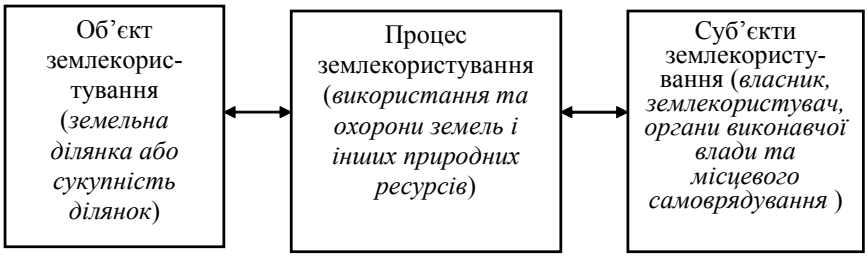

Рис. 4. Тріада проблемної області адміністрування землекористування

Адміністрування землекористування охоплює проблемну область, яка однозначно являє системну тріаду: об'єкт — процес землекористування — суб'єкти. Тріада являє собою загальний патерн і базову структуру проблемної області адміністрування землекористування. Вона визначає єдність трьох роздільних членів/частин: об'єкт землекористування, процес землекористування, суб'єкти землекористування (рис. 4).

Ці окремі частини взаємозалежні. Їхні системні зв'язки визначаються при взаємодії частин усередині цілого — тріади предметної області адміністрування землекористування. Подання проблемної області адміністрування землекористування як тріади є основою формулювання вихідних ключових постулатів для побудови ефективної системи адміністрування землекористування:

— розуміння проблемної області адміністрування землекористування як цілого;

— розуміння взаємозалежності та взаємозв'язку всіх частин проблемної області адміністрування землекористування;

— чітке однозначне визначення сенсу, змісту і охоплення компонентів проблемної області адміністрування землекористування.

В адмініструванні землекористування [5] режим землекористування встановлюються в результаті виконання чотирьох основних функцій:

— раціоналізація володіння земельною ділянкою або їх сукупністю;

— оцінювання стану та змін землекористування;

— соціалізація, екологізація, капіталізація та інституціоналізація використання і охорони земель і інших природних ресурсів;

— оптимізація розвитку (планування) землекористування.

Ключовою умовою парадигми екологічно раціонального управління є те, що чотири функції системи адміністрування землекористування розглядаються виключно у взаємодії (рис. 5).

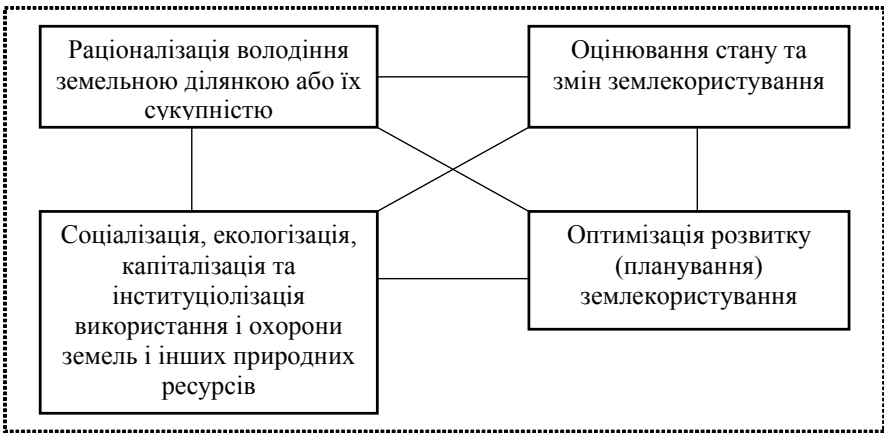

Рис. 5. Логічно-змістовна схема взаємозв'язку функцій адміністрування землекористування

Політика сталого розвитку вимагає, щоб чотири функції адміністрування землекористування були стратегічно інтегрованими. Це досягається у чотири основні способи:

1) у теорії ці функції розглядають як чотири частини єдиного цілого, а не як незалежні діяльності. Це означає, що кожна функція не є самоціллю, але всі чотири разом є засобом для сприяння сталому розвитку;

2) процеси, які використовують для реалізації функцій, повинні спрямовуватись на сталий розвиток;

3) інформація та результати, породжені процесами, повинні бути взаємно поділеними і мати широкий доступ;

4) всі функції мають бути побудовані на ядрі кадастрових знань [6].

Враховуючи викладене, розглянемо сутність інструментів державного та самоврядного адміністрування землекористування (рис. 6).

Отже, важливими інструментами адміністрування землекористування державою є як економічні, так і землевпорядно-правові та організаційно-землевпорядні, для яких базою є теж територіально-просторове планування розвитку землекористування та зонування земель за типами (підтипами) землекористування [3; 7], землеустрій та землевпорядкування, ведення державного земельного кадастру, регулювання екологічно безпечного та економічно ефективного використання земель.

Метод землевпорядного проєктування не є новим. Він застосовується в різних країнах світу та в Україні із різним наповненням та змістом. Так, для управління використанням землі в країнах Америки та Європи зазвичай використовується зонінг (zoning). На відміну від плану зонування території в Україні, який встановлює функціональне призначення, вимоги до забудови, ландшафтної організації території [8], зонінг є інструментом управління використанням земель [9]. Зонінг регулює види діяльності, які можуть бути розміщені на певній ділянці землі, а також обсяг, відведений для цих видів діяльності, і шляхи та форми розташування будівель. Він уточнює дозволене використання і стандарти для земельної ділянки. Слово "зонінг" є похідним від практики визначення видів дозволеного використання земельних ділянок на основі картографованих зон (зонінгових округів), які відокремлюють один набір використання землі від іншого. Зонінг має статус юридичного документу [6]. Декрет (Положення) про зонінг складається з двох частин: тексту зонінгу та карти зонінгу [10]. Текст встановлює зони (округи зонінгу) і положення, що регулюють правила використання землі та забудови. Текст зонінгу включає дозволене використання землі, стандарти розвитку земельної ділянки та питання з адміністрування зонінгу. Карти показують розташування зон (округів зонінгу).

В Україні у процесі здійснення землеустрою (землевпорядного проєктування) розробляються заходи із землеустрою, які "передбачені документацією із землеустрою, роботи щодо раціонального використання та охорони земель, формування та організації території об'єкта землеустрою з урахуванням їх цільового призначення, обмежень у використанні та обмежень (обтяжень) правами інших осіб (земельних сервітутів), збереження і підвищення родючості грунтів". Документація із землеустрою (землевпорядна документація) — це "затверджені в установленому порядку текстові та графічні матеріали, якими регулюється використання та охорона земель державної, комунальної та приватної власності, а також матеріали обстеження і розвідування земель тощо" [11].

Враховуючи, що згідно статті 2 Закону України "Про землеустрій" [11] землеустрій забезпечує прогнозування, планування і організацію раціонального використання та охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях, відповідно при розробленні документації із землеустрою розробляються управлінські рішення щодо перспективи та поточного раціонального використання та охо-

Рис. 6. Логічно-змістовна схема сутності інструментів методу державного та самоврядного адміністрування землекористування

рони земель. Ці управлінські рішення направлені на [11]:

— "реалізацію державної політики щодо використання та охорони земель, здійснення земельної реформи, вдосконалення земельних відносин, наукове обгрунтування розподілу земель за цільовим призначенням з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, формування раціональної системи землеволодіння і землекористування, створення екологічно сталих агроландшафтів тощо";

— "встановлення і закріплення на місцевості меж адміністративно-територіальних одиниць, територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, меж земельних ділянок власників і землекористувачів";

— "організацію території сільськогосподарських підприємств, установ і організацій з метою створення просторових умов для еколого-економічної оптимізації використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження прогресивних форм організації управління землекористуванням, удосконалення структури і розміщення земельних угідь, посівних площ, системи сівозміни, сінокосо- і пасовищезміни";

— "розробку і здійснення системи заходів із землеустрою для збереження природних ландшафтів, відновлення та підвищення родючості грунтів, рекультивації порушених земель і землювання малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії, підтоплення, висушення, зсувів, вторинного засолення, закислення, заболочення, ущільнення, забруднення промисловими відходами та хімічними речовинами тощо, консервації деградованих і малопродуктивних земель, запобігання іншим негативним явищам";

— "організацію території підприємств, установ і організацій з метою створення умов сталого землекористування та встановлення обмежень і обтяжень (земельних сервітутів) у використанні та охороні земель несільськогосподарського призначення".

Отже, землевпорядне проєктування як метод у системі управління земельними ресурсами та землекористуванням, володіє інструментами прогнозування розвитку землекористування, планування (територіально-просторове планування розвитку землекористування), зем-

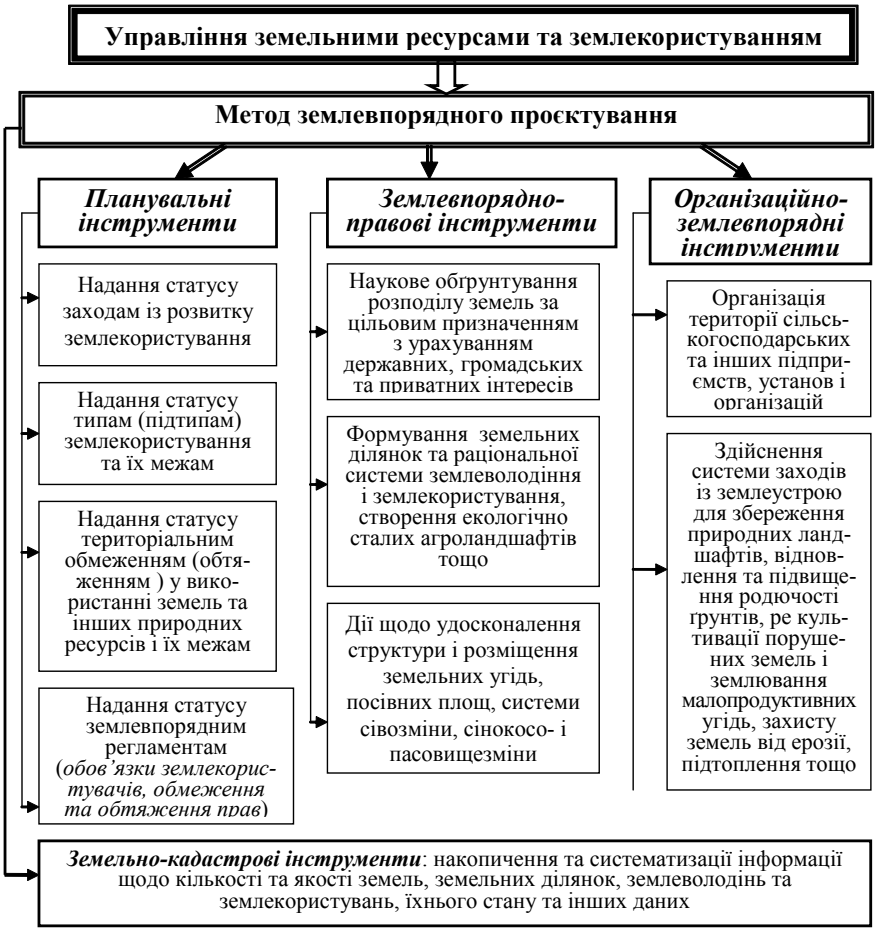

Рис. 7. Логічно-змістовна схема сутності інструментів методу землевпорядного проєктування

леустрою, землевпорядкування та державного земельного кадастру ("отримання інформації щодо кількості та якості земель, їхнього стану та інших даних" (рис. 7).

Метод землевпорядного проєктування є відносно самостійним напрямком з організації раціонального використання земельних ресурсів. При цьому окремі заходи з використання землі, пов'язані з прямим біотехнологічним впливом на землю і продуктивною працею людини, що здійснює цей вплив не відносяться до методу землевпорядного проєктування.

Цей метод особливо актуальний станом на 2021 р. коли земельна реформа є не завершеною. Наприклад, А.М. Третяк впевнений, що таких земель, які необхідно найближчим часом передати в комунальну власність органам місцевого самоврядування, не менше 15 млн гектарів. І це не тільки сільськогосподарські землі, а й лісові, водні та інші території. Хто заважає створювати, наприклад, лісові ферми, як це робиться в Канаді, Швеції, Фінляндії, США, особливо у степових районах у зв'язку із зміною клімату? Це буде набагато ефективніше, ніж якщо вони не використовуються зовсім, у зв'язку із відсутністю зрошення. Лісові ферми грають там значну роль в системі боротьби із опустелюванням та комплексного ведення лісового господарства на своїй землі. Тут без методу землевпорядного проєктування не обійтися.

Відомо, що без обліку земель, який в Україні після 2016 р. детально не ведеться, не можна проводити зонування земель за типами (підтипами) землекористування, планувати ефективне використання землі та інших природних ресурсів та їх оцінку, а відповідно і охороняти їх, як це передбачено Конституцією України і земельним законодавством.

Ефективне управління земельними ресурсами методом землевпорядного проєктування також впроваджено в Китаї, де однією з найважливіших функцій міністерства земельних і природних ресурсів, створеного ще в 1998 році, є збір ренти за використання ресурсів, нормативно-правове регулювання та контроль за використанням цих коштів. Ці заходи дозволяють державі використовувати переваги вільного ринку, а суспільству — максимально виключити негативні антисоціальні явища, які процвіта-

ють при приватизації земельної ренти. Це для України, де 49% державної та комунальної власності, дуже важливо. Головний земельний документ у Китаї — генеральний план використання землі, а за українськими поняттями, це план землеустрою, який складається на всю територію країни і її регіони, всенародно обговорюється, законодавчо стверджується і підлягає обов'язковому виконанню. У ньому на місцевому рівні проводиться зонування землекористування із зазначенням цільового призначення кожної ділянки і її оцінкою. Всі показники вносяться в єдину земельно-інформаційну систему, куди може вільно звернутися будь-який громадянин або юридична особа. Вибравши необхідний варіант, він направляє запит до владних структур, які в установлений термін зобов'язані прийняти відповідні рішення. Роль чиновників — всього лише підготувати відповідне рішення. У Китаї працюють близько 200 тис. землевпорядників, з них в сфері послуг 90%, решта за рахунок бюджету [12]. В Україні все навпаки. Потребують перегляду і умови надання земельних ділянок у власність або оренду, як за термінами, так і по порядку оформлення. У країні відсутній чіткий обов'язок органів місцевого самоврядування формувати земельні ділянки з урахуванням комплексного розвитку землекористування територій. Бюджетні витрати на це не передбачаються, іноді, мабуть, і спеціально. Мається на увазі весь процес оформлення — від вибору ділянки та прийняття рішення до її внесення у земельний кадастр та реєстрації права.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Рішення таких стратегічно важливих проблем, як охорона земель, організація раціонального їх використання, досягнення стійкої екологічної та продовольчої безпеки, можливо шляхом як удосконалення методів управління — регулювання земельних відносин та землевпорядного проєктування, так і запровадження нового методу — адміністрування землекористування. Вони проявляються в прямому законодавчому або дозвільному впливі на користувачів земельних ділянок з боку державних та самоврядних органів, так і формування ефективної системи економічних важелів, які забезпечують охорону прав суб'єктів земельних відносин на землю, створення умов рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування і розвиток земельного ринку.

Важливими інструментами адміністрування землекористування державою є як економічні так і землевпорядно-правові та організаційно-землевпорядні, для яких базою є теж територіально-просторове планування розвитку землекористування та зонування земель за типами (підтипами) землекористування, землеустрій та землевпорядкування, ведення державного земельного кадастру, регулювання екологічно безпечного та економічно ефективного використання земель.

Землевпорядне проєктування як метод у системі управління земельними ресурсами та землекористуванням володіє інструментами прогнозування розвитку землекористування, планування (територіально-просторове планування розвитку землекористування), землеустрою, землевпорядкування та державного земельного кадастру ("отримання інформації щодо кількості та якості земель, їхнього стану та інших даних").

Враховуючи світовий досвід, можна стверджувати, що створення системи методів та інструментів управління в Україні призведе до розв'язання зазначених вище проблем управління земельними ресурсами та землекористуванням.

Література:

1. Добровольные руководящие принципы ответственного регулирования вопросов владения и пользования земельными, рыбными лесными ресурсами в контексте национальной производственной безопасности. Продовольственная и сельскохозяйственная Организация объединенных наций. 2013. URL: http://www.fao.org/3/a-i2801r.pdf

2. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: монографія / Третяк А.М. — Львів: Сполом, 2011. 520 с.

3. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Скляр Ю.С., Капінос Н.О. Територіально-просторове планування використання земель в Україні: понятійний базис в контексті безпеки життєдіяльності людей. Агросвіт. № 15. 2021. С. 3—13.

4. Третяк А.М. Економіка земельного ринку: базові засади теорії, методології, практики: монографія / А.М. Третяк, В.М. Третяк, О.Ф. Ковалишин, Н.А. Третяк; [за заг. ред. А.М. Третяка]. — Львів: СПОЛОМ, 2019. 488 с.

5. Williamson I. Land administration for sustainable development / I. Williamson, S. Enemark, J. Wallace, A. Rajabifard. Esri Press, 2010. 506 p.

6. Шипулін В.Д. Система земельного адміністрування: основи сучасної теорії: навч. посібник. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2016. 220 с.

7. Третяк А.М., Третяк В. М. Зонування земель: законодавчий колапс та наукові засади планування розвитку землекористування об'єднаних територіальних громад. Агросвіт. № 23, 2020. С. 3—9.

8. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038&VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038&17#Text

9. Smith H. Citizen's Guide to Zoning. 1993. URL: http://xfpdf.ivoryloungemusic.com/citizens-guide-to- zoning-herbert-smith-40863694.pdf

10. Guide To Zoning. City of Austin. 2016. URL: https://www.austintexas.gov/sites/default/files/files/Planning/zoning_guide.pdf

11. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року № 858&IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858&15#Text

12. Комов Н.В. Роль земельных ресурсов в устойчивом развитии России. Экономика и экология территориальных образований. 2015. № 4. С. 7—14.

References:

1. The Food and Agriculture Organization of the United Nations (2013), "Voluntary guidelines for the responsible management of tenure and use of land, fisheries and forest resources in the context of national production security", available at: http://www.fao.org/3/a-i2801r.pdf (Accessed 12 July 2021).

2. Tretiak, A. (2011), Zemelnyi kapital: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta funktsionuvannia [Land capital: theoretical and methodological foundations of formation and operation], SPOLOM, Lviv, Ukraine.

3. Tretiak, A. Tretiak, V. Priadka, T. Skliar, Yu. and Kapinos, N. (2021), "Territorial-spatial planning of land use in Ukraine: conceptual basis in the context of vital activity security", Agrosvit, vol. 15, pp. 3—13. DOI: 10.32702/2306&-6792.2021.15.3

4. Tretiak, A.M. Tretiak, V.M. Kovalyshyn, O.F. and Tretiak, N.A. (2019), Ekonomika zemelnoho rynku: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky [Land market economics: basic principles of theory, methodology, practice], SPOLOM, Lviv, Ukraine.

5. Williamson, I., Enemark, S., Wallace, J. and Rajabifard, A. (2010). Land Administration for Sustainable Development, ESRI Acadmic Press, USA.

6. Shypulin, V. D. (2016), Systema zemel'noho administruvannia: osnovy suchasnoi teorii [Land administration system: basics of modern theory], Beketov NUUE, Kharkiv, Ukraine.

7. Tretiak, A. and Tretiak, V. (2020), "Land zoning: legislative collapse and scientific fundamentals of planning the land use development by united territorial community", Agrosvit, vol. 23, pp. 3—9. DOI: 10.32702/2306&6792.2020.23.3.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), Law of Ukraine "On regulation of urban planning activities", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038&17#Text (Accessed 20 July 2021).

9. Smith, H. (1993), "Citizen's Guide to Zoning", available at: http://xfpdf.ivoryloungemusic.com/citizens-guide-to-zoning-herbert-smith-40863694.pdf (Accessed 16 July 2021).

10. The official site of City of Austin (2016), "Guide To Zoning", available at: https://www.austintexas.gov/sites/default/files/files/Planning/zoning_guide.pdf (Accessed 18 July 2021).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On Land Management", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text (Accessed 20 July 2021).

12. Komov, N.V. (2015), "The role of land resources in the sustainable development of Russia", Economy and ecology of territorial entities, vol. 4, pp. 7—14.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021 р.

www. economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

УДК 330.322

І. І. Вініченко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-9527-1625
Т. М. Самілик,
к. е. н., доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-5068-7440
В. О. Олексюк,
к. е. н., доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-4841-458X

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.18.22

БІЗНЕС-ПРОЦЕСИ В ТЕОРІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

I. Vinichenko,
Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics,
Dnipro State University of Agrarian and Economics
T. Samilyk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics,
Dnipro State University of Agrarian and Economics
V. Oleksiuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics,
Dnipro State University of Agrarian and Economics

BUSINESS PROCESSES IN THE THEORY OF INVESTMENT ACTIVITY OF ENTERPRISES

У статті розглянуто питання впливу інвестиційної діяльності підприємств на формування та розвиток їх бізнес-процесів. Визначено, що більшість дослідників розглядають інвестиції як синтетичну категорію, що наступні елементи: заощадження, кошти, майно чи цінності, процеси вкладення або здійснення витрат, ефект, прибуток, дохід. При цьому визначальним фактором такої єдності повинна бути ефективність здійснених вкладень, а також досягнення мети інвестування. Тобто інвестиції є надзвичайно ємним поняттям, яке утримує основні елементи, визначаючи закономірності функціонування і саморегуляції інвестиційної сфери. Аргументовано, що інвестиційна діяльність підприємств пов'язана як з науково-дослідними розробками, науковими дослідженнями, підготовкою висококваліфікованого персоналу, так і придбанням необхідних засобів виробництва, технологічного обладнання, будівництвом інженерних споруд, об'єктів нерухомості тощо.

The paper considers the impact of investment companies on the formation and development of their business processes. It is determined that theoretical and practical problems of development and impact of investment on business processes have always occupied a prominent place in the system of scientific research of all economic schools, and at the present stage of development of society they have become especially relevant. For any economic investment's system, as an important component of economic development, has always advocated the object of attention of scientists and experts, and each stage of economic development consistent with its interpretation of the nature of economic investment. Despite the significant differences in these definitions and interpretations, we can identify common features: investment is a necessary condition for the development of business processes of enterprises; investments involve the cost of resources and the effect; the possibility of obtaining the effect is probabilistic, risky; there is a time lag between resource consumption and effect.

In many definitions, investment is considered as a synthetic category that combines the following elements: savings, funds, property or values, processes of investment or expenditure, profit, income, effect. At the same time, the main driving force of such unity should be the return on investment, the achievement of a certain pre-set goal. That is, investment is an extremely capacious concept that contains the basic elements, determining the patterns of functioning and self-regulation of the investment sphere. An important effective way to maintain and strengthen the competitive position of the enterprise is the introduction of investments both at the level of sectoral strategy of its development and at the level of key internal business processes.

Argued that the investment activities of enterprises related to both research and development, scientific research, training of highly qualified personnel, and acquisition of the necessary production facilities, process equipment, construction engineering construction, real estate and more. It is proposed to understand the term "investment" as an increase in the value of social capital as a result of production activities of economic entities and strategic policy of the state aimed at implementing production, social, innovative, environmental programs (projects) to convert part of accumulated capital into alternative assets. increase of profit, increase of volumes of production, introduction of innovative developments, improvement of social and living conditions of living of people and ecological parameters of environment.

Ключові слова: бізнес-процеси, ефективність, інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість, підприємство, системний підхід.

Key words: Business processes, efficiency, investments, investment activity, investment attractiveness, enterprise, systematic approach.

ВСТУП

Важливим ефективним способом утримувати та посилювати конкурентні позиції підприємства є упровадження інвестицій як на рівні галузевої стратегії його розвитку, так і на рівні ключових внутрішніх бізнес-процесів. Термін "інвестиції" має походження від латинського слова "investio", що означає "вкладати", а дослівним перекладом з англійської мови (investment) та німецької (investition) — капітальні вкладення або інвестиції. Багатоманітні визначення цього терміну відображають об'єктивну складність і багатомірність його тлумачень, що свідчить про те, що за ним і похідних від нього стоїть досить чимало значень та змістовних висловлювань. У різних наукових школах та галузях практичної діяльності людини, зміст цього поняття має свої особливості. Узагальнення його аналізу дозволяє виділити такі загальні риси: інвестиції в теорії макроекономіки являє собою частину сукупних витрат, яка формується з витрат на придбання нових засобів виробництва, інвестиційні вкладення у придбання нового житла та збільшення товарних запасів. Тобто інвестиції являють собою частину ВВП, яка спожита в поточному періоді часу та забезпечує приріст капіталу в економіці; інвестиції в мікроекономіці — це процес створення виробничого потенціалу підприємства; у теорії фінансів — це придбання реальних або фінансових активів з метою одержання майбутніх вигод.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Специфіка та традиції різних економічних шкіл та течій обумовлюють різні модифікації поняття "інвестиції". Найбільш видатними економістами класичної школи є А. Сміт, Д. Рікардо, Д.С. Мілль. Альфред Маршалл і А. Пігу сформували неокласичну теорію. В основі їх вчень лежить ідея оптимальності ринкової системи. Вважалося, що природний рівень реального випуску продукції визначається доступними факторами виробництва, технологіями, межами виробничих можливостей економічної системи. Ринок розглядали як систему, здатну за допомогою механізму гнучких цін і заробітної плати забезпечити повне використання ресурсів.

"Велика депресія" 30-х рр. внесла корективи в теорію. Не підтвердились уявлення про ринок як про саморегульовану систему. Це змусило економістів-теоретиків і практиків переглянути свої вихідні позиції. Водночас спостерігається трансформація класичної інвестиційної концепції у нові неокласичні теорії (Р. Солоу, Дж. Мід, Е. Денісон та ін.). Неокласична теорія виходить з того, що вартість сукупного суспільного продукту є результатом дії трьох факторів виробництва — капіталу, праці і природних ресурсів. Основу неокласичної динамічної концепції становить вчення про виробничу функцію, під якою розуміли залежність обсягу виробництва (Q) від витрат факторів виробництва (праці — L, капіталу — K, природних ресурсів — M). Неокласична теорія ставить за мету розкрити способи виробництва продукту з найменшими витратами виробничих факторів.

На межі XIX—XX ст. основи вільної конкуренції як регулятора капіталістичного господарства було підірвано пануванням монополій. Економічний цикл визначався коливаннями кон'юнктури, на яку впливала динаміка

інвестицій. Вагомого значення проблемі державного регулювання інвестиційних процесів за умов кризового розвитку надав англійський економіст Джон Кейнс, чий науковий доробок ознаменував перехід від мікро- до макроекономічного аналізу. Провідна ідея його теорії — це необхідність державного регулювання капіталістичної економіки, тобто створення макроекономічних умов економічного зростання країни за рахунок використання економічних механізмів залучення інвестиційних вкладень у національне виробництво.

Узявши як головну тезу, що визначальною складовою ефективного попиту є інвестиційний попит, вчений пропонує за допомогою грошово-кредитної та податково-бюджетної політики впливати на обсяги інвестицій, оскільки їх зростання сприятиме збільшенню зайнятості, споживчого платоспроможного попиту, а також національного доходу. Нова ідея полягала в тому, що саме інвестиції, а не заощадження викликають зміни в доході.

Значення інвестицій для розвитку економіки, їх вплив на величину доходу, одержуваного суспільством, були проаналізовані в працях неокейнсіанців, до яких можна віднести Р. Харрода, Е. Хансена, Н. Калдора, Дж. Робінсона, Е. Домара та інших вчених-економістів, змістом яких є проблема забезпечення рівноваги через регулювання державою інвестиційної активності. Розробляючи теорію стійкого економічного зростання в умовах монополістичного капіталізму, вони висунули й обгрунтували ідею необхідності систематичного та прямого державного регулювання економічних процесів, вивчали вплив технічного прогресу на зростання виробництва, роль капіталоємності в економічному зростанні, поєднання принципу мультиплікатора і явища акселерації.

Американський економіст Е. Хансен будує власну інвестиційну модель економічної динаміки. Він доповнює теорію Дж. Кейнса "правилом акселератора": кожна грошова одиниця додаткового доходу в певних пропорціях збільшує інвестиції. А згодом неокейнсіанські теоретики доведуть, що інвестиційна теорія циклу має поєднувати механізм мультиплікатора й акселератора. Мультиплікатор забезпечує прирощення доходів, а акселератор прискорює його і забезпечує безперервність розвитку економіки. Послідовники Дж. Кейнса об'єднали явище акселерації з явищем мультиплікації і запропонували розширене відтворення як взаємодію цих явищ у "кумулятивному процесі". Ми дотримуємося думки, що на нинішньому етапі розвитку національної економіки України, досить актуальними виступають наукові постулати Дж. Кейнса, Е. Хансена та їхніх послідовників.

Неокласична теорія (А. Маршалл, К. Віксель, Р. Солоу, Р. Лукас), основні засади якої сформульовано в XX ст., детально розглядає проблеми міжнародного руху капіталів. Економісти цієї школи виходять з того, що з-поміж світових ринків саме ринок інвестицій має найдинамічніші характеристики. Збільшення підприємницьких капіталовкладень у XX ст. випереджало темпи зростання не тільки світового виробництва, а й зростання обсягів міжнародної торгівлі.

У 60-ті роки XX ст. американський економіст П. Самуельсон здійснив спробу об'єднати дві теорії — неокласичну та неокейнсіанську. Він назвав свою теорію неокласичним синтезом, в якій, на його думку, поєдналися класична мікроекономіка А. Сміта і А. Маршалла і сучасна кейнсіанська макроекономічна теорія визначення рівня доходу, його залежності від інвестицій і державного впливу. Друга половина 50-х років XX ст. характеризується інтенсивними дослідженнями теорії структури капіталу та формування ціни фінансування та вибору підприємствами власної інвестиційної політики.

Бурхливий розвиток науки і техніки в другій половині XX ст. сприяв розвитку нової концепції постіндустріального суспільства. Її головним теоретиком є американський соціолог Д. Белл, який здійснив спробу визначити результати сучасної НТР. На його думку, вона ліквідує суттєві суперечності у соціально-економічному ладі промислово-розвинутих країн. На сучасному етапі розвитку економіки інвестиції в "людський капітал" набувають дедалі більшого значення, оскільки результатами людської діяльності є основний фактор сучасного економічного розвитку суспільства — інтелектуальний продукт.

Радянська економічна школа базувалася на дослідженнях К. Маркса (1818—1883), інвестиційна теорія якого викладена в праці "Капітал". Він зазначав, що в умовах капіталізму інвестування призводить до розшарування суспільства, збагачення одних верств населення за рахунок інших та призводить до протистоянню суспільних класів та глибокого соціального конфлікту.

В Україні поступово змінюються наукові світогляди сутності інвестицій та капітальних вкладень, виникають та розвиваються ринкові підходи до їх прогнозування та оцінки форм, методів і принципів здійснення інвестиційної діяльності та її впливу на бізнес-процеси

підприємств. Особливо багато уваги проблемам теоретичного осмислення категорії "інвестиції" та пов'язаних із цим поняттям процесам вітчизняними вченими приділялося в 90-ті років. Наприклад, Н.О. Татаренко та А.М. Поручник відображають здійснення процесу еволюції теорії інвестиційної діяльності — від констатації фактів до сучасного розуміння здійснення процесів інвестування як базису моделі економічного прогресу суспільства [10, с. 98]; Б.В. Губський висвітлює найбільш суттєві характеристики процесів здійснення інвестицій у національній економічній системі, проводить дослідження шляхів і форм інвестиційної взаємодії на державному, міжнародному та глобальному рівнях [2, с. 117]; А.А. Пересада аналізує теоретичні засади інвестиційних процесів у нашій країні, удосконалює методологічну базу реалізації інвестиційних проєктів, які принесуть найбільшу віддачу в майбутньому [7, с. 327]; Т.В. Майорова у посібнику "Інвестиційна діяльність" розкриває зміст і етапи розробки інвестиційних проєктів, методи фінансового забезпечення інвестиційних проєктів [5, с. 217]; А.Ф. Гойко у монографії "Методи оцінки ефективності інвестицій та пріоритетні напрями їх реалізації" надає методичні рекомендації щодо оцінки ефективного інвестування економіки в умовах її трансформації [1, с. 111]; О.І. Дацій у монографії "Ефективність інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві" визначає теоретико-методологічні основи формування інноваційної діяльності підприємства та розрахунку її ефективності, основні концептуальні положення розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві України [3, с.124].

У багатьох визначеннях категорія "інвестиції" розглядається як синтетична, яка поєднує основні елементи: заощадження, кошти, майно чи цінності, процеси здійснення витрат, отримання прибутку, доходу, ефекту. При цьому визначальним чинником такої єдності є віддача від здійснених вкладень, досягнення поставленої інвестиційної мети. Тобто інвестиції є системним поняттям, що формує закономірності функціонування та саморегуляції інвестиційної діяльності. На підтвердження цього О. Мертенс зазначає, що поняття "інвестиції" є досить широким, а тому йому не можна дати однозначне та вичерпне визначення як економічної категорії [6, с. 15].

На фінансовій сутності інвестицій акцентують дослідження І. Колот, Н. Внукова та І. Косарєва, розглядаючи інвестиції як "фінансовий ресурс у будь-якій формі прояву, і цей ресурс обов'язково повинен приносити певний прибуток" [4, с. 248]. Зазначимо, що подібне тлумачення інвестицій як способу ефективного вкладення капіталу більш притаманно певним операціям інвесторів на мікроекономічному рівні: для них прийняття рішення про інвестування визначається чинником прибутковості. Так, Л. Гітман та М. Джонк наголошують, що інвестиції — це "спосіб розміщення капіталу, який повинен забезпечити зберігання чи зростання вартості капіталу та одержання позитивної величини доходу" [12, с. 519]. Існує ще обставина, яка дає змогу здійснювати розмежування реальних та фінансових інвестицій: інвестиції органічно поєднують у собі мікро- і макроекономічні аспекти.

Взаємозв'язок між макроекономічним і мікроекономічним аналізом інвестицій полягає у тому, що зазначені аспекти інвестицій та інвестиційного процесу взаємозумовлені та взаємозалежні. За макроекономічного підходу економічні процеси й проблеми економічної політики держави в інвестиційній сфері розглядаються з позиції функціонування економіки загалом, як стосовно капіталу, так і суспільства, стратегії його соціально-економічного розвитку.

Для регулювання інвестиційними процесами в галузі ми повинні виходити з макроекономічного тлумачення інвестицій як частини валової доданої вартості, яка не споживається в поточному періоді та забезпечує приріст капіталу і майбутнє споживання. За словами П.Самуельсона, "щораз, коли ми будуємо нові заводи чи дороги, збільшуємо тривалість чи якість освіти або підвищуємо запас потрібних технічних знань, ми підвищуємо майбутню продуктивність економіки і рівень майбутнього споживання" [8, с. 125].

Макроекономічний аспект має визначення Т. Віторт, згідно з яким "інвестиції — це відношення з приводу вкладення матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інформаційних ресурсів з метою досягнення соціо-економічного ефекту; інвестуванням є процес вкладення цих ресурсів" [11, с. 76]. Утім, розглядаючи інвестиційний процес як рух частини національного доходу як вартості і його матеріалізації в основні фонди, автор не бере до уваги такі об'єкти інвестування, як фінансові та нематеріальні активи, інновації тощо.

Загальнопоширеним є також сприйняття фінансування соціальної сфери, науково-технічних розробок, екологічно спрямованих проєктів не як інвестицій, що безпосередньо спричиняють економічне зростання, а як

функції безпосередньо держави з підтримки її сфер діяльності. Вважаємо, що названі сфери діяльності як "умовно неприбуткові", тому що "соціальний ефект" не є кінцевим результатом інвестицій, а має опосередкований вплив на зміни обсягів виробництва та одержання доходу завдячуючи змінам у продуктивності суспільної праці.

Економіка сьогодення грунтується на знаннях, які є надбанням і використовуються в практичній діяльності економічно активного населення. Це зумовлено значними особливостями інформаційно-технологічної революції, що формує нову економіку. У результаті інтелект, знання стають найважливішим активом економіки. За їх допомогою вдається переборювати або значно пом'якшувати демографічні, трудові, сировинні, просторові й тимчасові, екологічні й інші обмеження та забезпечувати ефективні структурні зрушення.

Таким чином, інвестиції являють собою вкладення і в матеріальні активи, і у фінансові активи, і в нематеріальні активи. Необхідність більш широкого тлумачення інвестицій пов'язана розвитком ринку цінних паперів, науково-технічним розвитком виробничих сил, посиленням ролі та значення нематеріальних, в тому числі й екологічних, суспільних благ. Ми визначаємо інвестування як термін, рівнозначний за своєю сутністю таким термінам, як "інвестиційний процес", "інвестиційна діяльність" (відносячи застосування останнього більшою мірою на мікроекономічному рівні), тому що спільною основою їх сутності є дія, процес трансформації інвестиційних ресурсів (як сукупність засобів) в інвестиційний продукт (об'єкти підприємницької діяльності) з метою, яка відповідає стратегії розвитку бізнес-процесів підприємства.

Таким чином, під поняттям "інвестиції" слід розуміти приріст вартості суспільного капіталу в результаті виробничої діяльності господарюючих суб'єктів та економічної політики держави, що спрямовується на реалізацію виробничих, соціальних, інноваційних, екологічних програм для перетворення частини нагромадженого капіталу в альтернативні види активів, збільшення прибутку, нарощування обсягів виробництва, впровадження інноваційних розробок, поліпшення соціально-побутових умов проживання людей і екологічних параметрів навколишнього середовища.

Вважаємо, що інвестиційна діяльність підприємств пов'язана як з науково-дослідними розробками, науковими дослідженнями, підготовкою висококваліфікованого персоналу, так і з придбанням необхідних засобів виробництва, технологічного обладнання, будівництвом інженерних споруд, об'єктів нерухомості тощо. В економічні літературі вченими виділяється такі стадії реалізації інвестиційного процесу: обгрунтування доцільності інвестицій; проєктування та ціноутворення; мотивація; прогнозування та програмування інвестицій; державна реєстрація; страхування; освоєння капітальних інвестицій; забезпечення матеріально-технічними ресурсами; підготовка до бізнес-процесу виробництва продукції; попередня здача в експлуатацію; кінцева здача в експлуатацію.

Інвестиційна стратегія підприємства є складовою його загальної економічної стратегії розвитку і передбачає ефективне застосування різноманітних форм інвестування з метою забезпечення високої ринкової вартості підприємства, його інвестиційної привабливості та сталих темпів розвитку. Забезпечення такої стратегії передбачає її узгодження з фінансовою стратегією підприємства, оскільки саме вона визначає пріоритети та напрями розвитку суб'єктів господарювання у довгостроковому періоді. Така політика являється основою розвитку будь-якого підприємства, адже неефективна інвестиційна політика є загрозою як виконання стратегічних цілей підприємства, так і формування його інвестиційної привабливості у поточному періоді.

Обсяг інвестицій залежить від певних чинників, до основних з яких науковці відносять такі: По-перше, обсяг інвестицій залежить від розподілу отримуваного доходу на споживання і заощадження. В умовах низьких середньодушових доходів основна їх частина витрачається на споживання. Зростання доходів викликає підвищення їх частки, що спрямовується на заощадження, які є джерелом інвестиційних ресурсів. Отже, зростання питомої ваги заощаджень викликає відповідне зростання обсягу інвестицій і, навпаки. По-друге, значний вплив на обсяг інвестицій має очікувана норма чистого прибутку. Це пов'язано з тим, що прибуток є основним спонукальним мотивом інвестицій. Чим вище очікувана норма чистого прибутку, тим відповідно вище буде і обсяг інвестицій, і навпаки. По-третє, істотно впливає на обсяг інвестицій також ставка позичкового відсотка. В процесі інвестування часто використовується не тільки власний, але й запозичений капітал. Якщо очікувана норма чистого прибутку перевищує ставку позичкового відсотка, то за інших рівних умов інвестування виявиться ефективним. Тому зростання ставки позичкового відсотка викликає зниження

обсягу інвестицій і, навпаки. По-четверте, серед факторів, що впливають на обсяг інвестицій, варто виділити передбачуваний темп інфляції. Чим вище цей показник, тим більшою мірою буде знецінюватися майбутній прибуток від інвестицій і менше стимулів буде до нарощування обсягів інвестицій. Особливу роль цей чинник відіграє в процесі довгострокового інвестування.

ВИСНОВКИ

Отже, теоретичні й практичні проблеми розвитку та впливу інвестування на бізнес-процеси завжди посідали чільне місце у системі наукових досліджень усіх економічних шкіл, і на нинішньому етапі розвитку суспільства вони набули особливої актуальності. Для усіх економічних систем інвестиційна діяльність, як складова суспільного розвитку, завжди є об'єктом посиленої уваги науковців та практиків, а кожному із етапів економічного розвитку відповідає власне трактування економічної природи інвестицій. Попри суттєві розбіжності в перелічених визначеннях і тлумаченнях, можна виділити в них загальні характерні риси: інвестиції є необхідною умовою для розвитку бізнес-процесів підприємств; інвестиції передбачають витрати ресурсів і одержання ефекту; можливість одержання ефекту має ймовірнісний, ризиковий характер; між витратою ресурсів і одержанням ефекту існує певний часовий лаг.

Література:

1. Гойко А.Ф. Методи оцінки ефективності інвестицій та пріоритетні напрямки їх реалізації. К.: ВІРА — Р, 2009. 320 с.
2. Губський В.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. К.: Наукова Думка, 2008. 389 с.
3. Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України: монографія. Київ: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2004. 426 с.
4. Колот В. Економічний зміст інвестицій в умовах розвитку ринкових відносин. Вісник НАДУ. 2004. № 10. С. 242—248.
5. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: навч. посіб. К.: Центр навч. л-ри, 2004. 376 с.
6. Мертенс А.В. Инвестиции: Курс лекций по современной финансовой теории. К.: Инвестиционное агентство, 1997. 416 с.
7. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. К.: Лібра, 2002. 472 с.
8. Самуэльсон П.А. Экономика. М.: БИНОМ, 1997. 457 с.
9. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. М.: 1962. кн. 5. 590 с.
10. Татаренко Н.О. Теорії інвестицій: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2000. 160 с.
11. Vitort S. Innovation, Market Archetypes and Outcome An Integrated Framework / S. Vitort. — Physica-Verlag Heildelberg, 2007.
12. Gitman L. A Survey of Capital Budgeting Techniques Used by U.S. Firms Urbana / L. Gitman and J. Forrester. — The University of Illinois Press, 1960. — 412 p.

References:

1. Hoyko, A. F. (2009), Metody otsinky efektyvnosti investytsiy ta priorytetni napryamky yikh realizatsiyi [Methods for evaluating the effectiveness of investments and priority areas for their implementation], VIRA, Kyiv, Ukraine.
2. Hubs'kyy, V. V. (2008), Investytsiyni protsesy v hlobal'nomu seredovyshchi [Investment processes in the global environment], Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine.
3. Datsiy, O.I. (2004), Rozvytok innovatsiynoyi diyal'nosti v ahropromyslovomu vyrobnytstvi Ukrayiny [Development of innovative activity in agro-industrial production of Ukraine], NNTS "Instytut ahrarnoyi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.
4. Kolot. V. (2004), "The economic content of investment in the development of market relations", Visnyk NADU, vol. 10, pp. 242—248.
5. Mayorova. T. V. (2004), Investytsiyna diyal'nist' [Investment activity], Tsentr navchal'noyi literatury, Kyiv, Ukraine.
6. Mertens, A. V. (1997), Investitsii: Kurs lektsiy po sovremennoy finansovoy teorii [Investments: A course of lectures on modern financial theory], Investitsionnoye agentstvo, Moscow, Russia.
7. Peresada, A. A. (2002), Upravlinnya investytsiynym protsesom [Investment process management], Libra, Kyiv, Ukraine.
8. Samuel'son, P. A. (1997), Ekonomika [Economics], BINOM, Moscow, Russia.
9. Smith, A. (1962), Issledovaniya o prirode i prichinakh bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of nations], Moscow, Moscow, Russia.
10. Tatarenko, N. O. (2000), Teoriyi investytsiy [Investment theories], KNEU, Kyiv, Ukraine.
11. Vitort, S. (2007), Innovation, Market Archetypes and Outcome An Integrated Framework, Physica-Verlag Heildelberg.
12. Gitman, L. and Forrester, J. (1960), A Survey of Capital Budgeting Techniques Used by U.S. Firms Urbana, The University of Illinois Press, Illinois, USA.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021 р.

УДК 336.14

О. П. Заруцька,
д. е. н., завідувач кафедри банківської справи та фінансових послуг,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0001-7870-9608
С. В. Качула,
д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0003-2540-862X

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.18.28

ФІНАНСОВА САМОСТІЙНІСТЬ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ЯК ПІДГРУНТЯ ЇХ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

O. Zarutska,
Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Banking
and Financial Markets, University of Customs and Finance, Ukraine
S. Kachula,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State University of Agriculture and Economics, Ukraine

FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL BUDGETS AS A BASIS FOR THEIR SUSTAINABILITY IN THE CONDITIONS OF BUDGET DECENTRALIZATION

У статті досліджується важлива складова системи комплексної оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів — фінансова самостійність. Показано, що наслідком поглиблення децентралізації влади в Україні є зростання самостійності місцевого самоврядування з формування місцевих бюджетів, що потребує чіткого дотримання бюджетних правил щодо збалансованості їх доходів і витрат. Сучасні виклики і загрози та поглиблення процесу бюджетної децентралізації у фокусі уваги концентрують питання забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів у поточному та середньостроковому періоді. Показано, що фінансова стійкість місцевих бюджетів забезпечується наявністю достатніх власних фінансових ресурсів, а також здатністю самостійного, прозорого для громади прийняття рішень органами місцевого самоврядування щодо їх формування і використання. Оцінка фінансової самостійності місцевих бюджетів України впродовж 2015—2020 років свідчить про її зниження в 2020 році. Показано, що фінансова самостійність виступає важливим параметром при оцінюванні фінансової стійкості місцевих бюджетів. Взаємозв'язок фінансової самостійності та фінансової стійкості місцевих бюджетів обумовлюється необхідністю посилення відповідальності за прийняті на місцях рішення та потребує укріплення інституту довіри для зміцнення податкової складової доходів місцевих бюджетів. Окреслено основні проблеми забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів, як важливої складової їх фінансової стійкості, та заходи, що сприятимуть її подальшому зміцненню.

The article examines such the component of the system of comprehensive assessment of financial stability of local budgets — financial independence. It is shown that the consequence of authority decentralization deepening in Ukraine is an increase of local self-government independence in the formation of local budgets, which requires strict compliance with budgetary rules for balancing their revenues and expenditures. Current challenges of exogenous and endogenous nature and deepening the process of budget decentralization focus on ensuring the financial stability of local budgets in the current and medium term. It is shown that local budgets financial stability is ensured by sufficient own financial resources availability, as well as the ability of independent, transparent for the community decision-making on funds formation and use by local authorities and local governments. An assessment of the financial independence of local budgets of Ukraine during 2015—2020. The results of the analysis demonstrate the effectiveness of decentralization reform in Ukraine and at the same time a certain increase in the financial independence of local self-government. Negative

endogenous and exogenous factors, primarily the COVID-19 pandemic, have led to a deterioration in local budgets and a decline in their financial independence in 2020. It is shown that financial independence is an important parameter in assessing the financial stability of local budgets. The relationship between financial independence and financial stability of local budgets is due to the need to strengthen responsibility for local decisions and strengthen the institution of trust to strengthen the tax component of local budget revenues. The main problems of ensuring the financial independence of local budgets, as an important component of their financial stability, and measures to further strengthen it are outlined.

Ключові слова: місцевий бюджет, фінансова самостійність, фінансова стійкість, доходи бюджету, податки, міжбюджетні трансферти.

Key words: local budget, financial independence, financial stability, budget revenues, taxes, intergovernmental transfers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку суспільства потребує посилення самостійності місцевого самоврядування з метою кращого задоволення локальних потреб населення, вирішення питань соціально-економічного розвитку територій та забезпечення участі громади в управлінні місцевим бюджетом у аспекті визначення пріоритетів бюджетної політики. Активізація реформи децентралізації в Україні зумовила подальше зростання ролі місцевих бюджетів, розширила їх фінансові можливості у аспекті впливу на розвиток громад. Водночас новий етап реформування відбувається у мовах екзогенних і ендогенних загроз та викликів, зумовлених необхідністю зростання витрат державного та місцевих бюджетів на потреби охорони здоров'я, підтримку реального сектора економіки, зокрема підприємств малого і середнього бізнесу, а також реалізацію соціальних програм. Складний перебіг економічних і соціальних процесів у сучасних умовах обумовлює необхідність посилення уваги до місцевих бюджетів у аспекті їх фінансового стану, зокрема фінансової стійкості та самостійності.

Особливої актуальності набуває питання щодо можливості місцевої влади виконувати свої функції та зобов'язання, передбаченні чинним законодавством в умовах кризи, спричиненої пандемією COVID-19. Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, економічні кризи закономірно призводить до скорочення фінансування місцевих бюджетів з боку центральної влади, що актуалізує дослідження питання фінансової самостійності органів місцевого самоврядування як підгрунтя забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів у поточному та середньостроковому періоді.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню розширення фінансової самостійності місцевого самоврядування приділяється значна увага у наукових дослідженнях. Особливої уваги зазначена проблема набула на тлі активізації процесу децентралізації в Україні, оскільки умовою існування фінансово спроможної територіальної громади насамперед є можливість формування достатніх фінансових ресурсів у місцевих бюджетах, що дозволить успішно реалізувати пріоритетні напрями бюджетної політики на рівні територіальних утворень [3], так і загалом — бюджетну стратегію суспільного розвитку, що грунтовно досліджено І.Я. Чугуновим [16]. Наукові здобутки щодо теоретичних та практичних засад фінансової самостійності місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації висвітлено у наукових працях Т.Г. Бондарук, О.П. Кириленко, Л.І.Катан, С.В. Качули, Л.А. Костирко, М.О. Кужелєва, І.О. Луніної, І.Я. Чугунова, Л.В. Лисяк, В.Ф. Мартиненко та інших.

О.П. Кириленко, досліджуючи фінансову незалежність місцевого самоврядування зазначає, що "її головною ознакою є володіння і самостійне розпорядження фінансовими ресурсами, розмір яких відповідає функціям і завданням, що покладаються на ці органи" [7]. М.О. Кужелєв та В.В. Плахотнюк стверджують, що "надання гарантій фінансової незалежності місцевим органам влади є об'єктивною необхідністю формування нових економічних відносин в Україні" [9]. А.С. Нестеренко характеризує "можливість органів місцевого самоврядування самостійно здійснювати фінансове забезпечення власних повноважень за рахунок власних доходних джерел" [11] як фінансову ав-

Таблиця 1. Доходи місцевих бюджетів України в 2015—2020 роки, млн грн

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Податкові надходження	98218,4	146902,3	201005,1	232532,9	270545,8	285 571,5
Неподаткові надходження	20148	21859,2	25973	28033,5	26108,4	21 464,4
Доходи від операцій з капіталом	1628,1	1402,5	1873,6	2143,5	2928,8	3 473,1
Цільові фонди	403,9	495,1	619,9	678,1	601,9	649,4
Разом доходів	120480,2	170747,9	229495,4	263482,1	300229,3	311 304,8
Офіційні трансферти від органів державного управління	173980	195395,3	272602,9	298939,7	260302	160 177,1
Всього доходів	**294460,2**	**366143,1**	**502098,3**	**562421,8**	**560531,3**	**471 481,9**

Джерело: [10].

тономію. В.Ф. Мартиненко, С.В. Архипенко і В.А. Шепелюк розглядають фінансову незалежність органів місцевого самоврядування як важливу умову побудови демократичної держави та зазначають, що вона "характеризує незалежність держави в цілому, рівень демократичних прав і свобод громадян, потенційні можливості її економічного розвитку" [12].

Місцеве самоврядування у тлумаченні Європейської хартії місцевого самоврядування можливе лише за умови надання органам місцевого самоврядування фінансової автономії в юридично обов'язковому порядку, за якого існує гарантія наявності достатніх власних фінансових ресурсів та водночас — здатність незалежно приймати рішення щодо їх використання [5].

Т.Г. Бондарук, І.С. Бондарук і М.В. Дубина [2], Л.А. Костирко і Н.Ю. Велентейчик [8], І. Гнидюк [4] та інші дослідники розглядають фінансову самостійність бюджету як складову комплексної системи оцінювання стійкості місцевих бюджетів. Узагальнення різних підходів вчених дозволяє стверджувати, що фінансова самостійність тісно пов'язана з фінансовою стійкістю місцевих бюджетів та обумовлює її.

Попри значну кількість грунтовних наукових праць з обраної тематики, питання забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів залишається актуальним. Подальшого вирішення потребує пошук шляхів зміцнення доходної бази місцевих бюджетів в частині податкових надходжень, додаткових фінансових ресурсів наповнення доходної частини місцевих бюджетів, а також подальше удосконалення фінансових засад децентралізації влади в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення сучасного стану фінансової самостійності місцевих бюджетів та вироблення пропозицій щодо зміцнення їх фінансової стійкості в умовах впливу негативних екзогенних факторів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансова стійкість місцевого бюджету відображає його здатність гнучко реагувати на вплив екзогенних і ендогенних факторів і відновлювати рівновагу на певному часовому інтервалі до безпечного рівня та характеризує можливість місцевої влади виконувати свої зобов'язання щодо забезпечення добробуту населення та соціально-економічного розвитку певної території. Процес забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів потребує підвищення відповідальності органів місцевого самоврядування за прийняті рішення, забезпечення прозорості їх реалізації за умов розширення фінансової самостійності, як наслідку бюджетної децентралізації.

Під фінансовою самостійністю розуміють фінансову спроможність органів місцевого самоврядування забезпечити соціально-економічний розвиток підпорядкованої території у межах юридично закріплених зобов'язань та передбачає певну самостійність у формуванні й використанні коштів певного місцевого бюджету [10]. Фінансова спроможність органів місцевого самоврядування тісно пов'язана з їх можливостями щодо формування місцевих бюджетів.

Розглянемо динаміку доходів місцевих бюджетів України за 2015—2020 рр. (табл. 1).

Як свідчать дані таблиці 1, впродовж 2015—2018 років спостерігається позитивна динаміка щодо надходження доходів до місцевих бюджетів: у 2015 загальна сума доходів становила 294460,2 млн грн, а в 2018 році — 562421,8 млн грн. Водночас у 2019 році, порівняно з попереднім роком, доходи місцевих бюджетів зни-

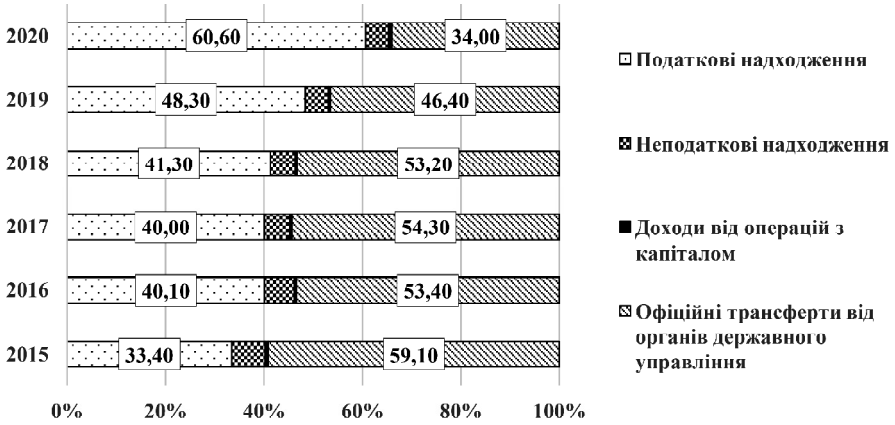

Рис. 1. Структура доходної частини місцевих бюджетів України, %

Джерело: розраховано та побудовано авторами.

зилися. У 2020 році порівняно з 2019 роком відбулося суттєве зменшення загальних доходів місцевих бюджетів України — на 15,9%. Натомість динаміка податкових надходжень до місцевих бюджетів України за аналізований період характеризується збільшенням їх абсолютних сум (темп зростання становить 290,8%). Динаміка неподаткових надходжень, надходжень від операцій з капіталом та цільових фондів є неоднозначною протягом досліджуваних років. Втім, оскільки податкові надходження становлять основу власних доходів місцевих бюджетів, загальна сума доходів до місцевих бюджетів України без урахування міжбюджетних трансфертів також мала стійку тенденцію до збільшення (темп зростання становив 258,3%).

Вагому роль у формуванні доходів місцевих бюджетів в Україні відіграють офіційні трансферти. Водночас у 2020 році відбулося значне скорочення суми офіційних трансфертів від органів державного управління порівняно з 2018—2019 роками. Це пояснюється скороченням або скасуванням фінансування різних регіональних програм розвитку внаслідок пандемії COVID-19. Темп зростання офіційних трансфертів до місцевих бюджетів у 2020 році, порівняно з 2019 роком становив 61,5%. Таким чином, несприятлива економічна ситуація призвела до скорочення фінансової допомоги місцевим бюджетам з боку центрального уряду, що негативно відображається на соціально-економічному розвитку територій та забезпеченні добробуту населення, а також вимагає від органів місцевого самоврядування оптимізації видатків або пошуку додаткових джерел залучення коштів для реалізації соціальних програм. На рисунку 1 представлена структура доходів місцевих бюджетів України за 2015—2020 роки.

Отримані дані демонструють збільшення частки податкових надходжень в структурі за-

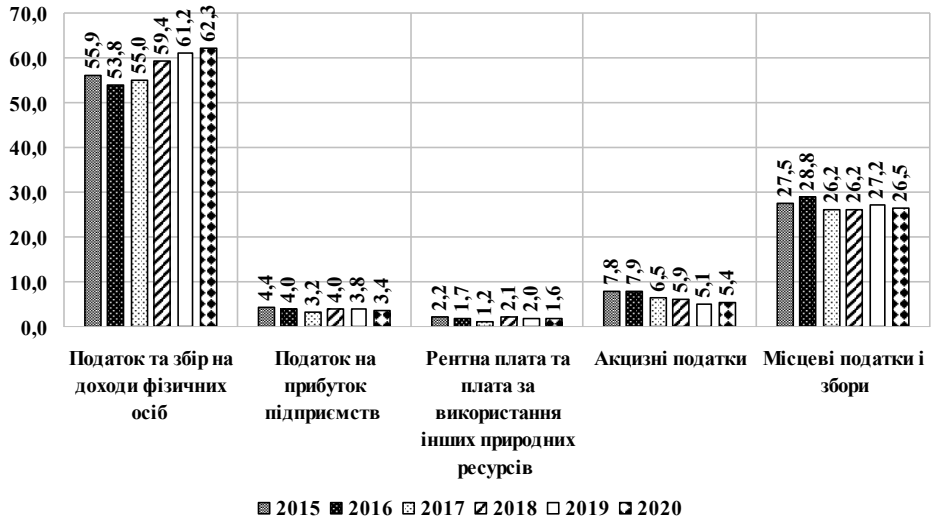

Рис. 2. Структура податкових надходжень до місцевих бюджетів України, %

Джерело: розраховано та побудовано авторами.

Таблиця 2. Офіційні трансферти від органів державного управління місцевих бюджетам України в 2015—2020 рр., млн грн

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Дотації	**7276,9**	**6836,6**	**21998,5**	**25166,1**	**25857,5**	**21617,4**
Базова дотація	5261,9	4744,2	5815,5	8182,7	10367,3	13282,4
Додаткова дотація з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я	0	0	14900	16500	14900	7900
Стабілізаційна дотація	2000	2000	1137,8	200	203,9	
Субвенції	**166703,1**	**188558,7**	**250604,4**	**273773,7**	**234444,5**	**138559,6**
Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам	44085,3	44512,5	51487,6	60423,8	70355,7	81224,4
Медична субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам	46177,0	44433,7	56220,1	61650,2	56108,1	14551,3

Джерело: [14].

гальних доходів місцевих бюджетів України та зменшення частки офіційних трансфертів з державного бюджету. Загалом, така структура на перший погляд характеризує посилення фінансової самостійності місцевих бюджетів України. Проте реальне збільшення фінансової самостійності та незалежності спостерігається лише в 2015—2019 роках, оскільки структура доходної частини місцевих бюджетів у 2020 році обумовлена переважно скороченням їх фінансування з боку центрального уряду та втратами доходів внаслідок впровадженням пільг з єдиного податку та сплати земельного податку.

Слід зазначити, що зростання навантаження на державний і місцеві бюджети, спричинене пандемією Covid-19 призвело до значного скорочення та призупинення фінансування більшості регіональних проєктів. Тому стверджувати, що зростання суми податкових надходжень свідчить про збільшення фінансової самостійності місцевого самоврядування, однозначно не можна. Адже дане зростання спричинене переважно інфляційними процесами в країні та збільшенням розмірів мінімальної заробітної плати, а не реальним зміцненням економіки територій.

Розглянемо частку основних бюджетоутворюючі податкових надходжень до місцевих бюджетів України в 2015—2020 роках (рис. 2).

На рисунку 2 чітко прослідковується зростання податку та збору на доходи фізичних осіб (ПДФО) в 2020 році порівняно з 2015 р. як у відсотковому виражені в структурі податкових надходжень (на 6,4 %), так і в абсолютному (у 2015 році його сума становила 54921,2 млн грн, а у 2020 році — 177826 млн грн). Також майже в два рази зросла абсолютна сума надходжень від акцизних податків: у 2015 році вона становили 7684,6 млн грн, а у 2020 році — вже 15554,2 млн грн. Проте, розглядаючи структуру податкових надходжень, слід відмітити зменшення частки акцизних податків та значні темпи зростання надходжень від ПДФО.

Місцеві податки та збори також мали позитивну динаміку за аналізований період: у 2015 році сума надходжень до бюджету становила 27041,4 млн грн, а у 2020 році — 75686,3 млн грн. Водночас у структурі податкових надходжень місцевих бюджетів України впродовж 2015—2020 років частка надходжень від місцевих податків та зборів має тенденцію до зниження.

Основу офіційних трансфертів від органів державного управління до місцевих бюджетів України становлять субвенції, в середньому за період їх частка в структурі офіційних трансфертів склала 92%. Значну питому вагу в структурі субвенцій до місцевих бюджетів займають освітня та медична субвенції (табл. 2).

У таблиці 2 відслідковуємо значне зростання частки освітньої субвенції в досліджуваному періоді: якщо у 2015 році вона становила 26,4% від загальної суми субвенцій, то у 2020 році — 58,6%. Поряд з тим значно скоротилась медична субвенція з державного бюджету: з 27,7% до 10,5%, що пов'язано з пандемією COVID-19 та зростанням видатків державного бюджету на боротьбу з її наслідками. Середня частка дотацій в структурі офіційних трансфертів складала 7,9%. Темп зростання дотацій та субвенцій з державного бюджету у 2020 році, порівняно з 2019 роком, складав 83,6% та 59,1% відповідно. Таким чином, у 2020 році значно скоротилися

обсяги фінансової допомоги місцевим бюджетам України з державного бюджету.

Проведений аналіз дозволив виявити, що гостро постає необхідність пошуку додаткових джерел наповнення доходної частини місцевих бюджетів для задоволення потреб населення та соціально-економічного розвитку територій в умовах кризи.

Наявність міцної фінансової ресурсної бази дає можливість органам місцевого самоврядування повною мірою виконувати покладені на них функції [11, с. 212]. М. Золлер-Вінклер, міжнародний експерт програми U-LEAD з Європою, констатує, що органи місцевого самоврядування в Україні і на сьогодні не мають належного обсягу фінансових ресурсів, які відповідають їхнім повноваженням і якими вони можуть розпоряджатися самостійно для ведення власних справ [5]. Основними причинами недостатньої фінансової самостійності місцевих бюджетів експерт визначає наявність таких проблем: обмежена здатність отримання власних доходів, недостатня база місцевих податків та зборів, переважання субсидій в офіційних трансфертах до місцевих бюджетів, слабкість української системи бюджетного вирівнювання, високий ризик втручання держави через широкий державний нагляд, наявність незрозумілих або дублюючих, а отже, недостатньо обгрунтованих фінансованих повноважень тощо [5].

Загалом, серед напрямів покращення фінансової самостійності місцевих бюджетів в Україні, заслуговують на увагу такі [1; 5—8; 10—13; 15; 17]:

— розвиток ринку муніципальних цінних паперів та ринку нерухомості (для зростання доходів місцевих бюджетів від місцевих запозичень та операцій з капіталом);

— підвищення інвестиційної привабливості територій, формування сприятливого інвестиційного клімату;

— збільшення частки місцевих податків та зборів у структурі податкових надходжень, посилення здатності генерувати власні доходи із власних джерел, встановлювати ставки та адмініструвати ці доходи;

— застосовувати заходи стимулювання місцевої влади щодо участі в міжнародних проєктах та отримання грантів на соціально-економічний розвиток територій;

— створення умов для детінізації бізнесу (що сприятиме зростанню надходжень від ПДФО та податку на прибуток);

— формування інституційних умов для подальшої реалізації принципів бюджетної децентралізації;

— уточнення та законодавче закріплення розподілу компетенцій щодо розв'язання конкретних завдань між центральними органами влади й органами регіонального та місцевого самоврядування.

Забезпечення збалансованості та стійкості місцевих бюджетів у поточному та середньостроковому періодах потребує ефективних управлінських рішень щодо створення реальних умов для активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, розвитку малого та середнього бізнесу на локальному рівні [19]. Відтак важливим доповненням до перелічених вище напрямів мають стати заходи щодо удосконалення інституційних умов забезпечення самостійності та фінансової стійкості місцевих бюджетів. Серед них — формування та зміцнення інституту довіри суб'єктів господарювання та населення громад до органів місцевого самоврядування, активне сприяння реалізації інституту соціальної відповідальності бізнесу на території присутності (зовнішньої) [18; 19]. Це потребує подальше посилення уваги до забезпечення прозорості використання коштів місцевих бюджетів, доступності і зрозумілості громаді звітів про їх виконання, більш активного залучення населення до формування бюджетних пріоритетів розвитку територій.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансова самостійність місцевих бюджетів є однією з головних умов забезпечення децентралізації влади в Україні та виступає важливим параметром формування фінансово стійких місцевих бюджетів. Аналіз доходної частини місцевих бюджетів України дозволив виявити позитивні наслідки бюджетної децентралізації — посилення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування за роки реформи. Водночас і на сьогодні місцеве самоврядування в Україні не має достатньої фінансової спроможності у аспекті виконання всіх покладених на нього функцій та зобов'язань, що значно ускладнює соціально-економічний розвиток територій та потребує пошуку додаткових джерел наповнення місцевих бюджетів одночасно з оптимізацією видатків.

Для підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів в Україні, як підгрунтя їх фінансової стійкості, у фокусі уваги органів місцевого самоврядування мають бути такі ключові аспекти: подальше зміцнення доходної бази місцевих бюджетів

за рахунок створення сприятливого інвестиційного клімату, активізації інвестиційної та інноваційної діяльності у регіонах, сприяння розвитку інституту соціальної відповідальності бізнесу на основі формування та збереження інституту довіри у координатах взаємовідносин "органи місцевого самоврядування — бізнес — населення". Перспективою подальших досліджень є формування інституційних основ ефективної реалізації бюджетно-податкового контролю на місцевому рівні.

Література:

1. Батажок С.Г. Доходи місцевих бюджетів як основа фінансової незалежності органів місцевого самоврядування. Формування ринкових відносин в Україні. 2016. № 2. С. 86—91.

2. Бондарук Т.Г., Бондарук І.С., Дубина М.В. Методичний інструментарій оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів України. Світ фінансів. 2019. Вип.2. С. 60—72.

3. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку: монографія / Лисяк Л.В., Качула С.В., Роменська К.М. та ін.; за ред. Л.В. Лисяк. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.

4. Гнидюк І. Фінансова стійкість бюджету Вінницької області. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2017. № 3. С. 133—145.

5. Золлер-Вінклер М. Фінансова автономія — основа місцевого самоврядування. URL: https://decentralization.gov.ua/news/13610

6. Катан Л.І., Качула С.В., Демчук Н.І., Павлова Д.К. Формування місцевих бюджетів в умовах реформування суспільних фінансів України. Агросвіт. 2020. № 3. С. 3—12. URL: http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/2953

7. Кириленко О. П. Фінансова незалежність місцевого самоврядування. Фінанси України. 2001. № 1. С. 34—39.

8. Костирко Л.А., Велентейчик Н.Ю. Методичні засади комплексного аналізу фінансової стійкості місцевих бюджетів. Фінансовий простір. 2016. № 1. С. 83—90.

9. Кужелєв М.О., Плахотнюк В.В. Формування місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації. Економічний вісник університету. 2018. Вип. 36 (1). С. 302—312.

10. Лисяк Л.В., Качула С.В., Біневич Ю.О. Зміни доходів та видатків місцевих бюджетів в процесі фінансової децентралізації: досвід ЄС в українських реаліях. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 1. С. 22—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.1.22

11. Луніна І.О., Бондарук Т.Г. Публічні фінанси та міжбюджетні відносини: навч. посіб. Київ: ДП "Інформ. аналіт. агентство", 2019. 304 с.

12. Мартиненко В.Ф., Архипенко С.В., Шепелюк В.А. Джерела забезпечення фінансової незалежності місцевого самоврядування. Вчені записки Університету "КРОК". 2020. Вип. 4 (60). С. 39—46.

13. Нестеренко А.С. Фінансова самостійність місцевого самоврядування та її забезпечення. Митна справа. 2002. № 6. С. 88—92.

14. Статистичний збірник Міністерства фінансів. 2015—2020 роки. URL: https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik

15. Татарин Н.Б., Войтович В.В. Місцеві бюджети як фінансова база місцевого самоврядування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 11. С. 159—162.

16. Чугунов І.Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. К.: КНТЕУ, 2021. 532 с.

17. Lysiak L.V. Budgetary decentralization: the status and prospects of implementation in Ukraine / Challenges and prospects for the development of a new economy at global, national, and regional levels: collective monograph. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2019. Pp. 55—72.

18. Lysiak L., Kachula S., Hrabchuk O., Filipova M., Kushnir A. Assessment of financial sustainability of the local budgets: case of Ukraine. Public and Municipal Finance, Vol. 9, Issue 1, 2020. PP. 48—59. DOI: http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.05

19. Lysiak L., Kachula S., Hrabchuk O., Ziuzin V. Development of corporative social responsibility and financing of social programs: regional aspect. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. 2021. Vol. 11 (1). Special Issue XV. Pp. 73—82. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110115/papers/A_17.pdf

References:

1. Batazhok, S. H. (2016), "Revenues of local budgets as a basis for financial independence of local governments", Formation of market relations in Ukraine, vol. 2, pp. 86—91.

2. Bondaruk, T. H., Bondaruk, I. S. and Dubyna, M. V. (2019), "Methodical tools for assessing the financial stability of local budgets of Ukraine", The world of finance, vol. 2, pp. 60—72.

3. Lysyak, L.V. (ed.), Kachula, S.V., and Romenska, K.M. (2015), Biudzhetna skladova realizatsii dominantnykh napriamiv suspil'noho rozvytku [Budget component of the implementation of dominant areas of social development], Dnepropetrovsk, Ukraine.

4. Hnydiuk, I. (2017), "Financial stability of the budget of Vinnitsa region", Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics, vol. 3, pp. 133—145.

5. Zoller-Vinkler, M. (2021), "Financial autonomy is the basis of local self-government", available at: https://decentralization.gov.ua/news/13610 (Accessed 01 Sept 2021).

6. Katan, L.I., Kachula, S.V., Demchuk, N. I. and Pavlova, D. K. (2020), "Local budgets formation in the conditions of reforming public finances of Ukraine", Agrosvit, vol. 3, pp. 3—12. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.3.3

7. Kyrylenko, O.P. (2001), "Financial independence of local self-government", Finance of Ukraine, vol. 1, pp. 34—39.

8. Kostyrko, L.A. and Velenteichyk, N.Ju. (2016), "Methodical bases of the complex analysis of financial stability of local budgets", Financial space, vol.1, pp. 83—90.

9. Kuzheliev, M. O. and Plakhotniuk, V. V. (2018), "Formation of local budgets in the conditions of budget decentralization", Economic Bulletin of the University, vol. 36 (1), pp. 302—312.

10. Lysiak, L.V., Kachula, S.V. and Binevych, Ju.O. (2021), "Changes in local budget revenues and expenditures in the process of financial decentralization: the EU's experience in Ukrainian realities", Investments: practice and experience, vol.1, pp. 22—29. DOI: 10.32702 / 2306-6814.2021.1.22

11. Lunina, I.O. and Bondaruk, T.H. (2019), Publichni finansy ta mizhbiudzhetni vidnosyny [Public finance and intergovernmental relations], Kyiv, Ukraine.

12. Martynenko, V. F., Arkhypenko, S. V. and Shepeliuk, V. A. (2020), "Sources of ensuring the financial independence of local government", Scientific notes of the university "KROK", vol. 4 (60), pp. 39—46.

13. Nesterenko, A.S. (2002), "Financial independence of local self-government and its provision", Customs business, vol. 6, pp. 88—92.

14. Ministry of Finance (2021), "Statistical collection. 2015—2020", available at: https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik (Accessed 01 Sept 2021).

15. Tataryn, N. B. and Vojtovych, V. V. (2017), "Local budgets as a financial base of local self-government", Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. International Economic Relations and the World Economy Series, vol. 11, pp. 159—162.

16. Chugunov, I.Ja. (2021), Biudzhetna stratehiia suspil'noho rozvytku [Budget strategy of social development], Kyiv, Ukraine.

17. Lysiak, L.V. (2019), "Budgetary decentralization: the status and prospects of implementation in Ukraine", Challenges and prospects for the development of a new economy at global, national, and regional levels, Liha-Pres, Torun, Lviv, Ukraine, pp. 55—72.

18. Lysiak, L., Kachula, S., Hrabchuk, O., Filipova M. and Kushnir A. (2020), "Assessment of financial sustainability of the local budgets: case of Ukraine", Public and Municipal Finance, vol. 9 (1), pp. 48—59. DOI: http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.05

19. Lysiak, L., Kachula, S., Hrabchuk, O. and Ziuzin, V. (2021), "Development of corporative social responsibility and financing of social programs: regional aspect", AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research, vol. 11 (1), Special Issue XV, pp. 73—82, available at: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110115/papers/A_17.pdf (Accessed 01 Sept 2021).

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

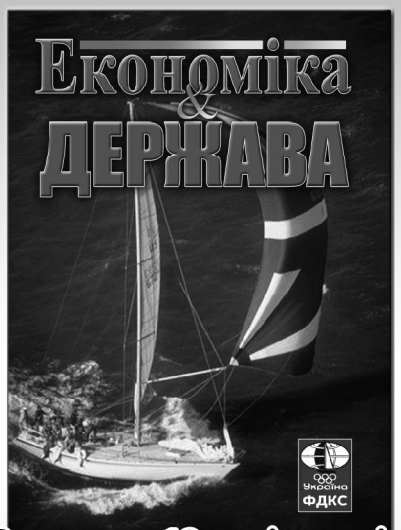

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**.

www. economy.in.ua
e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

УДК 330.341.2:338.242.2

О. В. Орлова-Курилова,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту, права, статистики та економічного аналізу, Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8382-8070
Н. О. Держак,
к. е. н., доцент, доцент кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна
ORCID ID: 0000-0003-0121-621X
Л. В. Сухомлин,
к. т. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського,м. Кременчук, Україна
ORCID ID: 0000-0001-9511-5932
І. Г. Бачкір,
к. е. н., асистент кафедри менеджменту, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5411-3770

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.18.36

МОДЕЛЮВАННЯ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЄКТУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

O. Orlova-Kurilova,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Management, Law, Statistics and Economical Analysis, Luhansk National Agrarian University, Starobilsk, Ukraine
N. Derzhak,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration, Management and Marketing, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine
L. Sukhomlyn,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine
I. Bachkir,
PhD in Economics, Assistant of the Department of Management, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine

MODELING THE LIFE CYCLE OF AN INNOVATIVE PROJECT IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE NATIONAL ECONOMY: MARKETING POTENTIAL MANAGEMENT

У статті розглянуто моделювання життєвого циклу інноваційного проєкту в умовах трансформації національної економіки, зокрема управління маркетинговим потенціалом. Доведено, що процес становлення інноваційного підприємництва в системі національної економіки позначається як довготривалий складний еволюційний або історичний процес нерозривно пов'язаний з формуванням економічної теорії, характеризується розгалуженим категоріальним апаратом, який вміщує категорії: підприємець, інноваційний потенціал, винахідник, новатор тощо. Така

діяльність вкрай необхідна державі, спрямована на досягнення економічного ефекту на мікро-, мезо- та макрорівнях. Інноваційне підприємництво, необхідне для формування конкурентоспроможної національної економіки. Інноваційне підприємництво доцільно розуміти як ключовий сегмент національного господарства, форму прогресивного розширеного суспільно-економічного відтворення на основі засвоєння та дифузії інновацій у всі сегменти та галузі економіки. Функціонування інноваційного підприємництва надає національній економіці мобільності, адаптивності, конкурентоспроможності, а виробнича діяльність на інноваційних засадах набуває оновлених властивостей, рис та специфічних якостей.

The article considers the modeling of the life cycle of an innovative project in the conditions of transformation of the national economy, in particular the management of marketing potential. It is proved that the process of formation of innovative entrepreneurship in the national economy is defined as a long-term complex evolutionary or historical process inextricably linked with the formation of economic theory, characterized by a branched categorical apparatus, which contains categories: entrepreneur, innovation potential, inventor, innovator and more. Innovative activity is always creative, creative, risky activity of the subject of entrepreneurial activity, which involves the process of market research, development of an experimental product, organization of production, commercialization of innovations. Such activities are extremely necessary for the state, aimed at achieving economic effect at the micro, meso and macro levels. The leading goal of innovative enterprises is to reduce the production cycle, increase the viability of innovation and effective commercialization of innovative products on the market. Innovative entrepreneurship necessary for the formation of a competitive national economy. Innovative entrepreneurship should be understood as a key segment of the national economy, a form of progressive expanded socio-economic reproduction based on the assimilation and diffusion of innovations in all segments and sectors of the economy. These processes are evolving, transforming, transforming an outdated system with signs of staticity, which actively interacts with the external environment. The foundation of innovation is the implementation of entrepreneurial initiatives within the risky non-static innovation process and the country-specific type of market environment. The functioning of innovative entrepreneurship gives the national economy mobility, adaptability, competitiveness, and production activities on an innovative basis acquires updated properties, features and specific qualities. It is in this perspective that innovative entrepreneurship in the transformation of the entire national economy becomes a source of implementation, renewal, dissemination of new knowledge, which contributes to the restructuring of budget-generating industries and forms a fundamentally new vector of development.

Ключові слова: моделювання, життєвий цикл, інноваційний проєкт, трансформація національної економіки, управління маркетинговим потенціалом.

Key words: modeling, life cycle, innovation project, transformation of the national economy, marketing potential management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Суб'єктів інноваційного підприємництва можна структурувати в окремі сегменти або групи інноваційної інфраструктури. До таких сегментів слід віднести підприємства, установи та фізичні особи, які на інноваційній основні обмінюються з бізнесом фінансовими, трудовими, інформаційними, технологічними ресурсами та активно сприяють розвитку інноваційного процесу. Тісна співпраця усіх зазначених стейкхолдерів підвищує результативність підприємницької діяльності утворюючи взаємовигідний синергетичний ефект. Для ефективного виробництва інноваційним підприємством є потреба враховувати потреби споживачів та ресурсний потенціал підприємства, а також слідкувати за розвитком світових технічних нововведень або технологій при цьому модернізувати і оновлювати власний технологічний парк. Зазначене породжує необхідність систематичних змін у життєвому циклі реалізації інноваційної діяльності та інноваційного проєкту в умовах швидкозмінного зовнішнього оточення. Зазначені факти обумовлюють актуальність теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Наукові погляди вчених та практика реалізації інноваційної діяльності показує, що така діяльність повинна відбуватися за рахунок щільної взаємодії великих, середніх та малих підприємств [1; 5; 9]. Мале підприємництво може сприяти постачанню комплектуючих та

забезпечувати запасними частинами великі за масштабом виробництва. Великі або середні підприємства можуть бути виробничими експериментально-дослідними майданчиками для реалізації інноваційного процесу, що здійснюється малим бізнесом, який через невеликі масштаби та обмежені ресурсні можливості неспроможне виготовити необхідну продукцію.

Реалізація такої взаємодії підсилює та акумулює позитивний синергетичний ефект, який є взаємовигідним для започаткування інноваційного проєкту з випуску нових видів товарів або послуг і прогресивного функціонування інноваційного підприємництва в умовах трансформації економіки та перетворення суспільних відносин [2; 8; 10]. З маломасштабних організаційних угрупувань, що стимулюють та забезпечують інноваційний процес, першочерговими для бізнесу є постачальники комплектуючих або технічного устаткування, інжинірингові підприємства та венчурні установи. Серед організаційних угруповань, які є інфраструктурою підприємництва та підтримують інноваційну діяльність особливого значення набувають бізнес-парки, які забезпечують швидкість обертання основних, оборотних коштів, фінансових, людських ресурсів [3; 4; 6—8]. Кінцевий результат інноваційного підприємництва можливо достеменно визначити після реалізації усіх етапів інноваційного процесу, враховуючи те, що після появи нововведення або інноваційної послуги серед споживачів буде зрозуміло, чи досягнутий запланований ефект від маркетингової політики в області комерціалізації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження моделювання життєвого циклу інноваційного проєкту в умовах трансформації національної економіки, зокрема управління маркетинговим потенціалом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Нормативно-правове визначення інноваційної діяльності урегульоване в Законі України "Про інноваційну діяльність" від 04.07.2002 р. № 40— IV. У ст. 1 згаданого Закону України "інноваційна діяльність — діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг". Водночас серед вчених-сучасників існують різноманітні погляди до визначення інноваційної діяльності, які з авторської точки зору формують змістовне навантаження або семантичне ядро специфічного виду діяльності та заслуговують на увагу.

Серед вчених простежується декілька напрямків до визначення характеру інноваційної діяльності [1—10].

Перший напрям — розуміння інноваційної діяльності, як бізнес-підходу, де авторами акцентується увага саме на інноваційному процесі, який має окремі етапи вироблення нового продукту: дослідження ринку з використанням стратегій "маркетинг-мікс"; стартове проєктування та початок виробництва обмеженими партіями або екземплярами; тестове випробовування вироблених партій або екземплярів; запуск повного виробництва вдало випробуваних продуктів; визначення плану комерціалізації, як на вітчизняному так і на зарубіжному ринку.

Другий напрям — розуміння інноваційної діяльності як творчої діяльності в контексті функціональних характеристик. За таких умов інноваційна діяльність має риси продуктивної новаторської роботи творчої людини, що направлена на досягнення оновлених характеристик або отриманні принципово нових виробів (продукції, маркетингу, технологій, процесів) за допомогою освоєння передових надбань науки та техніки за рахунок активізації специфічних ознак підприємця, як-от: нестандартність мислення; ризикованість, креативність, творчість; швидкість у прийнятті рішень; мобільність, неординарність, різноспрямованість у процесі розширення або диверсифікації виробництва.

Третій напрям — розуміння інноваційної діяльності, з позицій еволюції, де така діяльність розглядається як матеріалізований еволюційно-прогресивний історичний процес, при якому бізнес, наука, технології, економіка і управління обов'язково об'єднані систематично виникаючим позитивним синергетичним ефектом, який укорінюється та розповсюджується на інші галузі або сектори економіки під впливом часу, розвитком наукових теорій, конвергенції європейського досвіду в умовах національної економіки.

Четвертий напрям — розуміння інноваційної діяльності з позицій економіки, в межах якого її розглядають як реалізацію креативної, цілеспрямованої, затребуваної суспільством та державою діяльності підприємця, що вміщує процесові етапи з проєктування інновацій, за-

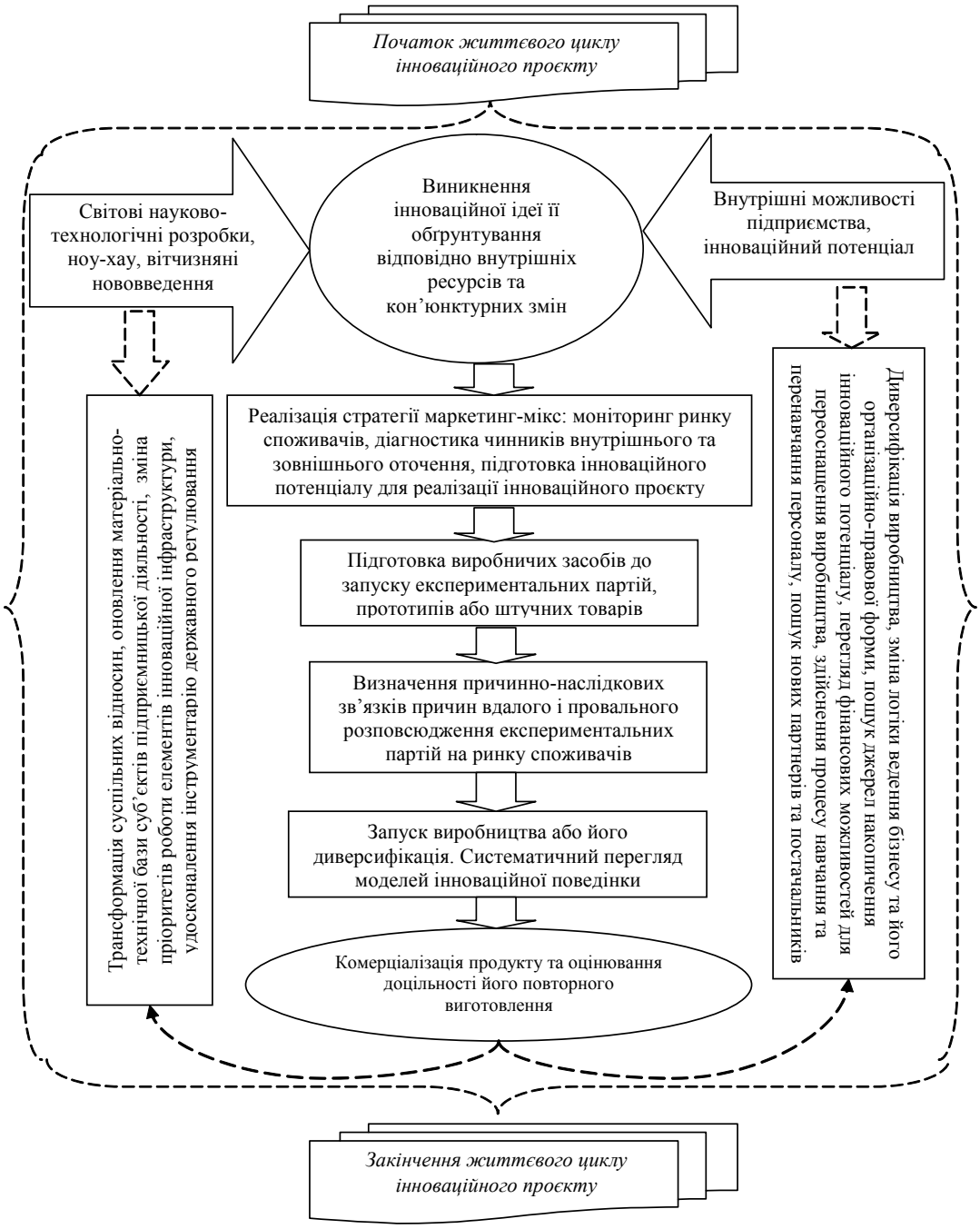

Рис. 1. Процес оновлення життєвого циклу інноваційного проєкту в умовах трансформації національної економіки

лучення ресурсів, планування технологій, комерціалізації, причому така діяльність має за мету отримання прибутку за мінімальних витрат та досягнення значної суспільної корисності. За четвертого напрямку розуміння інноваційної діяльності нововведення не лише знаходять свою потребу серед споживачів, але й ефективно долають ризиковані етапи життєвого циклу виробничого процесу з планування штучного або масового виробництва, внаслідок чого відбувається вдала їх реалізація на національному ринку. На прикладі невеликих інноваційних підприємств, відзначимо, що в окремих ситуаціях нововведення не потребують масового виробництва та широкої реалізації серед споживачів, зокрема новітні вироби у космічній, медичній, військовій, авіаційній, ядерній промисловості можуть вимагати ексклюзивності, конфіденціальності або унікальності, де більш необхідна незначна масштабність, за рахунок специфіки функціонування високотехнологічних секторів економіки.

У ринковому середовищі реалізаторами інноваційної діяльності є суб'єкти підприєм-

Рис. 2. Реалізація інноваційного проєкту з урахуванням заходів державної підтримки в рамках управління маркетинговим потенціалом

ництва або залучені на умовах аутсорсингу працівники. Зокрема, суб'єктами інноваційного підприємництва можуть бути не лише підприємства, установи, організації чи індивідуальні підприємці (фізичні-особи), які засвоюють інновації. До суб'єктів необхідно відносити широке коло інших юридичних та фізичних осіб, що сприяють підприємницькій діяльності надаючи трудові, консалтингові, фінансові, маркетингові, патентно-ліцензійні, лізингові, франчайзингові та інші послуги, які необхідні для виготовлення інноваційної продукції. Отже, серед іншого до таких суб'єктів слід віднести: науково-дослідні організації (університети, академії, науково-галузеві об'єднання), заклади вищої освіти, технополіси, технопарки, інноваційні парки, бізнес-асоціації, конструкторські бюро, експериментальні лабораторії або майданчики; підприємства кадрового забезпечення, рекрутингові агенції, центри зайнятості, приватні кадрові фірми; інвестиційні установи, кредитні спілки, банки, венчурні компанії; великі, середні та малі підприємства різні за формою власності.

За таких умов процес виникнення інноваційної ідеї та її обгрунтування підприємцем починається з оцінювання світових науково-технологічних розробок, ноу-хау та вітчизняних нововведень, що вже комерціалізовані на місцевих ринках. Концептуального значення набуває оцінка внутрішніх можливостей підприємства та його інноваційного потенціалу.

Відповідно процесу оновлення життєвого циклу інноваційного проєкту в умовах трансформації національної економіки відбувається перегляд основних понять, які пояснюють зазначене явище (рис. 1).

Перегляд тезаурусу відбувається в контексті реалізації окремих етапів, за яких змінюється життєвий цикл проєктів, починаючи від створення, експериментального випробовування і закінчуючи комерціалізацією на ринку створених новацій: зародження ідеї або розробка інноваційного проєкту; наукові та практичні дослідження, випробовувально-пускові роботи і стратегічна розвідка; пошук фінансових джерел для реалізації інноваційних проєктів; технологічне оснащення і плановий запуск виробництва; випробувальний запуск експериментальних партій і у разі необхідності оновлення технологічного процесу; оцінювання ефективності життєвого циклу експериментальних партій; планування подальшої маркетингової політики; нарощування матеріальних

та нематеріальних ресурсів, запуск великосерійного виробництва; зменшення обсягів виробництва, диверсифікація або згортання інноваційного проєкту. Від зародження інноваційного проєкту до серійного розповсюдження та комерціалізації на ринку споживачів може пройти кілька років і навіть десятиліть. Результат комерціалізації значною мірою залежать від вподобань споживачів та швидкості науково-технічного прогресу. Серед іншого, чим масштабніший та ресурсовитратніший інноваційний проєкт, тим більш ризикований результат усього інноваційного процесу.

У сучасних ринкових умовах, інноваційні підприємства прагнуть до скорочення виробничого циклу та підвищення темпів життєздатності інновації.

Отже, створення нововведення з високими технологічними, економічними та споживчими параметрами є ресурсовитратним процесом передбачає здійснення складної підприємницької діяльності, що вимагає масштабних часових витрат або залучення широкого кола інноваційного потенціалу з повною активізацією виробничих потужностей і державною підтримкою (рис. 2). Отже, зазначене на рисунку 2 свідчить про масштабність та складність реалізації процесу впровадження ідей в інноваційному підприємництві, вказує на необхідність дотримання певних взаємозв'язаних етапів, виконання яких сприяє якнайшвидшій комерціалізації нововведень на вітчизняному ринку. За такого процесу спостерігається тісний зв'язок між державною підтримкою та початковим плануванням бізнесу підприємця, який реалізує інноваційні ідеї. Інновації постають як ефективний інструмент підприємництва, за допомогою якого відбувається зміна його генезису, логіки ведення бізнесу, що задає новий тренд науково-практичного усвідомлення усіх категорій, які обумовлюють дане явище. Нововведення дозволяють створити ресурс, який здатний принести економічну, суспільну цінність для національної економіки та забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної економіки.

Відповідно до рисунку 2 державна підтримка повинна забезпечуватися протягом усього циклу реалізації інновацій. На першому етапі "Залучення наукового потенціалу" роль держави постає у формуванні критичної маси наукових кадрів здатних сприяти розвитку інноваційної діяльності. Така роль грунтується на залучені до підприємницької діяльності фахових спеціалістів, консультантів, які здатні надати допомогу підприємцю на початковому етапі проєктування інновацій. Другий етап "Інфраструктурна підтримка" передбачає залучення державою до інноваційної діяльності, як існуючих так і новостворених інфраструктурних елементів для реалізації новітньої ідеї. Всебічний аналіз регіональної інфраструктури, кон'юнктуру ринку, конкурентних позицій товару підприємства, науково-технічні можливості та конюктурні обмеження в розробці продукції, економічний і техніко-науковий потенціал підприємства на цьому етапі мають важливе значення. Окрім того, життєвий цикл виробництва передбачає організацію сервісного гарантійного обслуговування, бо прогресивне інноваційне підприємство повинне не лише дбати про свою власну вигоду та комерціалізацію продукції, але й турбуватися про сервісне обслуговування власного зразку у разі його пошкодження або непередбачуваного браку. Саме це акцентує увагу на необхідності стимулювання соціально-орієнтованого інноваційного підприємництва в умовах трансформації національної економіки. Наступний етап "Технічне озброєння виробництва" — один з визначальних етапів державної підтримки, бо вимагає залучення до підприємницької діяльності значної кількості необхідного технічного оснащення. Першочергова підтримка повинна забезпечувати організаційно-розпорядчий процес розподілу технічного оснащення та державного контролю за реалізацією усіх характеристик якості інновації, що виробляється. Провідну роль на цьому етапі відіграє ступінь консолідації державних та окремих відділів підприємства, а саме: відділу якості; технологічного відділу; відділу контролю виробництва; інноваційного відділу; маркетингового відділу. На четвертому етапі "Фінансове стимулювання інноваційної діяльності" відбувається планування фінансових джерел та розміру необхідних грошових коштів для ефективного сприяння виготовлення інноваційного виробу, де найголовнішою метою є формування фінансового плану, пошук інвесторів. Наступний етап — "Сприяння у комерціалізації інноваційних товарів та послуг" — характеризується допомогою підприємству в пошуку споживачів, ринку збуту у тому числі в інших державах. Після закінчення проміжного циклу виробництва інноваційної продукції існує потреба у перегляді підприємством за участю держави доцільності подальшого виробництва, а у разі його неприбутковості — формування програми диверсифікації або повного згортання інноваційної діяльності. Важливе значення набувають державні заходи з організації реклами про-

дукції інноваційного підприємства. Отже, відповідно до запропонованої нами схеми запуску соціально орієнтованого інноваційного підприємства з урахуванням державної підтримки слідує, що чим динамічніше реалізуються процеси підтримки та комунікації між бізнесом і державою, тим оптимальніше відбувається перетік наукових знань, досвіду, технологій на усіх етапах виробництва. Тим активніше відбувається оновлення та зміна тезаурусу інноваційного підприємництва.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, процес становлення інноваційного підприємництва в системі національної економіки позначається як довготривалий складний еволюційний або історичний процес нерозривно пов'язаний з формуванням економічної теорії, характеризується розгалуженим категоріальним апаратом, який вміщує категорії: підприємець, інноваційний потенціал, винахідник, новатор тощо. Інноваційна діяльність завжди творча, креативна, ризикована діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає процес дослідження ринку, розробки експериментального виробу, організацію виробництва, комерціалізації нововведень. Така діяльність вкрай необхідна державі, спрямована на досягнення економічного ефекту на мікро-, мезо- та макрорівнях. Провідною метою, до якої прагнуть інноваційні підприємства є скорочення виробничого циклу, збільшення життєздатності інновації та ефективна комерціалізація інноваційного продукту на ринку. Інноваційне підприємництво, необхідне для формування конкурентоспроможної національної економіки. Інноваційне підприємництво доцільно розуміти як ключовий сегмент національного господарства, форму прогресивного розширеного суспільно-економічного відтворення на основі засвоєння та дифузії інновацій у всі сегменти та галузі економіки. Функціонування інноваційного підприємництва надає національній економіці мобільності, адаптивності, конкурентоспроможності, а виробнича діяльність на інноваційних засадах набуває оновлених властивостей, рис та специфічних якостей. Саме в такому ракурсі інноваційне підприємництво в умовах трансформації усієї системи національної економіки стає джерелом реалізації, оновлення, розповсюдження новітніх знань, що сприяє структурній перебудові бюджетоутворюючих галузей промисловості та формує принципово новий вектор розвитку країни.

Література:

1. Бачкір І.Г. Інформаційно-методичне забезпечення процедури діагностики банкрутства підприємств. Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. 2019. № 5 (118). С. 46—51.

2. Воронько-Невіднича Т.В., Лєщин Д.І., Василенко М.В. Управління конкурентоспроможністю підприємства в умовах нестабільного ринкового середовища. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 15. С. 23—27.

3. Гнатенко І.А. Визначення інновацій як інструментарію національного підприємництва. Науковий вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія "Економіка". 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 38—42.

4. Гнатенко І. Вплив національного інноваційного підприємництва на сталий розвиток ринку праці. Вісник Херсонського державного університету. 2018. № 32. С. 69—72.

5. Гнатенко І.А. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. Науковий журнал "Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії". 2018. № 6 (18). С. 70—74.

6. Овчаренко Є.І., Держак Н.О., Білоус Я.Ю. Формування стратегічного мислення як професійної компетентності працівників органів місцевого самоврядування в об'єднаних територіальних громадах. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2020. № 1 (257). С. 54—58.

7. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 129—135.

8. Rakhmetulina Z., Pokataieva O., Trokhymets O., Hnatenko I., Rubezhanska V. Optimization of the structure of an innovative cluster on a competitive basis in a free market. Financial and credit activities: problems of theory and practice. 2020. Vol. 4. № 35. P. 238—247.

9. Ruvin O., Isaieva N., Sukhomlyn L., Kalachenkova K., Bilianska N. Cybersecurity as an element of financial security in the conditions of globalization. Journal of Security and Sustainability Issues. № 10 (1). P. 175—188.

10. Zos-Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., Rubezhanska V. Management

of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2020. Vol. 42. № 4. P. 504—515.

References:

1. Bachkir, I. G. (2019), "Information and methodological support of the procedure for diagnosing bankruptcy of enterprises", Visnyk Kremenchuts'koho natsional'noho universytetu imeni Mykhayla Ostrohrads'koho, vol. 5 (118), pp. 46—51.

2. Voronko-Nevidnycha, T.V., Leshchyn, D.I. and Vasylenko, M.V. (2018), "Management of enterprise competitiveness in an unstable market environment", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 15, pp. 23—27.

3. Hnatenko, I. (2018), "Definition of innovations as tools of national entrepreneurship", Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I. I. Mechnykova. Seriya "Ekonomika", vol. 23, 5 (70), pp. 38—42.

4. Hnatenko, I. (2018), "The Impact of National Innovative Entrepreneurship on Sustainable Development of the Labor Market", Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu-Bulletin of the Kherson State University, vol. 32, pp. 69—72.

5. Hnatenko, I. (2018), "Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship", Ekonomichnyj visnyk Zaporizjkoji derzhavnoji inzhenernoji akademiji-Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy, vol. 6 (18), pp. 70—74.

6. Ovcharenko, E.I., Derzhak, N.O. and Belous, Y.Y. (2020), "Formation of strategic thinking as a professional competence of local government employees in united territorial communities", Visnyk Skhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalya, vol. 1 (257), pp. 54—58.

7. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 43.1, pp. 129—135.

8. Rakhmetulina, Z., Pokataieva, O., Trokhymets, O., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2020), "Optimization of the structure of an innovative cluster on a competitive basis in a free market", Financial and credit activities: problems of theory and practice, vol. 4. № 35, pp. 238—247.

9. Ruvin, O., Isaieva, N., Sukhomlyn, L., Kalachenkova, K., and Bilianska, N. (2020), "Cybersecurity as an element of financial security in the conditions of globalization", Journal of Security and Sustainability Issues, vol. 10 (1), pp. 175—188.

10. Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Isai, O., Shtuler, I., Samborskyi, O. and Rubezhanska, V. (2020). "Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 42.4, pp. 504—515.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2021 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України **(Категорія «Б»)** з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 323.321

Ю. Г. Неустроєв,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки,
Одеська національна академія харчових технологій
ORCID ID: 0000-0002-1998-2564

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.18.44

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

Y. Neustroiev,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory and Financial and Economic Security, Odesa National Academy of Food Technologies

MODERNIZATION OF THE ECONOMIC SYSTEM OF THE REGION

Статтю присвячено модернізації економічної системи регіональних систем світу. Автор проаналізував наявну наукову літературу з обраної теми. Відмічено, що деякі дослідники дотримуються думки, що модернізація економіки регіонів повинна враховувати інтереси широких мас населення та певні наукові принципи здійснення. На думку автора, найбільш вірною методологічною позицією є теза про те, що принципами структурної модернізації регіональної економіки є визначення національного вектору розвитку та утвердження раціональних рішень щодо планування стратегії розвитку регіонів. Вказано, що серед причин, що обумовлюють потребу в модернізації економічного простору регіонів необхідно віднести зростаючу міжнародну конкуренцію. Розглянуто досвід регіональної модернізації економіки країн з різним економічним потенціалом. Виявлено, що модернізація економічної системи регіону досягається шляхом кількісних змін та трансформацій економічної системи. Розвиток регіонів здійснюється за допомогою стратегічного управління, яке, у свою чергу, визначає перспективи поступу, орієнтуючись на потенціал регіону. Досліджено, що політика держави тісно пов'язана з розвитком регіонів та стратегічним управлінням. Встановлено, що модернізація економіки можлива лише за умов гармонії у політичній сфері, що є одною з головних передумов для проведення структурної модернізації регіональної економіки. Автор послідовно відстоює ідею про те, що історична послідовність бізнес-циклів є результатом відхилень фактичних моделей від оптимальних; такі коливання, поряд з впливом несприятливих факторів, призводять до розходження історичних траєкторій зростання та падіння економіки. У висновках зазначено, що чимало регіональних економічних систем світу знаходяться у стані трансформації економічної моделі. Обгрунтовано ідею, що модернізація економіки регіону не може обмежуватися тільки окремими секторами економіки, вона повинна поширюватися на всі основні сфери життєдіяльності соціуму, одночасно охоплюючи економічну, а також політичну та соціальну сфери. Доведено, що такі галузеві кластери, як охорона здоров'я, інфраструктура та будівництво, транспорт та логістика, роздрібна торгівля також працюють на регіональному рівні і є напрочуд перспективними з точки зору модернізації регіональної економіки.

The article is devoted to the modernization of the economic system of regional systems of the world. The author analyzed the available scientific literature on this topic. It is noted that some researchers are of the opinion that the modernization of the regional economy should take into account the interests of the general population and certain scientific principles of implementation. According to the author, the most correct methodological position is the thesis that the principles of structural modernization of the regional economy are to determine the national vector of development and the adoption of rational decisions on planning the strategy of regional development. It is pointed out that among the reasons for the need to modernize the economic space of the regions is the growing international competition. The experience of regional modernization of the economy of countries with different economic potential is considered. It is revealed that the modernization of the economic system of the region is achieved through quantitative changes and

transformations of the economic system. The development of regions is carried out through strategic management, which, in turn, determines the prospects for progress, focusing on the potential of the region. It has been studied that the policy of the state is closely connected with the development of the regions and strategic management. It is established that the modernization of the economy is possible only under conditions of harmony in the political sphere, which is one of the main prerequisites for the structural modernization of the regional economy. The author consistently defends the idea that the historical sequence of business cycles is the result of deviations of actual models from the optimal ones; such fluctuations, along with the influence of adverse factors, lead to differences in the historical trajectories of growth and decline of the economy. The conclusions state that many regional economic systems of the world are in a state of transformation of the economic model. The idea that the modernization of the region's economy cannot be limited to certain sectors of the economy, it should extend to all major spheres of society, while covering the economic, as well as political and social spheres. It has been proven that sectoral clusters such as healthcare, infrastructure and construction, transport and logistics, retail, also operate at the regional level and are surprisingly promising in terms of modernizing the regional economy.

Ключові слова: модернізація, регіон, економічна система, інновації.
Key words: modernization, region, economic system, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Модернізація економічного простору у сучасний період є однією з найбільш актуальних і дискусійних тем економічної науки. В умовах системних перетворень регіональної економіки обрана тема набула великої актуальності останніми роками, оскільки спрямованість, тип та особливості розвитку українських регіонів багато в чому задають тренд розвитку усієї економічної системи. У зв'язку з цим пильна дослідницька увага приділяється сьогодні перетворенню економічного простору регіонів світу та його адаптації для забезпечення конкурентоспроможності та протистояння глобальним загрозам і викликам XXI ст.

До числа причин, що обумовлюють потребу в модернізації економічного простору регіонів необхідно віднести зростаючу міжнародну конкуренцію. Позиції і роль України у світовому господарстві визначаються здатністю до адаптації економічного простору регіонів до умов господарювання у стратегічному відношенні. Регіональний розвиток має бути орієнтованим на майбутні глобальну економічну архітектуру. Застарілі механізми державного впливу на процес відтворення, в даний час стають малоефективними. Очевидно, що актуальність даної теми зросла внаслідок усвідомлення експертним співтовариством та політикумом, що постала необхідність формування нової системи заходів державного впливу на господарюючі структури, активізації їх інноваційної модернізації.

ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У різні роки дослідженню проблем регіональної економіки були присвячені роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, якот: В. Вілсона, Ф. Гілберта, Т. Сантоса, С. Ганг-тінтона, Т. Паландера, Г. Хортеллінга, В. Кристаллера, А. Льоша, А. Куклінскі, Г. Річардсона, В.Ф. Павленко, М. Некрасова, А. Паламарчука, В. Якобчука, О. Маліновського, О. Ольшанської. Теоретичні та деякі практичні аспекти обраної теми дослідили А. Буряченко, О. Ольшанська, Т. Косенкова, З. Варналій, М. Макаренко, Ю. Тимчишин, Л. Добрик, Н. Ришняк, Л. Рибчинська, Л. Панкова, В. Ковальчук.

На думку Б. Дергалюк, за метою створення підгрунтя для стабільного розвитку варто збалансувати структури економіки регіонів та зменшити міграцію населення, створити умови для залучення іноземного капіталу. Очевидно, що складно здійснювати структурну модернізацію регіональної економіки без проведення регіональної політики модернізації, що фактично виступає частиною державної політики структурної модернізації [1, с. 115—116].

Л. Мармуль та Л. Лєваєва дотримуються думки, що "...Управління структурною модернізацією має враховувати інтереси суспільних груп та використовувати певні принципи здійснення" [2, с. 5, 7]. Протягом останніх років, на думку згаданих дослідників, переважає інноваційний підхід під час визначення характеристик структурної модернізації економіки ре-

гіонів, що спричинено переходом регіонів до інноваційного розвитку.

Дослідники інструментів модернізації економіки С. Штефан та Г. Коротєєва вважають, що для гармонійного розвитку потрібно вдосконалювати соціально-економічні відносини у межах регіону. Наразі потрібно забезпечити конкурентоспроможність регіональних економічних структур: "Реалізація стратегії управління регіоном спирається на застосування сучасного інструментарію, який містить виробничі, маркетингові, правові та інші інструменти" [3, с. 223, 228].

М. Шашина визначила структурну модернізацію регіональної економіки, як процес переходу до інноваційного розвитку регіонів, що характеризується активною взаємодією між центральними органами виконавчої влади та регіонами, а також змінами у регіональній економічній системі. Дослідниця вважає доречним розглядати структурну модернізацію регіональної економіки через призму регіональної економічної політики [4, с. 62—64]. Вона наголошує на тому, що принципами структурної модернізації регіональної економіки є визначення національного вектору розвитку та утвердження раціональних рішень щодо планування стратегії розвитку регіонів, а також залучення до інтеграційного розвитку регіональних процесів [5, с. 42—43].

Дослідники М. Пашкевич та К. Лисунець обгрунтували ідею, що "децентралізація регулювання регіональної економіки відкриває можливості для регіонів самостійно обирати стратегію інноваційного розвитку та модернізації. Згідно концепції еволюційної економіки можна стверджувати, що модернізація регіональної економіки залежить від механізмів фільтрації інновацій регіональним середовищем та залежності регіональної економіки у комплексі від обраної стратегії розвитку" [6].

І. Дунаєв наголосив на тому, що співорганізація регіонів прискорює розвиток, а модернізаційна складова співпраці між ними може створювати нові види взаємодії, шляхом заміщення суперництва конкурентними перевагами. Дослідник дотримується думки, що процес регіонального розвитку має проходити еволюційним шляхом та забезпечувати поступове втілення стратегій регіональної політики, належне реагування на зміни у політичній, соціальній та економічній сферах [7, с. 163, 166].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити процес модернізації економіки деяких регіонів світу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Класична теорія виробництва сформувалась на основі статичних припущень, які фіксують або допускають лише однократні змінні, найбільш значущі для процесу економічного зростання. Сучасні економісти намагаються об'єднати класичну теорію виробництва з кейнсіанським аналізом, вводять динамічні змінні: населення, технології, підприємництво тощо. Оптимальне розміщення галузі з боку попиту визначається рівнем прибутків та населення, а також характером уподобань; з боку пропозиції — станом технологій та якістю підприємництва, оскільки останнє визначає частку технічно доступних і потенційно прибуткових інновацій, фактично включених у основний капітал. Історичні зразки модернізації регіонів, звичайно, не відповідали цим оптимальним моделям. Вони були спотворені недосконалістю процесу приватних інвестицій, політикою урядів та історичним процесом у вигляді війн та соціальних зрушень. Війни тимчасово змінювали прибуткові напрями інвестицій, диктуючи довільні вимоги і змінивши умови пропозиції; щоправда, іноді вони прискорювали розробку нових технологій, що відносяться до економіки мирного часу та змінювали політичну і соціальну структуру. Це призводило подекуди до прискорення розвитку регіональних економік. Історична послідовність бізнес-циклів і періодів прискорення та гальмування економічного зростання є результатом цих відхилень фактичних моделей від оптимальних; такі коливання, поряд з впливом воєнних дій, призводять до розходження історичних траєкторій зростання.

Слід вивчати не лише галузеві структури економіки, а й послідовність стратегічних рішень, прийнятих різними суспільствами щодо розподілу своїх ресурсів. Історія традиційних суспільств — це історія безперервних змін, які відображаються у масштабах і моделях торгівлі, рівні сільськогосподарського виробництва і продуктивності, масштабах виробництва, коливаннях чисельності населення та реальних прибутків. Розширення ринку, як всередині Європи, так і за її межами призвело не тільки до розвитку торгівлі, але й до посилення спеціалізації виробництва, міжрегіональної та міжнародної залежності, розширення фінансових інститутів і посилення ринкових стимулів для створення нових виробничих функцій [8, с. 1—6].

Досвід Південної Америки, Південно-Східної Азії та Африки може допомогти іншим

країнам стати на інноваційний шлях розвитку. Розглянемо успіхи модернізації економіки такого регіонального об'єднання як Асоціація держав Південно-Східної Азії (ASEAN). У 1967 р. Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур та Таїланд об'єднали зусилля для створення ASEAN. Цей крок відбувся на тлі "Холодної війни", а саме зростаючого військового протистояння в Індокитаї. Після її закінчення ASEAN розширився, приєднавши В'єтнам, Лаос, М'янму та Камбоджу. Основними принципами, що лежали в основі ASEAN, були невтручання у справи один одного, мирне вирішення суперечок та співпраця для подальшого економічного та соціального розвитку. ASEAN досяг значного прогресу за невеликий проміжок часу, створивши секретаріат у 1976 р. Однак ще більш серйозні зрушення відбулися у 2008 р., коли організація поглибила свою міжнародну правосуб'єктність, прийнявши Статут (хартію) АСЕАН.

У 2015 р. було створено Економічне співтовариство АСЕАН з метою перетворення АСЕАН на регіон із вільним переміщенням товарів, послуг, інвестицій, кваліфікованої робочої сили та більш вільним потоком капіталу. Хоча метою був розвиток АСЕАН подібно до ЄС, з повною свободою пересування, держави-члени АСЕАН застосовували більш поміркований підхід до реалізації цього підходу положень. Що стосується спрощення торгівлі, то зона вільної торгівлі АСЕАН є головною економічною угодою між країнами-членами. Вона дозволила знизити тарифи, що застосовуються до переважної більшості товарів, котрі переміщуються між державами-членами. Генеральний план "АСЕАН 2025" зосереджується на сприянні торгівлі між членами. Заплановано скласти список пріоритетів інфраструктурних проєктів, створити платформу для вимірювання та підвищення продуктивності праці, генерувати та координувати стратегію боротьби з урбанізацією, збудувати відкриту мережу передачі даних, підвищити ефективність торговельних шляхів та ланцюгів поставок, гармонізувати стандарти та технічні регламенти [9, с. 41—47].

З часу свого заснування країни Економічного співтовариства країн Західної Африки (ЕКОВАС) досягли значного прогресу у процесі регіональної інтеграції за допомогою різних складових, попри те, що серйозні проблеми все ще зберігаються. Політика та програми регіональної інтеграції були спрямовані головним чином на політичне та економічне зближення, що забезпечувалося вільним обігом товарів, спільним ринком, розвитком інфраструктури, прийняттям спільних стратегій розвитку, прогресом демократичних структур та високим рівнем політичного управління. Національні плани розвитку інтеграції були зведені ЕКОВАС у програмному документі "Vision 2020". Згідно з ним основою інтеграційних процесів є розвиток спільної сільськогосподарської та промислової стратегії, підвищення транспортної інтеграції, налагодження комунікацій та енергетичної інфраструктури, а також використання спільних природних ресурсів та боротьба з екологічними проблемами.

Регіональна інтеграція залишається найбільш життєздатним та відповідним інструментом для досягнення та прискорення сталого розвитку країн Західної Африки. Просування цілей згаданої програми спрямоване на встановлення чітких напрямків і цілей щодо значного підвищення рівня життя людей за допомогою інклюзивних програм, які гарантуватимуть сталий розвиток Західної Африки на довгі роки. Ця зміна парадигми у ставленні та інституційній орієнтації є життєво важливою, бо регіон прагне створити середовище, у якому ділове співтовариство та широка громадськість матимуть спільне бачення та працюватимуть спільно для реалізації потреб людей до розвитку та досягнення справедливості та зростання [10, с. 29].

Аналізуючи просторові закономірності регіонального економічного зростання в Західній Європі за період з 1995 по 2010 рр., можна побачити, що регіони, котрі містять великі міські агломерації, зростають значно швидше, порівняно з іншими. Крім того, близькість до великих міських агломерацій позитивно корелює з економічним зростанням. Чим більше міська агломерація у регіоні, тим швидше зростає регіон. Аналізуючи, як економічне зростання пов'язане з великими міськими агломераціями за межами регіону, можна зробити два висновки. По-перше, існує чіткий взаємозв'язок між відстанню до великих міських агломерацій і економічним зростанням. По-друге, час у дорозі до місця роботи є більш точним показником зростання на душу населення, ніж географічна відстань. Зменшення часу в дорозі на 1% пов'язане із значним збільшенням ВВП. У той час як щільність населення всередині регіону позитивно корелює з економічним зростанням, щільність населення навколо регіону негативно корелює з ростом. Таким чином, центральні регіони розвиваються завжди швидше, ніж регіони, що віддалені від центру [11, с. 2, 22].

У 2003 р. зарубіжні аналітичні центри "FutureWorks" та "Alliance for Regional Stewardship" провели детальне дослідження двад-

цяти дев'яти регіональних організацій, громадських та бізнес організацій, щоб проаналізувати інноваційні практики та побачити, який внесок роблять громадські та бізнес організації у добробут основних мегаполісів. Вони дійшли висновку, що ці організації переносять пріоритети з традиційного підходу, що заснований на зменшенні витрат, на більш широку регіональну конкурентоспроможність. Менша кількість населення безпосередньо зосереджувалась на економічній нерівності у своїх регіонах. Але перехід до регіональної перспективи вказав на організаційні та фінансові проблеми, і багато хто зазначив, що прийняття регіональної перспективи вимагає змін у організаційних практиках та структурах. Існують суттєві бар'єри та непорозуміння між бізнес-групами та громадськими організаціями, особливо в бідних містах та районах [12, с. 15].

Регіони також є найважливішим місцем розвитку робочої сили та людського капіталу. Багато ринків праці, особливо ті, на яких задіяні працівники з низьким рівнем доходу, мають місцевий або регіональний характер. Програми з реформування системи соціального забезпечення, навчання звільнених робітників, коледжів та інших регулюються, головним чином, на державному та місцевому рівнях. Такі галузеві кластери, як охорона здоров'я, інфраструктура та будівництво, транспорт та логістика, роздрібна торгівля, також працюють на регіональному рівні. Інноваційні програми розвитку робочої сили більше зосереджуються на потребах галузей у своїх регіонах. Велика увага у політиці економічного розвитку, чи то субсидування окремих фірм або підтримка кластерів, має бути приділена роботі з компаніями у таких областях, або розробка сайтів, передача технологій і допомога в управлінні бізнесом.

Виділяють два підходи: у рамках одного передбачається навчати трудові ресурси співвідносячи напрями підготовки з потребами кластерів або секторів; другий орієнтований на залучення та утримання високоосвічених й творчих людей у інноваційних галузях економіки. Галузеві програми корисні для кластерних стратегій економічного розвитку, коли вони зосереджуються на конкретних секторах. У такому випадку попит роботодавців може бути агрегований, постачальники послуг освіти та навчання можуть орієнтуватися на спеціалізоване навчання, а також можуть бути створені потенційні кар'єрні сходи для активної молоді. У теорії кластерів якість місцевої робочої сили розглядається як критична змінна у регіональному успіху. Робота цих секторів, підтримувана державними та бізнесовими фондами, може бути сфокусована на поліпшенні становища бідних, що призведе економічного зростання у регіонах [13, с. 14—18].

ВИСНОВКИ

Багато регіональних економічних систем світу знаходяться у стані трансформації економічної моделі, що вимагає пошуку нових парадигм управління економікою, адекватних сучасним умовам. Методологія дослідження регіональних соціально-економічних процесів може дати цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки між розвитком соціально-економічних процесів, що детермінують їх характер, та інструментами корегування економічного розвитку. Слід зазначити, що модернізація регіональних економічних систем має грунтуватися на реалізації правових, економічних, соціальних, культурно-моральних засад того чи іншого суспільства. Модернізація не може обмежуватися тільки окремими секторами економіки, вона повинна поширюватися на всі основні сфери життєдіяльності соціуму, одночасно охоплюючи економічну, а також політичну та соціальну сфери. Очевидно, що модернізація економічної системи регіону досягається шляхом кількісних змін та трансформацій економічної системи.

Література:

1. Дергалюк Б.В. Управління структурною модернізацією регіональної економіки. Економіка та держава. 2020. Вип. 4. С. 113—116.

2. Мармуль Л.О., Леваєва Л.Ю. Методологічні засади структурної модернізації регіональної економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2020. Вип. 17—18. С. 5—9.

3. Штефан С.І., Коротєєва Г.С. Фінансові інститути і інструменти модернізації економіки регіонів України. Комунальне господарство міст. 2014. Вип. 113. С. 223—228.

4. Шашина М.В. Сутнісні ознаки структурної модернізації регіональної економіки. Економічний аналіз. 2018. Т. 28. Вип. 4. С. 59—66.

5. Шашина М.В. Принципи структурної модернізації регіональної економіки в умовах структурних зрушень. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. Вип. 11. С. 42—52.

6. Пашкевич М.С., Лисунець К.П. Принципи модернізації економіки регіонів України в аспекті сучасної регіональної політики. Ефективна економіка. 2014. Вип. 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3395 (дата звернення: 22.07.2021).

7. Дунаєв І. Міжрегіональна взаємодія на принципах коеволюції: нова траєкторія в модернізації регіональної економічної політики. 2015. Ефективність державного управління. Вип. 44. С. 162—169.

8. Rostow W.W. The Stages of Economic Growth. The Economic History Review, New Series. Vol. 12, № 1. 1959. pp. 1—16.

9. Svante E. Cornell S. Frederick Starr. Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring? Silk Road Pape. 2018. 66 p.

10. ECOWAS regional integration processes and international cooperation. GEA-African Studies Group. 2014. 57 p.

11. Ahrend R., Schumann A. Does Regional Economic Growth Depend on Proximity to Urban Centres? OECD Regional Development Working Papers. 2014. 23 p.

12. Richard M. McGahey. Regional Economic Development in Theory and Practice. Regional economic development in theory and practice. 2008. pp. 3—32.

13. Gennaioli N., Porta R., Silanes F., Shleifer A. Growth in regions. J Econ Growth. 2014. pp. 259—309.

References:

1. Dergaliuk, B. V. (2020), "Management of structural modernization of the regional economy", Ekonomika ta derzhava, vol. 4, pp. 113—116.

2. Marmul, L. O. and LevaievaL. Yu. (2020), "Methodological bases of structural modernization of the regional economy", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 17—18, pp. 5—9.

3. Shtefan, S. I. and Korotieieva H.S. (2014), "Financial institutions and modernization instruments of economy of the regions of Ukraine", Komunalne hospodarstvo mist, vol. 113, pp. 223—228.

4. Shashyna, M. V. (2019), "Essential features of structural modernization of the regional economy", Ekonomichnyi analiz, vol. 4, pp. 59—66.

5. Shashyna, M. V. (2018), "Principles of structural modernization of the regional economy in conditions of structural changes", Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky, vol. 11, pp. 42—52.

6. Pashkevych, M. S. and Lysunets K. P. (2014), "Principles of the modernization of regional economy from the current regional policy perspective", Efektyvna ekonomika, vol. 11, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=-1&z=3395 (Accessed 22 Jul 2021).

7. Dunaiev, I. (2015), "Interregional cooperation based on the co-evolution principles: a new path to regional economic policy modernization", Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, vol. 22, pp. 162—169.

8. Rostow, W. W. (1959), "The Stages of Economic Growth", The Economic History Review, New Series, vol. 12, no. 1, pp. 1—16.

9. Cornell, Svante E. and Starr, S. Frederick. (2018), "Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring?", Silk Road Pape, 66 p.

10. GEA-African Studies Group (2014), ECOWAS regional integration processes and international cooperation, GEA-African Studies Group, Madrid, Spain.

11. Ahrend, R. and Schumann, A. (2014), "Does Regional Economic Growth Depend on Proximity to Urban Centres?", OECD Regional Development Working Papers, 23 p.

12. McGahey, R. M. (2008), "Regional Economic Development in Theory and Practice", Regional economic development in theory and practice, pp. 3—32.

13. Gennaioli, N. Porta, R. Silanes, F. and Shleifer, A. (2014), "Growth in regions", J Econ Growth, pp. 259—309.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

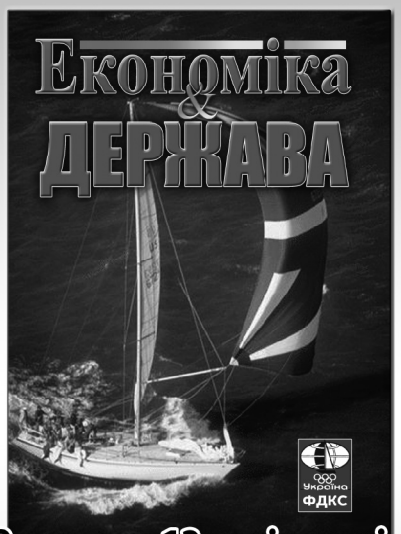

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**.

www. economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 339.138

О. Ю. Красовська,
к. е. н., доцент, професор кафедри міжнародного маркетингу,
Університет імені Альфреда Нобеля
ORCID ID: 0000-0002-6981-2213

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.18.50

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СХЕМА МОДЕЛЮВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

O. Krasovska,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department
of International Marketing, Alfred Nobel University in Dnipro

STRUCTURAL-FUNCTIONAL SCHEME OF MODELING OF MARKETING ACTIVITY IN THE FIELD OF DIGITALIZATION

Визначено структурно-логічне відображення послідовності і спрямованості маркетингової діяльності при вивченні ринків інформаційно-пізнавальних продуктів за допомогою схеми дерева аспектів маркетингу інформаційних продуктів. Побудова ієрархічного дерева аспектів маркетингу дозволяє пов'язати процес вирішення окремих завдань з вивчення ринкових можливостей з вмістом базових предметно-орієнтованих напрямків (сукупностей сфер) динамічною програми інформації. При цьому забезпечуються умови для використання результатів раніше проведених узагальнених маркетингових досліджень "м'якої" складової інформації в процесі детального маркетингового аналізу особливостей ринкового попиту і пропозиції за широким спектром інформаційно-пізнавальних продуктів. Такий підхід дозволяє вирішувати завдання клієнтів більш коректно і в найкоротші терміни.

Розглянуто ієрархію аспектів маркетингу інформаційно-пізнавальних продуктів в їх логічній послідовності за принципом "від загального — до приватного": рівень відбору профілів цільових ринків; рівень формування базових напрямів програми; рівень відбору бажаних сфер; рівень вибору інформаційно-пізнавальних продуктів; рівень виявлення ринкових тенденцій попиту і пропозиції; рівень аналізу факторів ринкової переваги; рівень виділення ознак ринкової корисності; рівень встановлення причин відхилення від ринкових тенденцій.

Під еволюцією розвитку маркетингу визначено становлення і розвиток узагальнених концепцій управління маркетингом, що відображають зміни в соціально-суспільному характері ринкових відносин, які властиві певним історичним періодам. Під "традиційним" маркетингом розуміється початковий етап традиційного становлення соціально-громадського характеру маркетингу, в основі управління яким використовуються (в залежності від цілей) три класичні концепції: вдосконалення виробництва, вдосконалення товару, інтенсифікація комерційних зусиль по збуту. Під "сучасним" маркетингом розуміється етап розвитку соціально-громадського характеру маркетингу, в основі управління яким використовується концепція зосередженості на потребах покупця, тобто орієнтація на потреби клієнтів (підкріплена комплексними зусиллями концепцій традиційного маркетингу), спрямована на створення споживчої задоволеності покупця як основи для досягнення цілей фірми.

The structural and logical reflection of the sequence and direction of marketing activities in the study of markets of information and cognitive products using the scheme of the tree of aspects of marketing of information products. The construction of a hierarchical tree of aspects of marketing allows you to link the process of solving individual problems of studying market opportunities with the content of basic subject-oriented areas (sets of areas) of a dynamic information program.

This provides conditions for the use of the results of previously conducted generalized marketing research of the "soft" component of information in the process of detailed marketing analysis of market demand and supply for a wide range of information and cognitive products. This approach allows you to solve customer problems more correctly and in the shortest possible time. The hierarchy of aspects of marketing of information-cognitive products in their logical sequence on the principle "from general — to private" is considered: the level of selection of profiles of target markets; the level of formation of the basic directions of the program; the level of selection of the desired areas; the level of choice of information and cognitive products; the level of detection of market trends of supply and demand; the level of analysis of market advantage factors; the level of selection of signs of market utility; the level of establishing the reasons for deviations from market trends.

Under the evolution of marketing development is defined the formation and development of generalized concepts of marketing management, reflecting changes in the socio-social nature of market relations, which are inherent in certain historical periods. "Traditional" marketing means the initial stage of the traditional formation of the social character of marketing, based on the management of which uses (depending on the goals) three classical concepts: improving production, improving the product, intensifying commercial sales efforts. "Modern" marketing means the stage of development of socio-social nature of marketing, based on the management of which uses the concept of focusing on customer needs, ie customer orientation (supported by comprehensive efforts of traditional marketing concepts), aimed at creating consumer satisfaction as a basis for achieving goals firms.

"Socio-ethical" marketing should be understood as a stage of development of socio-ethical nature of marketing, which is based on the concept aimed at resolving possible conflicts between the current needs of the buyer, his long-term well-being and future interests of society. The solution of problems is achieved by linking and balancing within the policy of social and ethical marketing of three groups of factors: the factors determining the profit of the firm; factors that determine purchasing needs; factors that determine the interests of society. This concept is caused by doubts about the compliance of the concept of modern marketing as the strategic importance of meeting consumer needs and the interests of the future state of society.

Ключові слова: моделювання маркетингової діяльності, підприємства, служба маркетингу, структурно-функціональна схема, сфера цифровізації.

Key words: modeling of marketing activities, enterprises, marketing service, structural and functional scheme, the field of digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Швидкий розвиток процесів цифровізації в умовах розвитку ринкових відносин стикається з виникненням організаційно-методичних проблем вивчення існуючого попиту і поточного пропозиції на наукомістку матеріальну продукцію і нематеріальні послуги взаємообумовленого застосування, вирішення яких можливо за допомогою маркетингу, спрямованого на оптимізацію і ефективність процесу управління рухом товарів від виробника до споживача.

Під час вивчення зарубіжного досвіду, накопиченого в умовах розвинутого ринку, необхідно враховувати, що існуючі організаційні форми і різновиди елементів маркетингу (незалежно від застосовуваних концепцій і видів супроводжуваних товарів) вже історично були орієнтовані в основному на маркетинговий супровід, яке можна охарактеризувати поняттям "мономаркетінг". Тому для функціонування маркетингового супроводу взаємообумовлених наукомістких товарів (інформаційних продуктів і інструментальних засобів) у складі програми цифровізації розглядаються питання необхідності та економічної доцільності створення нетрадиційного різновиду організаційно-методичного інструментарію, який отримав назву "полімаркетінг".

У межах полімаркетінгу, як однієї з різновидів соціально-відповідального маркетингу, можуть використовуватися окремі елементи традиційного, сучасного і соціально-етичного видів мономаркетінгу відповідно до їх конкретного призначення за умови економічно раціонального застосування. Водночас слід зазначити, що за рядом об'єктивних причин механічне перенесення зарубіжного досвіду в сфері мономаркетінгу на специфіку становлення і розвитку українського інформаційного ринку наукомісткої продукції та послуг не забезпечить позитивного результату. Найбільш значущими причинами тут є: ненадійність прогнозування ринкових тенденцій в процесі розвитку і взаємодії та різних форм власності і становлення ринкових відносин; динаміка законотворчості і регульованого ціноутворення; взаємозумовленість наукомісткої матеріальної продукції і нематеріальних послуг як ринкових товарів; невизначеність вихідного (стартового) організаційно-економічного стану підприємств та ін.

У період становлення і розвитку ринку наукомісткої продукції і послуг в сфері цифровізації необхідний виборчий і творчий підхід до використання елементів мономаркетінгу в складі соціально-відповідального полімаркетінга. Це дозволить значно знизити нераціональні витрати часу і ресурсів на деякі дорогі і малоефективні заходи щодо проведення маркетингової діяльності в умовах високої невизначеності і забезпечить адаптацію використовуваних елементів мономаркетінгу до рівня розвитку ринкових відносин, існуючих можливостей прогнозування ринкових тенденцій, змін режиму функціонування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукової літератури свідчить, що даною проблематикою займалися такі вчені і дослідники: Гузенко Г.М., Єрмошенко П.М., Крючко В.Ф., Лазарева А.Г., Майоров СІ., Храбатин О.І., Яворська Л.В. та інші. У роботах названих авторів розглянуті загальні питання цифровізації без достатньої опрацювання методологічних основ використання маркетингу в інформаційному середовищі, моделювання маркетингової діяльності в сфері цифровізації, проблем формування програм цифровізації. Однак недостатня розробленість методологічних основ маркетингу в сфері виробництва інформаційних продуктів і послуг у нашій країні послужила причиною вибору зазначеної проблеми.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розробити структурно-функціональну схему моделювання маркетингової діяльності у сфері цифровізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціально-відповідальний маркетинг розглядається як один з перспективних напрямків так званого "освіченого" маркетингу, в основі управління яким використовується концепція соціально-етичної підприємливості, спочатку властивою будь-якій суспільно корисної діяльності і поєднує в собі науку управління (менеджменту) і мистецтво ділових операцій (бізнесу) одночасно. Найбільш ефективно соціально-відповідальний маркетинг може використовуватися в тих сферах наукомісткої продукції і послуг взаємообумовленого призначення, де їх змістовне, технологічне або функціональне застосування пов'язане з проблемами стандартизації і уніфікації.

Для конкретно розглянутих умов або сфер можливого використання соціально-відповідального маркетингу, предметність формування його змістовної суті і вибору організаційної форми досягається: висуненням прийнятої узагальненої формули і основоположних принципів; формуванням характеру застосовуваної філософії та змісту використовуваної методології; формуванням концептуальних засад маркетингової діяльності, орієнтованих на досягнення кінцевого практичного результату; конкретизацією цільових функцій за зовнішньо і внутрішньовиробничими напрямами маркетингової діяльності з урахуванням специфіки супроводжуваних наукомістких товарів (продукції, робіт, послуг); відображенням специфіки стратегії і особливостей тактики, включно із утриманням координації маркетингової діяльності та організаційно-методичного забезпечення; введенням обмежень на предметну сферу і ринковий простір застосування даної організаційної форми соціально-відповідального маркетингу; введенням інших умов комерційного і кон'юнктурного характеру, що відбивають специфіку аналітичної роботи при проведенні маркетингових досліджень. Висунута узагальнена формула соціально-відповідального маркетингу — це основоположна установка на дії [1].

Змістовна сутність установки (з урахуванням зарубіжного досвіду) говорить: "Виробляти треба те, що безумовно знайде збут при дотриманні соціально-етичних норм підприємливості, а не намагатися нав'язати замовникові-споживачеві не узгоджену з його запитами і вимогами продукцію (послугу)" [2]. Дотримання формули досягається взаємозалежним вивченням споживчих і ціннісних властивостей наукомістких товарів. Структурно-логічне відображення послідовності і спрямованості маркетингової діяльності при вивченні ринків інформаційно-пізнавальних продуктів можна виразити схемою дерева аспектів маркетингу інформаційних продуктів.

Побудова ієрархічного дерева аспектів маркетингу дозволяє пов'язати процес вирішення окремих завдань з вивчення ринкових можливостей з вмістом базових предметно-орієнтованих напрямків (сукупностей сфер) динамічною програми інформації. При цьому забезпечуються умови для використання результатів раніше проведених узагальнених маркетингових досліджень "м'якої" складової інформації у процесі детального маркетингового аналізу особливостей ринкового попиту і пропозиції за широким спектром інформаційно-пізнавальних

продуктів. Такий підхід дозволяє вирішувати завдання клієнтів більш коректно і в найкоротші терміни. Далі розглянемо ієрархію аспектів маркетингу інформаційно-пізнавальних продуктів в їх логічній послідовності за принципом "від загального — до приватного", що суперечить шляху від "простого — до складного".

1. Рівень відбору профілів цільових ринків. На цьому рівні службою маркетингу проводиться аналіз узагальнених ринкових запитів і умов навколишнього оточення, на основі якого вибираються наступні профілі цільових ринків інформаційно-пізнавальних продуктів, наприклад: а) ринок державних установ; б) ринок організацій (підприємств); в) ринок індивідуальних користувачів; г) ринок проміжних продавців; д) міжнародний (зовнішній) ринок і т.ін.

2. Рівень формування базових напрямів програми. На цьому рівні службою маркетингу і кон'юнктури, на основі сегментування профілів цільових ринків, формулюються такі базові предметно-орієнтовані напрямки (сукупності сфер) можливого використання інформаційно пізнавальних продуктів в рамках профілю цільового ринку державних установ, наприклад: а) сфери масового і щоденного обслуговування населення; б) сфери інтелектуально-пізнавальних процесів; в) сфери інтеграції обліку та руху основних ресурсів; г) сфери інформаційної підтримки регіонального та господарського управління та ін.

3. Рівень відбору бажаних сфер. На цьому рівні службою маркетингу (на основі вибору і структуризації цільових сегментів ринків) проводиться відбір кращих груп сфер за фактором використання інформаційно пізнавальних продуктів в рамках першого базового предметно орієнтованого напрямку програми, наприклад: а) сфери повсякденного обслуговування масових довідкових потреб; б) сфери розвитку демократії і захисту цивільних свобод; в) сфери соціального забезпечення населення і захисту прав споживачів; г) сфери охорони здоров'я населення і захисту навколишнього середовища; д) сфери побутового, комунального, торговельного і транспортного обслуговування та ін.

4. Рівень вибору інформаційно-пізнавальних продуктів. На цьому рівні службою маркетингу (на основі позиціонування передбачуваних науко ємних товарів на цільових сегментах ринків) проводиться відбір різновидів інформаційно-пізнавальних продуктів по їх змістовним особливостям в рамках першої групи бажаних сфер, наприклад: а) інформаційні продукти для сфер колективного використання; б) інформаційні продукти для сфер маркетингового обслуговування; в) інформаційні продукти для сфер комунального забезпечення; г) інформаційні продукти для сфер побутового обслуговування; д) інформаційні продукти для сфер екологічного стану та ін.

5. Рівень виявлення ринкових тенденцій попиту і пропозиції. На цьому рівні суб'єктом маркетингу (на основі детального аналізу ринкових подій і явищ) встановлюється тенденція посилення попиту на інформаційно-довідкові продукти (при нестачі пропозиції у вигляді прискореної реалізації) оперативно-ситуаційного характеру і колективного використання в місцях масового скупчення людей (вокзали, порти, ринки, магазини, культурні центри, конференції та ін.).

6. Рівень аналізу факторів ринкової переваги. На цьому рівні суб'єктом маркетингу (на основі детального аналізу ринкових подій і явищ) встановлюється, яка перевага віддається способам формування і пошуку інформаційно-довідкових продуктів за допомогою ієрархічного розкриття логіко-смислового змісту подій, станів чи показників з можливістю нарощування обсягів даних у вигляді доповнення (заміни і деталізації) текстових або табличних карток.

7. Рівень виділення ознак ринкової корисності. На цьому рівні суб'єктом маркетингу (на основі детального аналізу ринкових подій і явищ) встановлюється, на яку частку ринковий попит перевищує пропозицію (за умови прискореної реалізації) інформаційно-довідкових продуктів хоча б на обмежених масивах, але з організацією налагодженої актуалізації і пошуку даних.

8. Рівень встановлення причин відхилення від ринкових тенденцій. На цьому рівні суб'єктом маркетингу (на основі аналізу внутрішніх і зовнішніх причин невідповідності властивостей наукомістких товарів і / або дій організацій (підприємств) виявленим ринковим тенденціям подій і явищ) встановлюються внутрішні причини зниження ринкових позицій і недостатності напрацювань щодо формування різновидів масивів інформаційно-пізнавальних продуктів колективного використання, організованих у вигляді логічних структур локальних баз даних і знань предметно-орієнтованого змісту і реалізованих на магнітних носіях.

Торкаючись життя кожної людини, маркетинг ототожнює собою процес, у ході якого вивчаються потреби і потреби, розробляються

і надаються в розпорядження людей товари (продукція, роботи, послуги), що забезпечують певний рівень життя [3]. Маркетинг включає в себе безліч найрізноманітніших видів діяльності, в тому числі: маркетингові дослідження, розробка товару і організація його виробництва, розподіл і поширення товару, встановлення цін, рекламу товару, його реалізацію і післяпродажне обслуговування.

На відміну від спрощеного тлумачення терміна "маркетинг" як "купівля-продаж", маркетинг як процес починається задовго до і триває ще довго після акту купівлі-продажу. Сучасне значення терміну "маркетинг" слід тлумачити як своєрідну філософію соціально-етичної підприємливості, що об'єднує науку управління (менеджменту) і мистецтво ділових операцій (бізнесу) одночасно. Ця філософія маркетингу спочатку властива будь-якій суспільно-корисної діяльності виробника ринкових товарів в інтересах задоволення запитів і вимог покупця при раціональних витратах.

Під еволюцією розвитку маркетингу розуміється становлення і розвиток узагальнених концепцій управління маркетингом, що відображають зміни в соціально-суспільному характері ринкових відносин, які властиві певним історичним періодам. Ці періоди можна представити такими етапами еволюції розвитку маркетингу: традиційний, сучасний, соціально-етичний і соціально-відповідальний маркетинг. У кожному з цих періодів можна виділити узагальнені концепції управління маркетингом, наприклад: у традиційному маркетингу використовуються три концепції: вдосконалення виробництва, вдосконалення товару, інтенсифікації комерційних зусиль по збуту; в сучасному маркетингу використовується концепція, яка стверджує, що запорукою досягнення цілей фірми є визначення потреб і потреб цільових ринків; у соціально-етичному маркетингу використовується концепція, спрямована на рішення проблем можливих конфліктів між поточними потребами покупця, його довготривалим благополуччям і перспективними інтересами суспільства; в соціально-відповідальному маркетингу використовується зароджується нині прогресивна концепція дотримання життєвих прав потреб і майбутніх інтересів суспільства з відповідальністю виробників відповідно до чинного законодавства.

Під "традиційним" маркетингом слід розуміти початковий етап традиційного становлення соціально-громадського характеру маркетингу, в основі управління яким використовуються (в залежності від цілей) три класичні концепції: вдосконалення виробництва, вдосконалення товару, інтенсифікація комерційних зусиль по збуту. Період становлення і розвитку концепцій традиційного маркетингу охоплює час від зародження товарно-грошових відносин до кінця 40-х років, тобто період так званого "ринку продавця", на якому продавці мають більше влади і де найбільш активними "діячами ринку" доводиться бути покупцями. Процес становлення і розвитку концепцій традиційного маркетингу характеризується загальною тенденцією перенесення акценту з вдосконалення виробництва і товару на комерційні зусилля по збуту.

Застосовувані в традиційному маркетингу три узагальнені концепції характеризуються такими соціально-громадськими особливостями. Концепція вдосконалення виробництва — це один з найстаріших підходів, якими керуються продавці. Ця концепція стверджує, що споживачі будуть доброзичливі до товарів, які широко поширені і доступні за ціною, а отже, керівництво фірми повинно зосередити свої зусилля на вдосконаленні виробництва та підвищенні ефективності системи розподілу. Концепція вдосконалення товару — це ще один основоположний підхід, яким керуються продавці. Ця концепція стверджує, що споживачі будуть прихильні до товарів, що володіє найвищою якістю, кращими властивостями і характеристиками, а отже, фірма повинна зосередити свою енергію на постійному вдосконаленні товару. Концепція інтенсифікації комерційних зусиль по збуту — це підхід, якого дотримуються багато виробників. Ця концепція стверджує, що споживачі не будуть купувати товари даної фірми в достатній кількості, якщо вона не зробить значних зусиль у сфері збуту і стимулювання.

Під "сучасним" маркетингом розуміється етап розвитку соціально-громадського характеру маркетингу, в основі управління яким використовується концепція зосередженості на потребах покупця, тобто орієнтація на потреби клієнтів (підкріплена комплексними зусиллями концепцій традиційного маркетингу), спрямована на створення споживчої задоволеності покупця як основи для досягнення цілей фірми. Становлення і розвиток сучасного маркетингу характеризується загальною тенденцією — перенесення акценту з комерційних зусиль по збуту в традиційному маркетингу (як зосередженості на потреби продавця) на турботу про задоволення потреб покупця (клієнта) за допомогою поліпшення споживчих властивостей товару і цілого ряду чинників, пов'яза-

них зі створенням, постачанням і, нарешті, споживанням або використанням товару.

Концепція сучасного маркетингу — це порівняно новий підхід у підприємницькій діяльності. Становлення і розвиток концепції можна позначити початком 50-х років. Ця концепція стверджує, що запорукою досягнення цілей фірми є визначення потреб і потреб цільових ринків і забезпечення бажаної задоволеності більш ефективними і більш продуктивними (ніж у конкурентів) способами в умовах так званого "ринку покупця", на якому більше влади мають покупці і де найбільш активними "діячами ринку" доводиться бути продавцям. Суть концепції сучасного маркетингу зазвичай характеризують за допомогою виразів (девізів), наприклад: "Знайдете потреби і задовольните їх", "Любіть клієнта, а не товар", "Робіть те, що можете продати, замість того, щоб намагатися продати те, що можете провести " і т.ін.

ВИСНОВКИ

Під "соціально-етичним" маркетингом слід розуміти етап розвитку соціально-етичного характеру маркетингу, в основі яких використовується концепція, спрямована на рішення проблем можливих конфліктів між поточними потребами покупця, його довготривалим благополуччям і перспективними інтересами суспільства. Рішення проблем досягається ув'язкою і збалансуванням в рамках політики соціально-етичного маркетингу трьох груп фаторов: фактори, що визначають прибутку фірми; фактори, що визначають купівельні потреби; фактори, що визначають інтереси суспільства. Ця концепція породжена сумнівами щодо відповідності концепції сучасного маркетингу як стратегічну значимість задоволення купівельних потреб, так і інтересам майбутнього стану суспільства.

Література:

1. Цифрова адженда України-2020 ("Цифровий порядок денний-2020"). Концептуальні засади (версія 1.0) Першочергові сфери, ініціативи, проєкти "цифровізації" України до 2020 / HITECH office. Грудень 2016. 90 с. URL: https // ucci.org.ua/ uploads / files /58e78tt3c3922.pdf

2. Храбатин О.І., Яворська Л.В. Маркетинг: навчальний посібник / О.І. Храбатин. — Київ: Видавництво, 2014. 284 с.

3. Гузенко Г.М. Управління та вдосконалення маркетингової діяльності на підприємстві. Економіка і суспільство. 2017. № 12. С. 227—234.

References:

1. HITECH office (2016), "Digital agenda of Ukraine-2020 ("Digital Agenda" — 2020). Conceptual principles (version 1.0).Priority areas,initiatives, projects of "digitalization" of Ukraine until 2020", available at: https// ucci.org.ua/uploads/files/58e78tt3c3922.pdf (Accessed 10 Sept 2021).

2. Khrabatyn, O.I. and Yavorska, L.V. (2014), Marketing: Navchalnyi posibnyk [Marketing: Handbook], Lileya-NV, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

3. Huzenko, H.M. (2017), "Management and improvement of marketing activities at the enterprise", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 12, pp. 227—234.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2021 р.

УДК 336.22

Л. Г. Паша,
аспірант кафедри фінансів та обліку, Донецький державний університет управління
ORCID ID: 0000-0002-1814-135X

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.18.56

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕГУЛЯТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ОСНОВНИХ ПОДАТКОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ

L. Pasha,
Postgraduate student of the Department of Finance and Accounting,
Donetsk State University of Management

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE REGULATORY FUNCTION OF THE MAIN TAX INSTRUMENTS IN THE REGIONAL MARKET

У роботі визначено, що податкова система є складовою державного регулювання економічного розвитку та активізації інвестиційного процесу. Описано умови поліпшення реального сектора економіки за допомогою податкової системи. Створені Міністерством фінансів України сприяють підвищенню ефективності та стабільності податкової системи. Водночас державні органи впливають на ефективність податкового адміністрування, рівень економічного розвитку регіонів. Однак, попри створення сприятливих податкових умов, в Україні залишаються проблеми нерівномірного розподілу податкового навантаження у межах регіональних ринків. Це заважає розвитку конкурентного середовища, призводить до тінізації економіки, зниження бюджетних надходжень до державного та регіонального бюджету.

На сьогодні є важливим оцінювання ефективності регулятивної функції основних податкових інструментів на регіональному ринку. Визначити ефективність стає можливим за умов оцінки податкових інструментів, що використовуються у певних умовах у певний період часу. Систематичне спостереження за низкою показників дозволяє проаналізувати рівень реалізації планів фінансового забезпечення. В умовах регіональних ринків України для визначення ефективності регулятивної функції доцільно використовувати низку індексів, а саме: концентрації; дисперсії; запізнювання податкових зборів; конкретності та об'єктивності; забезпечення збору податків; витрат при застосуванні податкових інструментів. Окреслені в роботі індекси рекомендовано використовувати у межах певних територій, які оцінюються за ступенем виконання певних функцій — фіскальної і регулюючої. Проведене дослідження дозволило визначити набір показників оцінки ефективності регулятивної функції на регіональних ринках. Доведено, що в складній системі оподаткування необхідно комплексно використовувати систему показників, індексів і коефіцієнтів, що дозволить найбільш повно визначити напрямки соціального і економічного розвитку.

The article determines that the tax system is a component of state regulation of economic development and activation of the investment process. The conditions for improving the creation of the real sector of the economy with the help of the tax system, which are regulated by the Ministry of Finance of Ukraine, are described. By creating conditions for increasing the efficiency and stability of the tax system, the Ministry influences the quality and efficiency of tax administration, economic development and minimization of the negative impact of tax rates on business. However, despite the creation of favorable tax conditions, Ukraine still has problems of uneven distribution of the tax burden on regional markets. This hinders the development of a competitive environment, leads to shadowing of the economy, and a decrease in budget revenues to the state and regional budgets.

It is possible to determine the effectiveness of tax policy if instruments are assessed for a certain period of time. Systematic observation, analysis of indicators of the implementation of financial security plans will generate reliable data. In the conditions of the regional markets of Ukraine, to determine the effectiveness of the regulatory function, it is advisable to use the following indices: concentration; variance; delays in tax collections; concreteness and objectivity; ensuring tax collection; expenses when applying tax instruments. Together with the listed indices, it is recommended to determine the effectiveness of the regional tax policy, which is assessed by the degree of fulfillment of certain functions — fiscal and regulatory. The study made it possible to determine a set of indicators for assessing the effectiveness of the

regulatory function in regional markets. It has been determined that in the emerging taxation system it is necessary to comprehensively use the system of indicators, indices and coefficients. This will make it possible to correctly determine the directions of social and economic development of regional markets.

Ключові слова: податки, регіональні ринки, оцінка ефективності, податкові інструменти, показники оцінки, регіональні особливості, проблеми оцінки ефективності, індекси, коефіцієнти.

Key words: taxes, regional markets, performance assessment, tax instruments, assessment indicators, regional features, performance assessment problems, indices, coefficients.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасні регіональні ринки націлені на створення умов покращення стану реального сектору економіки. Вітчизняна податкова система є складовою державного регулювання економічного розвитку та активізації інвестиційного процесу. Через такі інструменти, як податкова база, ставки, пільги, санкції податкова система мобілізує фіскальну, економічну, соціальну, розподільчу, стимулюючу, контрольну функції. Вагоме місце і роль у структурі інструментів займає регулятивна функція [6].

Податкову систему України регулює Міністерство фінансів, яке націлено на підвищення ефективності, стабільності, прогнозованості податкової системи; підвищення якості та ефективності податкового адміністрування; ефективне акумулювання ресурсів, необхідних для виконання державою своїх функцій; мінімізацію негативного впливу на бізнес й сприяння економічному розвитку [8; 10]. Головним документом, що регулює податкові відносини є Податковий кодекс України, який здатен встановлювати, змінювати, скасувати податки та збори, визначати порядок адміністрування, платників податків і зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів і повноваження їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю та інших адміністративних функцій. Однак, попри створення сприятливих податкових умов, в Україні залишаються проблеми нерівномірного розподілу податкового навантаження. Це заважає розвитку конкуренції, призводить до тінізації економіки, зниження бюджетних надходжень на державному та регіональному рівні.

Регулятивна функція по-різному впливає на соціально-економічний розвиток регіональних ринків. Визначаючи податкові ставки, держава диференціює розмір податків залежно від форми власності, виду, напрямів та обсягів діяльності підприємства. Ефективність регулювання залежить від прогресивності регіонального управління та меж чинного законодавства. Регулюючи кон'юнктуру регіональних ринків, пільгову систему, держава збільшує розмір надходжень до бюджету або надає можливість підприємцям збільшувати власний прибуток через зниження податкових ставок.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблемам оподаткування присвячено багато уваги з боку вітчизняних і закордонних вчених. Серед них праці А. Сміта, А. Ричарда, Масгрейва, Б. Пегги та ін. Питання сутності податків та їх впливу на розвиток регіональних ринків розглядали в своїх роботах С.В. Архипова, Г.М. Білецька, М.В. Кармаліта, М.О. Куц, А.І. Крисоватий, Ю. Б. Іванов [1—6]. При цьому в деяких питаннях позиції вчених відрізняються та потребують додаткового вивчення. На сьогодні оцінка регуляторної функції оподаткування є доволі зрозумілою процедурою, однак незважаючи на це, відкритими залишаються питання регіонального рівня. Спостереження свідчать, що діючі податкові інструменти мають постійно пристосовуватись до регіональних особливостей ринків, соціальних та економічних ситуацій. В Україні відповідна система дій ще не в повній мірі налагоджена. Тому оцінювання ефективності регулятивної функції на регіональному ринку стає актуальною та потребує дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Враховуючи актуальність окреслених питань, метою статті є дослідження процедур оцінювання ефективності регулятивної функції основних податкових інструментів на регіональному ринку.

Рис. 1. Класифікація регуляторних інструментів оподаткування

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Досягнення позитивних результатів оподаткування відбувається за умов впровадження дієвих інструментів регулювання, які представляють собою сукупність норм податкового законодавства. На сьогодні на державному і регіональному рівнях застосовуються стимулюючі, підтримуючі й дестимулюючі інструменти регулювання [3]. Існуючі інструменти податкового регулювання є неоднорідними та істотно різняться за напрямками здійснення регулюючого впливу й сферою застосування. Різноманітність регулюючих дій на регіональному рівні ускладнює оцінку доцільності та ефективності застосування певних податкових інструментів. Тому регуляторні інструменти оподаткування класифікують за певними ознаками (рис. 1).

Переважно податкове регулювання зосереджується на системних, комплексних та локальних інструментах [4]. Згідно з наведеною класифікацією системні інструменти проявляються у підвищенні податкового навантаження, що сприяє прискореному розвитку тіньової економіки, є стримуючим чинником економічної активності та накопичення. На відміну, зниження рівня податкового навантаження сприяє пожвавленню всіх економічних процесів й зниженню рівня тіньової економіки та призводять до скорочення дохідної частини бюджету. Головним питанням у таких ситуаціях стає розуміння прийнятності та ефективності інструментів, що застосовуються на рівні регіонів. Також потребують узгодження питання, що пов'язані з введенням нових податків і зборів, зміною співвідношення податкових ставок за різними групами податків у регіонах.

Розвиток регіональних ринків відіграє важливу роль у вирішенні конкретних технічних, економічних та соціальних завдань. Але сам по собі регіональний потенціал розвитку не може гарантувати досягнення реального ефекту від певних видів діяльності. Обмеження масштабів реалізації нововведень науки і техніки може бути пов'язано з податковим навантаженням. Визначити альтернативні системи оподаткування на регіональних ринках можливо за допомогою системних інструментів.

Системні інструменти спрямовані на стимулювання розвитку окремих секторів економіки і пріоритетних форм підприємницької діяльності. Через побудову системи оподаткування, обмеження податків і зборів, що передбачені загальною системою, принципово змінюється структура податкових платежів та об'єкти оподаткування. Водночас ефективність податкового регулювання оцінюється за допомогою комплексних інструментів, що одночасно розглядають декілька основних податків і зборів, які створюють спеціальні податкові режими й вводяться за територіальною чи галузевою ознакою. Використання таких інструментів спрямовують на вирішення пріоритетних завдань економічного розвитку регіонів, що мають певний потенціал [6]. Отже, діючі в Україні регіональні органи влади мають зосереджувати увагу на таких показниках:

рівень та розмір застосування взаємозалежних податкових пільг (ПДВ, податок на прибуток, митні збори, майнові податки);

термін дії спеціальних податкових режимів;

розмір та умови стимулювання розвитку регіонів за допомогою створення відповідних умов для інтенсифікації інвестиційної та інноваційної діяльності.

кількість та якість інструментів, що застосовуються при створенні спеціальних податкових режимів;

рівень обмеження певного спеціального податкового режиму, кількість суб'єктів відповідних спеціальних режимів;

рівень поєднання податкових пільг з іншими заходами неподаткового регулювання підприємницької діяльності в регіоні.

Оцінка комплексу пільг за податками і зборами дозволяє визначити розмір та мінімізувати соціальні та економічні втрати. На регіональному рівні практично в кожному податку містяться локальні регулюючі механізми, які стимулюють або стримують певні дії платників за допомогою спеціальних правил обчислення елементів податкових баз і податкових зобов'язань. До них відносяться: порядок і масштаби застосування звичайних цін; метод податкового обліку; механізм зменшення оподатковуваного прибутку на суму негативної податкової бази минулих податкових періодів; механізм коригування запасів; можливість зменшення суми до сплати податку на прибуток [7].

Сучасна податкова система має з'ясувати існуючі регуляторні інструментів та визначати їх ефективність. Досягти бажаних результатів допоможуть управлінські процедури, що виконуються на основі аналізу динаміки доходів державного бюджету і податкових надходжень відносно ВВП, а також на основі порівняння цих співвідношень із відповідними показниками інших регіонів або країн з подібним типом та моделлю економіки. Окреслені регуляторні дії стають основою визначення ефективності податкової політики. Разом із цим, спостереження свідчать, що оцінка лише на основі динаміки доходів є недостатньою та обмежує розуміння ситуації [2].

Визначити ефективність податкової політики можливо за умов оцінки комплексу інструментів, що використовуються на протязі певного часу. Систематичне спостереження, проведення аналізу показників реалізації планів фінансового забезпечення функцій держави органи влади формують достовірні дані. Низькі чи негативні результати оцінки свідчать про недостатній рівень регуляторні функції та відсутність фінансового забезпечення інтересів регіональних ринків. У разі якщо регуляторні функції забезпечують використання власних ресурсів та досягнення цілей соціально-економічного розвитку, регуляторні функції знаходяться на достатньому рівні.

Для повної оцінки ефективності регулятивної функції використовують спеціальні індекси та коефіцієнти. Так наприклад, для визначення податкової ефективності у закордонній практиці використовується діагностичний тест В. Танзі, що складається з визначення індексів [5; 6]. Керуючись підходами, що вже існують практиці розвинутих країн, є доцільним використання таких індексів на регіональному рівні:

концентрації, що показує факт и розмір надходжень частини сукупних доходів за рахунок відносно невеликої кількості податків і податкових ставок;

дисперсії, що проаналізує групу податків з низьким обсягом надходжень та оцінить незручності, що вони створюють при проведенні регулюючих функцій;

запізнювання збору, що покаже своєчасність внесків платників податків, число та тривалість затримок;

конкретності та об'єктивності, що відобразить відповідність побудови регуляторних інструментів існуючим ставкам;

забезпечення збору податків, що розкриє наскільки повно забезпечується ефективність податкових інструментів;

витрат при застосуванні податкових інструментів, що розкриє зведені бюджетні видатки по збиранню податків.

Разом із окресленими індексами доцільно визначати ефективність регіональної податкової політики, яка оцінюється за ступенем виконання певних функцій — фіскальної та регулюючої [2; 6].

Фіскальна ефективність регуляторних функцій має оцінюватися за кількісними показниками, а саме:

— Рівень концентрації податкових надходжень в доходах (Рпн) — відображає рівень ефективності виконання завдань податкової політики на регіональних ринках, чим більше показник, тим ефективніше забезпечується дохідна частина регіонального бюджету

$$Рпн = ПН / ЗБ \quad (1),$$

де Рпн — рівень концентрації податкових надходжень в доходах;

ПН — сума податкових надходжень регіону;

ЗБ — сума доходів зведеного бюджету регіону.

— Коефіцієнт покриття податковими надходженнями витрат зведеного бюджету — показує фіскальну ефективність при здійсненні податкової політики, чим вище показник, тим більша ефективність податкової політики регіону.

$$Кпн = ПН / Врб \quad (2),$$

де Кпн — коефіцієнт покриття податковими надходженнями витрат зведеного бюджету;

ПН — сума податкових надходжень регіону;

Врб — сума витрат регіонального бюджету.

— Коефіцієнт виконання запланованих податкових надходжень — відображає ефективність здійснення адміністрування податків

на регіональному рівні, має дорівнювати одиниці.

Кзн = ПНф / ПНп, (3),

де Кзн — коефіцієнт виконання запланованих податкових надходжень;

ПНф ПНп — сума фактичних податкових, сума планових податкових надходжень.

— Коефіцієнт своєчасності — відображає відповідність надходжень до бюджету згідно зі встановленими строками сплати.

Ксн = ПНв / ПНн (4),

де Ксн — коефіцієнт виконання запланованих податкових надходжень;

ПНв, ПНн — сума вчасно отриманих податкових надходжень, сума несвоєчасно отриманих податкових надходжень.

— Рівень втрат доходів зведеного бюджету від пільгового оподаткування — дозволяє оцінити невикористані резерви підвищення ефективності податкової політики в регіоні.

Рв = (Пп / ЗБ) х 100% (5),

де Рв — рівень втрат доходів зведеного бюджету від пільгового оподаткування;

Пп — суми податкових пільг;

ЗБ — сума доходів зведеного бюджету регіону.

Додатково кількісна оцінка може супроводжуватися визначенням коефіцієнту якості сплати податків; обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на обслуговування державного боргу; рівня бюджетної заборгованості внаслідок наявної несплати податкових зобов'язань; рівня простроченої заборгованості бюджетних установ через їхнє недофінансування.

При оцінюванні ефективності регуляторної функції податкових інструментів у регіонах за регулюючою ознакою доцільно застосовувати [2; 6]:

Коефіцієнт еластичності податкових надходжень, що відображає відношення відсоткової зміни надходжень до відсоткової зміни бази оподаткування регіону. Значення коефіцієнту має дорівнювати одиниці, у іншому випадку, показник свідчить про нестабільність податкової політики.

Коефіцієнт ефективності використання податкових пільг підприємствами з інвестиціями, що показує відповідність сум податкових надходжень від здійснення діяльності підприємств регіону з інвестиціями до сум отриманих пільг з оподаткування підприємств з інвестиціями.

Коефіцієнт виробничої віддачі інвестицій підприємств з інвестиціями, що показує необхідність внесення коректив щодо реалізації завдань податкової політики з активізації інвестиційних процесів в регіональній економіці. Розраховується як відношення обсягів реалізованої продукції підприємств з інвестиціями до інвестицій, що інвестувало підприємство. Нормативне значення коефіцієнту має становити одиницю.

Коефіцієнт випередження обсягів реалізації, що враховує відношення темпів росту обсягів реалізованої продукції у суб'єктів малого підприємництва регіону, які використовують альтернативні системи оподаткування, з темпами росту обсягів реалізації у суб'єктів малого підприємництва на загальній системі оподаткування. Нормативним вважається значення показника більш одиниці.

Коефіцієнт випередження кількості зареєстрованих суб'єктів малого підприємництва, що свідчить про співвідношення темпів росту кількості зареєстрованих суб'єктів малого підприємництва, які використовують альтернативні системи оподаткування, до темпів росту кількості підприємств на загальній системі оподаткування. Нормативне значення має становити більше одиниці.

Разом із наведеними показниками оцінювання ефективності регуляторної функції, на рівні регіонів за необхідністю розраховуються коефіцієнт випередження кількості зайнятих; коефіцієнт випередження створення нових робочих місць. Наведені показники показують наскільки ефективно реалізується завдання податкової політики та відбувається стимулювання розвитку підприємництва, знижується безробіття та підвищується рівень зайнятості у регіоні.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Розглянуті показники оцінювання ефективності податкових інструментів можуть доповнюватися згідно з галузевою та регіональною специфікою. Їх застосування надає можливість виявляти основні недоліки реалізації податкової політики в регіонах. Розуміння реальної ситуації, що складається у системі оподаткування дозволить переглядати існуючу правову базу та створювати умови для ефективного функціонування регіональних ринків. Водночас стає можливим прийняття заходів по усуненню або зменшенню негативних наслідків ринкового саморегулювання, впровадження структурних зрушень економічній та соціальні сферах.

Сучасна практика управління має націлюватися на вироблення дієвих інструментів, що якісно вилине на функціонування регіональних ринків. Переглядаючи такі інструменти як види податків, склад платників податків, об'єкти

оподаткування, база оподаткування, податкові ставки; податкові пільги, досягаються певні стратегічні цілі податкової політики. Додержання норм та правил здійснення регуляторних функцій дозволять: створити завершену й повну систему реалізації податкової політики регіонів; забезпечити логічний та раціональний режим обчислення податків, податкових періодів, строки та порядок сплати податків, строки та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку. Все це посприяє появі нових дієвих інструментів та методів впливу на споживчий, підприємницький та інфраструктурний розвиток.

Література:

1. Архипова С.В. Проблема ефективності використання механізму податкових пільг для залучення іноземних інвестицій в Україну. Наукові праці ДНТУ. Серія економічна. 2007. С. 560—562.

2. Білецька Г.М., Кармаліта М.В., Куц М.О. та інші Гармонізація податкового законодавства: українські реалії: [монографія]. К.: Алерта, 2012. 222 с.

3. Иванов Ю.Б., Карпова В.В., Карпов Л.Н. Налоговый менеджмент: уч. пособие. Х.: ИД "ИНЖЭК", 2006. — 488 с.

4. Иванов Ю.Б., Тищенко А.Н. Современные проблемы налоговой политики. Харьков: ИНЖЭК, 2006. С. 238.

5. Іванов Ю.Б. Оподаткування та інноваційна діяльність / Ю.Б. Іванов / Інновації: проблеми науки і практики: монографія. Харків: ВД "ІНЖЕК", 2006. — 336 с.

6. Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні: монографія. Тернопіль: Картбланш, 2005. — 371 с.

7. Налогообложение: теории, проблемы, решения / В.П. Вишневский, А.С. Веткин, Е.Н. Вишневская и др.; под общ. ред. В.П. Вишневского. Донецк: ДонНТУ, ИЭП НАН Украины, 2006. 504 с.

8. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України Постанова КМУ від 20 серпня 2014 р. № 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text

9. Рикардо Д. Сочинения: Начала политической экономии и налогового обложения. Т. 1. М.: Госполитиздат, 1955. 236 с.

10. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 рок Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 142-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text

11. Ричард А. Масгрейв, Пегги Б. Масгрейв: Державні фінанси: теорія і практика. К.: ИД "Бюджет", 2009. 708 с.

References:

1. Arkhypova, S.V. (2007), "The problem of effective use of the mechanism of tax benefits to attract foreign investment in Ukraine", Naukovi pratsi DNTU, pp. 560—562.

2. Bilets'ka, H.M., Karmalita, M.V. and Kuts, M.O. (2012), Harmonizatsiya podatkovoho zakonodavstva: ukrayins'ki realiyi [Harmonization of tax legislation: Ukrainian realities], Alerta, Kyiv, Ukraine.

3. Yvanov, Yu.B., Karpova, V.V. and Karpov, L.N. (2006), Nalohovyy menedzhment [Tax management], YNZhEK, Kharkiv, Ukraine.

4. Yvanov, Yu.B. and Tyshchenko A.N. (2006), Sovremennye problemy nalohovoy polytyky [Modern problems of tax policy], YNZhEK, Kharkiv, Ukraine.

5. Ivanov, Yu. B. (2006), "Taxation and innovation", Innovatsiyi: problemy nauky i praktyky [Innovations: problems of science and practice], INZhEK, Kharkiv, Ukraine.

6. Krysovatyy, A.I. (2005), Teoretyko-orhanizatsiyni dominanty ta praktyka realizatsiyi podatkovoyi polityky v Ukrayini [Theoretical and organizational dominants and practice of tax policy implementation in Ukraine], Kartblansh, Ternopil', Ukraine.

7. Vyshnevskyy, V.P., Vetkyn, A.S. and Vyshnevskaya, E.N (2006), Nalohooblozhenye: teoryy, problemy, reshenyya [Taxation: theories, problems, solutions], DonNTU, Donetsk, Ukraine.

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the Regulation on the Ministry of Finance of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text (Accessed 10 Sept 2021).

9. Rykardo, D. (1955), Sochynenyya: Nachala polytycheskoy ekonomyy y nalohovoho oblozhenyya [Essays: The beginnings of political economy and taxation], Hospolytyzdat, Moscow, Russia.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "Strategy for reforming the public financial management system for 2017—2020", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text (Accessed 10 Sept 2021).

11. Mashreyv, R. A. and Mashreyv, P. B. (2009), Derzhavni finansy: teoriya i praktyka [Public finance: theory and practice], Biudzhet, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2021 р.

УДК 338:658

О. М. Кватирко,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-0773-4237

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.18.62

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ВИКОРИСТАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ЛІСОВОГО СЕКТОРУ РЕГІОНУ

O. Kvatyrko,
Postgraduate student, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

ECOLOGICAL AND ECONOMIC BASES OF FORMATION OF MECHANISMS FOR USING COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE FOREST SECTOR OF THE REGION

У статті обгрунтовується авторський підхід стосовно підвищення результативності використання конкурентних переваг лісового сектору регіону в умовах реформування системи управління лісовим господарством та поглиблення децентралізації влади і реформи місцевого самоврядування. Встановлено, що конкурентні переваги суб'єктів лісогосподарського підприємництва можуть бути використані на основі формування механізмів, які охоплюватимуть комплекс методів, способів та інструментів бюджетно-податкового та фінансово-кредитного спрямування, а також сучасні інституціональні форми встановлення партнерських відносин між постійними лісокористувачами, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного підприємництва. Доведено, що формування таких механізмів має базуватися на еколого-економічних засадах, які передбачають дотримання вимог вітчизняного екологічного законодавства та міжнародних природоохоронних конвенцій щодо розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу та підвищення рівня комплексності використання деревної та недеревної сировини. У статті проаналізовано основні фінансово-економічні показники, показники ефективності виробництва окремих товарних груп продукції лісопереробки, показники ефективності роботи деревообробних підрозділів, показники використання персоналу на лісогосподарських підприємствах Волинського обласного управління лісового та мисливського господарства. Встановлено основні тенденції сплати податків та зборів до Державного бюджету України та місцевих бюджетів Волинської області, а також проаналізовано динаміку надходжень зборів та платежів до публічних позабюджетних фондів, зокрема єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Виявлено основні передумови зміни показника чистого прибутку на 1 га площі лісових земель в розрізі державних лісогосподарських підприємств Волинської області у 2015—2019 роках. Обгрунтовано механізм підвищення рівня концентрації капітальних інвестицій у модернізацію та реконструкцію основного капіталу лісовирощування, лісозаготівель, транспортування та переробки деревини на основі імплементації партнерських відносин між постійними лісокористувачами, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного підприємництва шляхом кластеризації та асоціативної взаємодії.

The article substantiates the author's approach to improving the effectiveness of using the competitive advantages of the forest sector of the region in the context of reforming the forestry management system and deepening the decentralization of power and Local Self-Government Reform. It is established that the competitive advantages of forest entrepreneurship entities can be used based on the formation of mechanisms that will cover a set of methods, methods and tools of budget-tax and financial-credit directions, as well as modern institutional forms of establishing partnerships between permanent forest users, local self-government bodies and private entrepreneurship entities. It is proved that the formation of such mechanisms should be based on ecological and economic principles that provide for compliance with the requirements of domestic environmental legislation and international environmental conventions on the expanded reproduction of forest resource potential and increasing the level of complexity of the use of wood and non-wood raw materials. The article analyses the main financial and economic indicators, production efficiency indicators of certain commodity groups of wood processing products, performance indicators of woodworking units, indicators of personnel use at forestry enterprises of the Volyn Regional Department of Forestry and Hunting. The main trends in the payment of taxes and fees to the state budget of Ukraine and local budgets of the Volyn region are established, and the

dynamics of receipts of fees and payments to public extra-budgetary funds, in particular the single contribution to mandatory state social insurance, is analysed. The main prerequisites for changes in the net profit indicator per 1 ha of forest land area in the context of state forestry enterprises of the Volyn region in 2015—2019 are revealed. The mechanism of increasing the level of concentration of capital investments in the modernization and reconstruction of the fixed capital of forestry, logging, transportation and processing of wood based on the implementation of partnerships between permanent forest users, local self-government bodies and private business entities through clustering and associative interaction is substantiated.

Ключові слова: конкурентні переваги, лісовий сектор, постійні лісокористувачі, деревообробні підрозділи, основний капітал, ефективність.

Key words: competitive advantages, forest sector, permanent forest users, woodworking divisions, fixed capital, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Лісовий сектор відіграє вагому роль у розвитку регіональних господарських комплексів як у частині забезпечення прийнятних темпів соціально-економічного розвитку, так і в частині створення умов для екологічної стійкості природних комплексів та збереження довкілля. У багатолісних адміністративних районах державні лісогосподарські підприємства виступають чи не основними суб'єктами господарювання, які забезпечують необхідні для розширеного відтворення продуктивних сил регіону темпи і масштаби ділової активності. Значною мірою саме ці підприємства є точками потенційного соціально-економічного піднесення регіональних утворень. Основною передумовою ефективної виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів є їх конкурентні переваги, які зумовлені високим рівнем лісистості території, значною часткою стиглих деревостанів у віковій структурі лісового фонду, відносно розвиненою матеріально-технічною базою лісовирощування, лісозаготівель та переробки деревини, значними потенційними можливостями розбудови індустрії рекреаційного лісокористування на основі ефективнішого залучення у відтворювальний процес несировинних корисностей лісу. Водночас такі конкурентні переваги не повною мірою використовуються через відсутність сучасних механізмів бюджетно-податкового та фінансово-кредитного забезпечення діяльності державних лісогосподарських підприємств, що не дає їм можливості ефективніше залучати деревну та недеревну сировину, а також несировинні корисності лісу у відтворювальний процес. Враховуючи високий рівень вагомості лісів у забезпеченні екологічної стабільності навколишнього природного середовища, названі механізми використання конкурентних переваг лісового сектору регіону мають базуватися на відповідних еколого-економічних засадах, які сформують умови для повноцінного використання усіх складових лісоресурсного потенціалу у господарському обігу при обов'язковому дотриманні вимог міжнародного та вітчизняного природоохоронного законодавства, а також базових положень окремих конвенцій ЄС, які регламентують розвиток лісового господарства, а також його інтеграцію з іншими ланками господарського комплексу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В умовах прискорення інституціонального переформатування системи управління лісовим господарством та поглиблення реформи децентралізації влади необхідність використання конкурентних переваг державних лісогосподарських підприємств набуває нової актуальності, що знаходить своє відображення у працях вітчизняних вчених. Необхідність ефективнішого використання конкурентних переваг лісогосподарських підприємств зумовлена значною мірою численними екзогенними та ендогенними викликами, які стоять перед лісовим сектором національної економіки, в тому числі і в частині посилення впливу процесів господарського освоєння лісоресурсного потенціалу на розвиток об'єднаних територіальних громад. Розробленню методичного інструментарію виявлення конкурентних переваг лісогосподарських підприємств та формуванню механізмів їх використання присвячені праці О. Горохівського, І. Дишко, Б. Колісника, С. Коляденко, О. Максимець, А. Торосова, О. Шубалого [1—6]. На думку О. Шубалого та О. Горохівського, в умовах ринкових відносин та обмеженості можливостей держави щодо забезпечення повноцінного фінансування усіх сфер діяльності державних лісогосподарських підприємств важливого значення набуває пошук шляхів самостійного виживання цих струк-

тур на основі реальної оцінки їх конкурентної позиції на ринку та обгрунтування адекватних рішень відповідно до поточної та перспективної ринкової кон'юнктури [6, с. 62]. Тобто саме використання конкурентних переваг лісогосподарських підприємств — базова передумова покращення ефективності використання лісоресурсного потенціалу, який передано їм у постійне користування.

Деякі вчені розроблення та застосування сучасних механізмів використання конкурентних переваг лісового господарства, а також формування набору стратегічних пріоритетів підвищення конкурентоспроможності державних лісогосподарських переваг пов'язують із застосуванням сучасного математичного інструментарію їх порівняльного оцінювання з метою визначення рівня ефективності їх використання в розрізі державних лісогосподарських підприємств відповідного регіону чи економічного району. Так, Б. Колісник та О. Шубалий переконані, що для дослідження конкурентних переваг та вибору конкурентних стратегій роботи підприємств, що функціонують у сфері лісового господарства, потрібно враховувати сукупність різноманітних факторів — від оцінки ресурсної забезпеченості до результативності заходів охорони лісових ресурсів. Тому для визначення конкурентних переваг у процесі вибору конкурентних стратегій роботи підприємств зазначеної галузі актуальним є проведення комплексного порівняльного оцінювання на основі використання індексного методу [2, с. 88]. Комплексне оцінювання ефективності використання конкурентних переваг лісогосподарськими підприємствами в розрізі постійних лісокористувачів окремого регіону якраз і виступає передумовою для застосування антикризових заходів стосовно тих господарських структур, які відзначаються найнижчими рівнями ефективності використання конкурентних переваг. Натомість підприємства, які відзначаються підвищеним рівнем ефективності використання конкурентних переваг, мають отримати пряму та непряму державну допомогу для забезпечення подальшого розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу.

Існують і інші підходи щодо використання конкурентного потенціалу (конкурентних переваг) суб'єктів лісогосподарського підприємництва, які базуються на обгрунтуванні необхідності вибору модельних підприємств для визначення бази порівняння щодо рівня ефективності використання конкурентних переваг і відповідно забезпечення належного рівня конкурентоспроможності лісового сектору регіону в цілому. На думку вчених Українського НДІ лісового господарства і агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького, відбір модельних підприємств за рівнем конкурентного потенціалу проводять з урахуванням певних методичних вимог, які враховують: групу показників природного потенціалу підприємства, оскільки обсяг та якість наявних лісових ресурсів, передусім, визначає фактор привабливості інвестицій у підприємства лісового господарства; окремі показники для кожної із груп відбирають відповідно до встановленої в лісовій галузі форм фінансової, економічної та статистичної звітності, що дає змогу оперувати об'єктивними вхідними даними й отримувати відповідні кінцеві результати [5, с. 112]. З вищеприведеного випливає, що необхідною передумовою комплексної порівняльної оцінки рівня конкурентоспроможності постійних лісокористувачів та визначення пріоритетів підвищення ефективності використання конкурентних переваг лісогосподарських підприємств виступає аналіз основних фінансово-економічних показників, показників виробництва окремих товарних груп продукції лісопереробки, ефективності роботи деревообробних підрозділів, показників використання персоналу лісогосподарських підприємств. Водночас в умовах поглиблення децентралізації влади зростає роль постійних лісокористувачів в частині збільшення надходжень до місцевих бюджетів, тому динаміка надходжень податків та інших фіскальних платежів до публічних бюджетних та позабюджетних фондів місцевого рівня виступає вагомою складовою використання конкурентних переваг суб'єктів лісогосподарського підприємництва.

Саме на основі результатів такого аналізу стане можливим адекватний підбір механізмів ефективнішого використання конкурентних переваг постійних лісокористувачів з врахуванням наявних екологічних обмежень та обмежень, які випливають з результатів базового лісовпорядкування та результатів лісопаталогічних обстежень. Водночас конкурентні переваги лісового сектору регіону визначаються рівнем використання конкурентних переваг постійних лісокористувачів даного регіону.

ЦІЛІ СТАТТІ

Цілями статті є обгрунтування доцільності врахування фактору конкурентних переваг державних лісогосподарських підприємств під час реалізації основних пріоритетів національної лісової політики, розроблення еколого-

Таблиця 1. Основні фінансово-економічні показники роботи підприємств Волинського ОУЛМГ за 2015—2019 рр.

Показники	Роки					Відхилення 2019 р. до 2015 р.	
	2015	2016	2017	2018	2019	Абсол., +, -	Віднос., %
Сума активів, тис. грн	271103	297816	362674	418212	408139	137036	50,5
Власний капітал, тис. грн	168411	180776	185361	185963	174171	5760	3,4
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	699869	826930	966726	1253759	1075553	375684	53,7
Чистий прибуток, тис. грн	85569	45980	23404	24214	12968	-72601	-84,8
Капітальні інвестиції, усього, тис. грн, у т.ч.:	50564	51707	48719	73885	27052	-23512	-46,5
з них питома вага на придбання основних засобів, %	62,8	60,1	62,0	55,7	26,9	-35,9	-57,2
Коефіцієнт фінансової стійкості (> 1)	1,64	1,54	1,05	0,80	0,74	-0,90	-54,6
Коефіцієнт поточної ліквідності (покриття) (> 1)	1,38	1,02	0,97	0,75	0,81	-0,56	-41,0
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,46	0,47	0,49	0,47	0,52	0,06	12,5
Коефіцієнт відношення капітальних інвестицій до амортизації	2,42	2,01	1,45	2,24	0,67	-1,7	-72,4
Показники у розрахунку на 1 куб. м заготовленої деревини							
Сума активів, грн	257,6	270,6	284,8	296,0	330,5	73	28,3
Власний капітал, грн	160,0	164,2	145,5	131,6	141,0	-19	-11,9
Чистий дохід від реалізації продукції, грн	664,9	751,2	759,1	887,4	870,9	206	31,0
Чистий прибуток, грн	81,3	41,8	18,4	17,1	10,5	-71	-87,1
Капітальні інвестиції, грн	48,0	47,0	38,3	52,3	21,9	-26,1	-54,4

Джерело: розраховано за даними Волинського ОУЛМГ.

економічних засад формування бюджетно-податкових та фінансово-кредитних механізмів використання конкурентних переваг лісового сектору регіону як важливої передумови соціально-економічного піднесення територіальних утворень та населених пунктів з врахуванням наслідків поглиблення інституціональної трансформації системи управління лісовим господарством та поглиблення реформи децентралізації влади.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Волинська область відноситься до найбільш заліснених регіонів України. Державні лісогосподарські підприємства, які підпорядковані Волинському обласному управлінню лісового та мисливського господарства (Волинському ОУЛМГ), є основними лісокористувачами. Державні лісогосподарські підприємства відіграють важливу роль в соціально-економічному піднесенні адміністративних районів та об'єднаних територіальних громад, забезпечуючи прийнятний рівень ділової активності для підприємницького сектору та необхідний рівень зайнятості місцевого населення і виступаючи одними з основних платників податків та інших обов'язкових платежів до місцевих бюджетів.

За період 2015—2019 років загалом по Волинському ОУЛМГ спостерігаються позитивні зрушення в динаміці основних фінансово-економічних показників (табл. 1). Зокрема у 2019 році порівняно з 2015 роком сума активів по підприємствах Волинського ОУЛМГ зросла на 13,7 млн грн або на 50,5%. Це пов'язано з тим, що у 2017—2019 роках національна економіка загалом і лісовий сектор зокрема поступово подолала стагнаційну фазу розвитку, яка була зумовлена політичною нестабільністю 2014—2015 років.

Зокрема сума активів лісогосподарських підприємств Волинського ОУЛМГ у 2015 році становила — 27,1 млн грн, у 2017 році — 36,3 млн грн, у 2019 році — 40,8 млн грн. Причиною є те, що з року в рік спостерігається зростання цін на сировину — деревину, а також інших елементів витрат через високий рівень інфляції (близько 10% на рік), що збільшило обсяг загального грошового обороту. Підприємства до 2019 року також інвестували значні кошти в розширене оновлення основних засобів, що також сприяло зростанню активів.

Значний детермінуючий вплив на позитивну динаміку активів лісогосподарських підприємств справило пожвавлення ділової активності на ринку деревини, а також прискорені темпи модернізації та реконструкції основних

засобів на окремих господарюючих суб'єктах.

На відміну від прискорених темпів приросту активів в динаміці власного капіталу лісогосподарських підприємств Волинського ОУЛМГ не спостерігається таких темпів зростання. Зокрема, у 2019 році порівняно з 2015 роком сума власного капіталу збільшилася на 5,8 млн грн або на 3,4%. Зростання обсягів заготівлі без відповідного росту рентабельності не дозволяє наростити прибутки, а відтак і накопичити власний капітал.

Підтвердженням відсутності стійкого висхідного тренду в реальній величині власного капіталу державних лісогосподарських підприємств Волинської області є динаміка власного капіталу на 1 куб. м заготовленої деревини у 2015—2019 роках. Зокрема даний показник у 2015 році складав 160 грн, у 2017 році — 145,5 грн, у 2019 році — 141 грн. У 2019 році порівняно з 2015 роком власний капітал на 1 куб. м заготовленої деревини зменшився на 19 грн або на 11,9%. Зменшення даного показника пов'язано з тим, що через зниження прибутку власний капітал практично не змінюється, або знижується, а обсяги заготівлі деревини порівняно з 2015 роком зростали.

Попри повільний приріст власного капіталу, у динаміці чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт і послуг) загалом спостерігається висхідна тенденція. У 2019 році порівняно з 2015 роком чистий дохід від реалізації продукції лісогосподарських підприємств, підпорядкованих Волинському ОУЛМГ, збільшився на 375,7 млн грн або на 53,7%. У 2015 році чистий дохід від реалізації продукції в цілому по Волинському ОУЛМГ становив 699,8 млн грн, у 2017 році — 966,7 млн грн, у 2019 році — 1075 млн грн.

Причиною такої ситуація стало налагодження конкурентних умов продажу деревини, збільшення обсягів реалізації товарів, робіт і послуг, а також позитивна цінова динаміка на цільовому ринку. Підтвердженням реального зростання величини чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт і послуг) є динаміка чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт і послуг) на 1 куб. м заготовленої деревини.

Попри зростання величини чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт і послуг) у 2015—2019 роках, у динаміці чистого прибутку спостерігається в цілому низхідний тренд. Зокрема, у 2019 році порівняно з 2015 роком чистий прибуток підприємств Волинського ОУЛМГ зменшився на 72,6 млн або 84,8%. Це пов'язано з тим, що з року в рік спостерігається зростання величини матеріальних витрат, що призводить до збільшення затратності готової продукції (товарів, робіт та послуг) і в кінцевому підсумку це веде до зменшення величини чистого прибутку.

У зв'язку зі скороченням величини чистого прибутку в останні роки часового горизонту, що аналізується, за період 2015—2019 років має місце поступове скорочення суми фінансування капітальних інвестицій. У 2015 році сума фінансування капітальних інвестицій становила 50,6 млн грн, у 2017 році — 48,7 млн грн, у 2019 році — 27 млн грн. Це є негативним моментом, оскільки уповільнює процеси оновлення та модернізації основного капіталу лісовирощування, лісозаготівель, транспортування та первинної переробки деревини.

Варто також усунути негативну тенденцію в динаміці частки капітальних інвестицій, які спрямовуються на придбання основних засобів. У 2015 році частка капітальних інвестицій, які спрямовувалися на придбання основних засобів становила 62,8%, у 2017 році — 62,0%, у 2019 році — 26,9%. Загалом у 2019 році порівняно з 2015 роком даний показник зменшився на 57,2%. Тобто в останні роки часового горизонту, що аналізується, спостерігається зменшення частки капітальних видатків на придбання основних засобів, тобто має місце домінуюче фінансування утримання та експлуатації діючого обладнання і як правило обладнання, яке відпрацювало термін експлуатації.

Підтвердженням необхідності кардинального переломлення негативного тренду у фінансуванні капітальних інвестицій є також динаміка показника величини капітальних інвестицій на 1 куб. м заготовленої деревини. Значною мірою інвестиційні можливості державних лісогосподарських підприємств Волинського ОУЛМГ є обмеженими через введення мораторію на експорт необробленої деревини, що позбавило підприємства можливості отримання додаткових доходів. Фактично введення інституціональних обмежень на експорт необробленої деревини підірвало інвестиційний потенціал державних лісогосподарських підприємств.

Підтвердженням необхідності трансформації системи регуляторного впливу держави на діяльність державних лісогосподарських підприємств в частині залучення фінансових ресурсів є низхідна динаміка коефіцієнту фінансової стійкості. У 2015 році коефіцієнт фінансової стійкості становив 1,64, у 2016 році — 1,54, у 2017 році — 1,05, у 2018 році — 0,80, у 2019 році — 0,74. Низхідний тренд в динаміці коефіцієнта фінансової стійкості свідчить про

те, що виникають ризики стосовно здатності державних лісогосподарських підприємств загалом по ОУЛМГ залишатися платоспроможними в довгостроковій перспективі. Також низхідний тренд у 2015—2019 роках спостерігається в динаміці коефіцієнта поточнох ліквідності. Якщо у 2015 році цей показник становив 1,38, у 2016 році — 1,02, у 2017 році — 0,97, то у 2019 році — 0,81. Фактично у 2019 році порівняно з 2015 роком коефіцієнт поточної ліквідності зменшився на 0,56 або на 41%. Виходячи з того, що нормативне значення коефіцієнта поточної ліквідності становить 1—3, значення цього показника у 2017—2019 роках свідчать про наявність проблем, пов'язаних з платоспроможністю, адже оборотних активів недостатньо для того, щоб вчасно відповідати за поточними зобов'язаннями.

Свідченням уповільнених темпів модернізації та оновлення основного капіталу державних лісогосподарських підприємств Волинського ОУЛМГ є динаміка коефіцієнту зносу основних засобів. У 2015 році цей показник становив 0,46, у 2017 році — 0,49, у 2019 році — 0,52. Тобто у 2019 році порівняно з 2015 роком коефіцієнт зносу основних засобів збільшився на 0,06 або на 12,5%. Це свідчить про підвищення рівня спрацьованості основних засобів, що негативним чином відображається на ефективності виробничо-господарської діяльності загалом та енергомісткості виробництва зокрема. Уповільнення темпів оновлення основних засобів означає додаткові видатки на утримання та експлуатацію виробничого устаткування у зв'язку з необхідністю здійснення капітального ремонту. В іншої сторони, це обмежує можливості підприємств щодо придбання нового обладнання для потреб лісовирощування, лісозаготівель та транспортування і переробки деревини.

Занепокоєння викликає суттєве зменшення за період 2015—2019 років коефіцієнту відношення капітальних інвестицій до амортизаційного фонду. Інтенсивне зменшення показника відношення капітальних інвестицій до амортизаційного фонду свідчить про відсутність позитивних зрушень в частині розширеного відтворення основних засобів. Якщо така тенденція в динаміці даного показника збережеться, то прогнозовано можна очікувати зростання рівня спрацювання основного капіталу власне лісового господарства і основного капіталу переробки деревини.

Свідченням позитивних зрушень у виробничо-господарській діяльності державних лісогосподарських підприємств Волинського ОУЛМГ загалом є збільшення обсягів заготівель лісопродукції у 2015—2019 роках. Зокрема, у 2015 році було заготовлено лісопродукції 1052,5 тис. куб. м, у 2017 році — 1273,5 тис. куб. м, у 2019 році — 1234,9 тис. куб. м. Тобто у 2019 році порівняно з 2015 роком обсяги заготівель лісопродукції збільшилися на 182,4 тис. куб. м або на 17,3%. Отже, має місце збільшення обсягів заготівлі деревини у натуральному вираженні, що свідчить про реальні позитивні зрушення в секторі державних лісогосподарських підприємств Волинської області. В основному зростання обсягів заготівлі лісопродукції по підприємствах Волинського ОУЛМГ у 2015—2019 роках забезпечувалося за рахунок збільшення обсягів заготовлення лісопродукції в порядку здійснення рубок догляду. Так, обсяг заготівлі лісопродукції від рубок догляду у 2015 році становив 379,1 тис. куб. м, у 2017 році — 672,4 тис. куб. м, у 2019 році — 781,5 тис. куб. м. Тобто у 2019 році порівняно з 2015 роком обсяг заготівлі лісопродукції від рубок догляду збільшився на 402,3 тис. куб. м або на 106,1%.

В умовах обмеженості бюджетного фінансування потреб лісового господарства функціонування переробних підрозділів на базі державних лісогосподарських підприємств виступає запорукою зміцнення господарської та фінансової самодостатності цих суб'єктів господарювання і дає можливість накопичувати ресурси для фінансування процесів лісовідновлення та здійснення інших лісогосподарських заходів. Державні лісогосподарські підприємства Волинської області порівняно з підприємствами інших багатолісних регіонів завжди відзначалися потужною матеріально-технічною базою лісопереробки.

У 2015—2018 роках спостерігається чітко виражена висхідна тенденція в динаміці переробки деревини як у натуральному, так і у вартісному вираженні. У 2015 році було перероблено 252,7 тис. куб. м деревини, у 2017 році — 384,7 тис. куб. м, у 2019 році — 388,1 тис. куб. м (табл. 2). Тобто у 2019 році порівняно з 2015 роком обсяги переробки деревини в натуральному вираженні збільшилися на 135,4 тис. куб. м або на 53,6%. У вартісному вираженні обсяги переробки деревини на базі державних лісогосподарських підприємств Волині у 2019 році порівняно з 2015 роком збільшилися на 149,2 млн грн або в 1,8 рази.

Також загалом по Волинському ОУЛМГ у 2019 році порівняно з 2015 роком збільшилися обсяги виробництва продукції деревообробних підрозділів на 215,5 млн грн або на 90,1%. Тобто, попри кризові явища в національні еконо-

Таблиця 2. Аналіз ефективності роботи деревообробних підрозділів Волинського ОУЛМГ за 2015—2019 рр.

Показники	Роки					Відхилення 2019 р. до 2015 р.	
	2015	2016	2017	2018	2019	Абсол., +, -	Віднос., %
Перероблено деревини							
куб. м	252734	305595	384681	422931	388096	135362	53,6
вартість, тис. грн	81189,4	147249	220393	259766	230435	149246	183,8
Обсяг виробництва продукції, тис. грн	239328	324261	443205	539784	454847	215520	90,1
Рентабельність, %	45,2	23,3	9,3	8,2	3,2	-42,047	-93,0
Середньомісячна заробітна плата працівників, грн	3971	5731	7046	8479	8834	4863	122,5
Вихід продукції з 1 куб. м переробленої деревини, грн	947	1061	1152	1276	1172	225	23,8
Матеріаломісткість продукції, грн	0,34	0,45	0,50	0,48	0,51	0,17	49,3

Джерело: розраховано за даними Волинського ОУЛМГ.

міці, державні лісогосподарські підприємства Волинської області суттєво збільшили обсяги виробництва на основі переробки деревини. Це дало можливість постійним лісокористувачам суттєво збільшити прибутки і наростити обсяги капітальних вкладень в оновлення основних засобів, а також покращити фінансування процесів ведення лісового господарства, зокрема в частині впровадження сучасних інноваційних методів лісовирощування та охорони лісів від шкідників та хвороб.

Однак як і в ситуації із заготівлею лісопродукції вирішальний вплив на показники прибутковості здійснив високий рівень затратності у виробництві готової продукції. Тому, починаючи з 2015 року і завершуючи 2019 роком спостерігалась чітка тенденція до зниження рівня рентабельності виробництва деревообробних підрозділів державних лісогосподарських підприємств Волинського ОУЛМГ. Зокрема, у 2015 році рентабельність переробки деревини становила 45,2%, у 2017 році — 9,3%, у 2019 році — 3,2%. Тобто перманентне зростання вартості енергоносіїв та високий рівень податкового навантаження призвели до суттєвого зниження рівня прибутковості переробки деревини, що уповільнює процеси формування внутрішніх джерел інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції основних засобів, а також вчасного поповнення оборотних засобів з метою забезпечення безперебійності виробничого процесу.

Про позитивні тенденції в частині впровадження продуктових та процесних інновацій у діяльність деревообробних підрозділів свідчить підвищення рівня виходу продукції з 1 куб. м переробленої деревини. Зокрема, у 2015 році цей показник становив 947 грн, у 2017 році — 1152 грн, у 2019 році — 1172 грн. Загалом у 2019 році порівняно з 2015 роком вихід продукції з 1 куб. м переробленої деревини збільшився на 225 грн або на 23,8%. Водночас занепокоєння викликає зростання матеріаломісткості продукції деревообробних підрозділів.

Також спостерігаються позитивні тенденції в динаміці середньомісячної заробітної плати працівників деревообробних підрозділів державних лісогосподарських підприємств Волинської області у 2015—2019 роках.

Основними номенклатурними позиціями (товарними групами) продукції лісопереробки державних лісогосподарських підприємств Волинської області є:

Таблиця 3. Аналіз ефективності виробництва окремих товарних груп продукції лісопереробки по Волинському ОУЛМГ за 2015—2019 рр.

Показники	Роки					Відхилення 2019 р. До 2015 р.	
	2015	2016	2017	2018	2019	Абсол., +, -	Віднос., %
Пиломатеріали							
- виробництво, тис. м3	15,0	24,0	32,5	43,2	39,5	24,5	163,3
- рентабельність, %	28,1	24,7	11,6	17,2	6,0	-22,1	-78,7
Заготовки для європіддонів							
- виробництво, тис. м3	83,9	93,2	116,3	122,2	107,8	23,9	28,4
Товари побутової хімії							
- виробництво, тонн	6,0	10,0	17,3	16,5	19	13	216,7
- рентабельність, %	4,8	20,2	8,1	2,0	6,4	1,6	33,5
Консерви плодоовочеві							
- виробництво, туб	3363,3	3582,1	1348,4	1059,8	1068,5	-2294,8	-68,2
- рентабельність, %	24,4	31,6	6,7	7,7	4,0	-20,4	-83,7

Джерело: розраховано за даними Волинського ОУЛМГ.

Таблиця 4. Аналіз використання персоналу на державних лісогосподарських підприємствах, підпорядкованих Волинському ОУЛМГ за 2015—2019 рр.

Показники	Роки					Відхилення 2019 р. до 2015 р.	
	2015	2016	2017	2018	2019	Абсол., +, -	Віднос., %
Усі види діяльності							
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	2850	3047	3117	3143	2855	5	0,2
Фонд оплати праці штатних працівників, тис. грн	157431	241664	299180	377179,4	341794	184363	117,1
Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн	4603	6609	7999	10001	9976	5373	116,7
Лісове господарство							
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	2624	2662	2675	2650	2411	-213	-8,1
Фонд оплати праці штатних працівників, тис. грн	146616	215077	261347	325100	292803	146187	99,7
Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн	4656	6733	8142	10223	10120	5464	117,4
Промисловість							
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	226	385	442	493	444	218	96,5
Фонд оплати праці штатних працівників, тис. грн	10814,5	26587,6	37832,4	52079,4	48990,8	38176,3	353,0
Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн	3988	5755	7133	8803	9195	5207	130,6

Джерело: розраховано за даними Волинського ОУЛМГ.

1) пиломатеріали; 2) заготовки для європіддонів; 3) товари побутової хімії; 4) консерви плодоовочеві. У динаміці виробництва пиломатеріалів на базі державних лісогосподарських підприємств за період 2015—2019 років загалом спостерігається висхідна тенденція. Це є позитивним явищем, оскільки свідчить про зростання виробництва продукції з високою доданою вартістю. У 2015 році державні лісогосподарські підприємства Волинського ОУЛМГ виробляли 15,0 тис. куб. м пиломатеріалів, у 2016 році — 24,0 тис. куб. м, у 2017 році — 32,5 тис. куб. м, у 2018 році — 43,2 тис. куб. м, у 2019 році — 39,5 тис. куб. м (табл. 3). У 2019 році порівняно з 2015 роком обсяг виробництва пиломатеріалів виріс на 24,5 тис. куб. м або в 1,6 рази.

Попри домінуючу в динаміці виробництва пиломатеріалів висхідну тенденцію в динаміці рентабельності виробництва зазначеної товарної групи лісопереробного виробництва в цілому спостерігається низхідний тренд. Так, у 2015 році рентабельність виробництва пиломатеріалів загалом по підприємствах Волинського ОУЛМГ становила 28,1%, у 2017 році — 11,6%, у 2019 році — 6%. Таке стрімке зниження рентабельності виробництва такої товарної групи лісопереробного виробництва зумовлено певним зростанням рівня матеріаломісткості та енергомісткості виробництва. Вирішити проблему підвищення рівня прибутковості виробництва пиломатеріалів у секторі державних лісогосподарських підприємств Волинської області стане можливим за умови масштабної модернізації та реконструкції деревообробного обладнання.

Синхронно з виробництвом пиломатеріалів спостерігається висхідна тенденція також в динаміці виробництва заготовок для європіддонів у 2015—2019 роках. У 2015 році на деревообробних підрозділах лісогосподарських підприємств, які підпорядковані Волинському ОУЛМГ, вироблялося 83,9 тис. куб. м європіддонів, у 2017 році — 116,3 тис. куб. м, у 2019 році — 107,8 тис. куб. м. Зростання обсягів виробництва європіддонів в останні роки пов'язане з необхідністю нарощення обсягів валютної виручки.

З метою диверсифікації виробничої програми деревообробних цехів державних лісогосподарських підприємств Волинської області в останні роки спостерігається нарощення обсягів виробництва товарів побутової хімії. Прикметною рисою виробництва продукції лісопереробки на державних лісогосподарських підприємствах Волинської області є виробництво плодоовочевих консервів. Однак за період 2015—2019 років у динаміці виробництва даної товарної групи спостерігається загалом низхідна тенденція. Державні лісогосподарські підприємства Волинського ОУЛМГ мають

значний потенціал у частині нарощення потужностей по виробництву плодоовочевих консервів.

Основною продуктивною силою діяльності державних лісогосподарських підприємств є персонал. Тому одним з основних пріоритетів діяльності державних регуляторних органів, які функціонують у системі управління лісовим господарством, та менеджменту державних лісогосподарських підприємств є посилення мотиваційних чинників у діяльності різноманітних категорій персоналу задля підвищення ефективності використання ресурсно-виробничого потенціалу та максимізації прибуткових надходжень. За період 2015—2019 років у динаміці середньооблікової кількості штатних працівників державних лісогосподарських підприємств не спостерігалося чітко вираженої тенденції.

Тенденція зростання середньооблікової чисельності штатних працівників у 2016—2018 роках не отримала продовження у 2019 році. Загалом у 2019 році порівняно з 2015 роком середньооблікова кількість штатних працівників зросла на 0,2% (табл. 4). Зниження фонду оплати праці штатних працівників держаних лісогосподарських підприємств порівняно з 2018 роком було місце у 2019 році у зв'язку зі скороченням кількості штатних працівників на 288 осіб.

Перспективи зростання фонду оплати праці штатних працівників державних лісогосподарських підприємств напряму залежать від підвищення результативності використання деревної та недеревної складових лісоресурсного потенціалу, а також пов'язані із виходом на нові ринки збуту із продукцією з високою доданою вартістю. Значні резерви щодо збільшення фонду оплати праці штатних працівників пов'язані з підвищенням рівня комплексності лісокористування, зокрема через ефективніше здійснення побічного лісокористування, розбудову індустрії мисливського господарства та результативніше використання несировинних корисностей лісів.

Прискореними темпами за період 2015—2019 років відзначається зростання середньомісячної заробітної плати штатних працівників. Якщо у 2015 році середньомісячна заробітна плата штатних працівників у секторі державних лісогосподарських підприємств Волинської області становила 4603 грн, у 2017 році — 7999 грн, у 2019 році — 9976 грн. Загалом рівень середньомісячної заробітної плати штатних працівників державних лісогосподарських підприємств випереджає середній рівень середньомісячної заробітної плати по адміністративних районах Волинської області.

Якщо розглянути динаміку середньооблікової кількості штатних працівників державних лісогосподарських підприємств в розрізі зайнятих у сфері лісового господарства та промислового виробництва, то чітко викристалізовується наступна картина: у лісовому господарстві у 2019 році порівняно з 2015 роком середньооблікова кількість штатних працівників зменшилася, а у сфері промисловості (промисловий сегмент державних лісогосподарських підприємств) — збільшилася. Треба зазначити, що зменшення відбулося у 2019 році порівняно з 2018 роком. Тобто зменшення зайнятих відбулося у сировинному сегменті діяльності державних лісогосподарських підприємств у зв'язку з підвищенням рівня автоматизації та механізації робіт по лісовирощуванню та по лісозаготівельних роботах.

Водночас у промисловому сегменті у 2019 році порівняно з 2015 роком середньооблікова кількість штатних працівників збільшилася на 218 осіб або на 96,5%. Це пов'язано з тим, що в останні роки на ряді лісогосподарських підприємств були введені додаткові лісопереробні потужності, що потребувало залучення додаткових працівників.

Саме в промисловому сегменті діяльності державних лісогосподарських підприємств спостерігається також і вищий темп зростання рівня заробітної плати штатних працівників порівняно з лісовим господарством. Зокрема, у 2019 році порівняно з 2015 роком середньомісячна заробітна плата штатних працівників державних лісогосподарських підприємств, зайнятих у лісовому господарстві, зросла на 5464 грн або на 117,4%.

Характерною ознакою виробничо-господарської діяльності державних лісогосподарських підприємств Волинської області у 2015—2019 роках є зростання суми сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів до Зведеного бюджету України та до публічних позабюджетних фондів. У динаміці надходжень податків, зборів та платежів до Державного бюджету України у 2015—2019 роках загалом спостерігається висхідна тенденція. Зокрема у 2015 році державні лісогосподарські підприємства Волинської області сплатили до держбюджету 83,8 млн грн, у 2017 році — 104,6 млн грн, у 2019 році — 134,5 млн грн (табл. 5).

У 2019 році порівняно з 2015 роком податкові надходження, які державні лісогосподарські підприємства Волинського ОУЛМГ сплатили до держбюджету, збільшилися на 50,8 млн грн або на 60,6%. Значне зростання величини сплати податків, зборів та платежів дер-

жавними лісогосподарськими підприємствами Волинської області пов'язане з розширенням бази оподаткування як за рахунок інфляційно-девальваційних процесів, так і за рахунок збільшення суми угод, пов'язаних з реалізацією необробленої деревини та дерев'яної продукції з високою доданою вартістю.

Ще більш прискореними темпами у 2015—2019 роках зросли надходження податків, зборів та платежів до місцевих бюджетів Волинської області. У 2015 році державні лісогосподарські підприємства сплатили до місцевих бюджетів Волинської області 40,7 млн грн, у 2016 році — 66,4 млн грн, у 2017 році — 77,8 млн грн, у 2018 році — 111,9 млн грн, у 2019 році — 115,6 млн грн.

Таблиця 5. Динаміка сплати податків, зборів та платежів до публічних фінансових фондів по підприємствах Волинського ОУЛМГ за 2015—2019 рр.

Показники	Роки					Відхилення 2019 р. до 2015 р.	
	2015	2016	2017	2018	2019	Абсол., +, -	Віднос., %
Сплата податків та зборів до Державного бюджету України (податкові платежі)	83783	123360	104616	132072	134540	50757	60,6
Сплата податків та зборів до місцевих бюджетів (податкові платежі)	40720	66384	77779	111929	115656	74936	184,0
Інші податки, збори та платежі на користь держави (єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування)	67544	58801	66166	81130	75617	8074	12,0
Усього виплат до публічних фінансових фондів	**192046**	**248545**	**248561**	**325131**	**325813**	**133767**	**69,7**

Джерело: розраховано за даними Волинського ОУЛМГ.

У 2019 році порівняно з 2015 роком сплата податків, зборів та платежів державними лісогосподарськими підприємствами до місцевих бюджетів Волинської області виросла на 74,9 млн грн або у 1,8 рази. Взагалі в останні роки чітко прослідковується місцева спрямованість податків, зборів та платежів, які сплачують державні лісогосподарські підприємства, що свідчить про посилення бюджетонаповнюючої функції постійних лісокористувачів для адміністративних областей, адміністративних районів та об'єднаних територіальних громад.

Також спостерігається збільшення суми сплати інших податків, зборів та платежів до публічних позабюджетних фондів, зокрема єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. У 2015 році державні лісогосподарські підприємства Волинської області сплатили до публічних позабюджетних фондів соціального спрямування 67,5 млн грн, у 2017 році — 66,2 млн грн, у 2019 році — 75,6 млн грн. У 2019 році порівняно з 2015 роком єдиного соціального внеску сплачено більше на 8,1 млн грн або на 12%. Усього державними лісогосподарськими підприємствами сплачено податків, зборів та інших платежів до публічних бюджетних та позабюджетних фондів у 2015 році на суму 192 млн грн, у 2016 році — 248,5 млн грн, у 2017 році — 248,6 млн грн, у 2018 році — 325,1 млн грн, у 2019 році — 325,8 млн грн.

У 2019 році порівняно з 2015 роком сума всіх податків, зборів та обов'язкових платежів, сплачених державними лісогосподарськими підприємствами Волинської області до публічних бюджетних та позабюджетних фондів збільшилася на 133,7 млн грн або на 69,7%. Тобто державні лісогосподарські підприємства виступають бюджетонаповнюючими організаціями, які відіграють вагоме значення в частині наповнення публічних бюджетних та позабюджетних фондів, що дуже важливо в умовах поглиблення фіскальної децентралізації та прискорення пенсійної реформи.

Виходячи з проведеного аналізу показників ефективності виробничо-господарської діяльності підприємств Волинського ОУЛМГ, напрошується висновок про те, що вони мають значні конкурентні переваги як в середині галузі, так і регіональному господарському комплексі. Використання наявних конкурентних переваг залежить від диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення реалізації проєктів модернізації та реконструкції основного капіталу постійних лісокористувачів. Така диверсифікація стане можливою шляхом формування механізму фінансово-кредитного забезпечення через інституціоналізацію різноманітних форм публічно-приватного партнерства та через розширення інституціонального коридору функціонування державних лісогосподарських підприємств на ринку позикового капіталу.

Також необхідною є трансформація існуючого механізму бюджетно-податкового регулювання діяльності постійних лісокористувачів шляхом умонтування в спектр методів та інструментів комплексу фінансових преференцій в разі упровадження державними лісогосподарськими підприємствами продуктових

та процесних інновацій, які забезпечують застосування принципово нових технологій лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель та переробки деревини.

Для підвищення рівня концентрації капітальних інвестицій в модернізацію лісогосподарської бази необхідно створювати публічно-приватні партнерства у формі кластерів, щоб залучати у відтворення ресурсно-виробничого потенціалу постійних лісокористувачів приватний капітал. Учасниками такого роду кластерних утворень мають також виступати регіональні підрозділи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, щоб упереджувати прояви виснажливого використання лісоресурсного потенціалу та забезпечувати виконання норм природоохоронного законодавства в частині здійснення відповідних лісогосподарських заходів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Основними конкурентними перевагами державних лісогосподарських підприємств Волинської області виступають: висока лісистість території; розгалужена мережа спеціалізованих підрозділів, які забезпечують науково обгрунтовані темпи лісовирощування та лісозаготівель; високий професійний рівень кадрового потенціалу; визначальна бюджетонаповнююча роль у багатолісних адміністративних районах. Формування механізмів фінансово-кредитного та бюджетно-податкового забезпечення використання конкурентних переваг лісового сектору регіональних господарських комплексів має базуватися на поєднанні економічних пріоритетів та екологічних обмежень з метою нарощення асиміляційного потенціалу територій та зміцнення господарської самодостатності регіональних утворень і населених пунктів. Пріоритетною інституціональною формою підвищення результативності використання конкурентних переваг державних лісогосподарських підприємств виступають угоди публічно-приватного партнерства, зокрема кластерні утворення, які дають можливість забезпечити необхідний рівень синергії у взаємодії публічного та приватного секторів у питаннях розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу та налагодження процесів переробки деревини.

Література:

1. Дишко І.Ю. Конкурентоспроможність вітчизняної лісопродукції: відповідність рівнів якості та витрат вимогам світового ринку. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 8 (98). С. 26—32.

2. Колісник Б.І., Шубалий О.М. Обгрунтування конкурентних стратегій лісогосподарських підприємств регіону на основі індексного методу. Статистика України. 2008. № 3. С. 88—98.

3. Коляденко С.В. Кластерний підхід як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонального лісопромислового комплексу. Ефективна економіка. 2012. №12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1622

4. Максимець О.В., Антосевич С.В. Використання підходів "KPI" для підвищення конкурентоспроможності підприємств лісового сектору України. Науковий вісник НЛТУ України. 2019. Т. 29, № 4. С. 62—66.

5. Торосов А.С., Жежкун І.М., Калашніков А.О., Харченко Ю.В. Методичні підходи до визначення модельних підприємств лісового господарства. Науковий вісник НЛТУ України. Серія Економічна. 2018. Т. 28. № 9. С. 110—113.

6. Шубалий О.М., Горохівський О.І. Методичні засади оцінки конкурентних позицій лісогосподарських підприємств регіону. Економіка та держава. 2010. № 1. С. 62—66.

References:

1. Dyshko, I.Yu. (2009), "Competitiveness of domestic forest products: compliance of quality levels and costs with the requirements of the world market", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 8 (98), pp. 26—32.

2. Kolisnyk, B.I. and Shubalyj, O.M. (2008), "Substantiation of competitive strategies of forestry enterprises of the region on the basis of the index method", Statystyka Ukrainy, vol. 3, pp. 88—98.

3. Koliadenko, S.V. (2012), "Cluster approach as a tool to increase the competitiveness of the regional timber industry", Efektyvna ekonomika, vol. 12, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1622 (Accessed 10 Sept 2021).

4. Maksymets', O.V. and Antosevych, S.V. (2019), "The cluster approach as a tool for improving the competitiveness of the regional timber industry", Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy, vol. 29, no. 4, pp. 62—66.

5. Torosov, A.S. Zhezhkun, I.M. Kalashnikov, A.O. and Kharchenko, Yu.V. (2018), "Methodical approaches to the definition of model forestry enterprises", Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy. Seriia Ekonomichna, vol. 28, no. 9, pp. 110—113.

6. Shubalyj, O.M. and Horokhivs'kyj O.I. (2010), "Methodical bases of an estimation of competitive positions of the forestry enterprises of region", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 62—66.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021 р.